

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. СТЕФАНИКА»
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Оксана Цюняк

ЕТНІОПСИХОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
«ПОЧАТКОВА ОСВІТА. ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»*

Івано – Франківськ
ЯРИНА
2018

УДК 159.95

*Рекомендовано вченою радою Педагогічного факультету
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»
(протокол №6 від 26 лютого 2018 року)*

Рецензенти:

Климишин О.І. – доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»;

Довбенко С.Ю. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника».

Етнопсихологія : навч. посібн. для студентів спеціальності «Початкова освіта. Практична психологія». Автор-упорядник О.П. Цюняк. Івано-Франківськ : ЯРИНА, 2017. 132 с.

Навчальний посібник розроблений для студентів спеціальності «Початкова освіта. Практична психологія» з метою узагальнення теоретичних знань з курсу «Етнопсихологія». У посібнику представлено матеріал для проведення лекційних занять. До практичного курсу увійшли система практичних занять та методичні вказівки до їх виконання. Посібник містить питання для самостійного опрацювання, тестові завдання для контролю знань студентів, список рекомендованої літератури, глосарій, додатки.

Посібник адресований студентам педагогічних спеціальностей закладів вищої освіти, магістрантам, аспірантам, викладачам та може використовуватися практичними психологами освітніх закладів.

УДК 159.95

© О. П. Цюняк, 2018
©ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника», 2018
© ЯРИНА, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС	6
Методичні вказівки для проведення лекційних занять	6
Змістовий модуль 1. Етнопсихологія як галузь психологічної науки	8
Тема 1. Психологічна сутність основних понять етнопсихології	8
1.1. Етнічна психологія як галузь психологічної науки	8
1.2. Об'єкт, предмет та завдання етнопсихології	10
1.3. Принципи, функції та методи дослідження етнопсихології	12
1.4. Сутність основних понять етнопсихології	16
1.5. Зв'язок етнопсихології з іншими науками	22
Література до теми	24
Тема 2. Основні етнопсихологічні ознаки нації	26
2.1. Соціально-психологічна сутність поняття «нація»	27
2.2. Становлення і розвиток теорій нації	34
2.3. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації	38
2.4. Поняття етнічної маргінальності	42
Література до теми	43
Тема 3. Культура як об'єкт відродження і втілення національної психології	45
3.1. Культура як психологічне поняття	46
3.2. Чинники розвитку культури. Функції культури	48
3.3. Взаємозв'язок між культурою й етносом	50
3.4. Народні звичаї як психологічне явище	51
Література до теми	54
Тема 4. Етнічні традиції та ділове спілкування	55
4.1. Мовознавчі дослідження етнічної самобутності	55
4.2. Діловий етикет у різних країнах	57
4.3. Особливості британського ділового стилю	60
4.4. Американці й ділові стосунки. Ділове співробітництво у Франції	62
4.5. Мова ділового спілкування в Німеччині	64
4.6. Ділове спілкування з японцями	65
4.7. Діловий стиль та етикет у Китаї	66
4.8. Діловий світ Швеції. Ділове спілкування з італійцями	67
Література до теми	68

Тема 5. Етнопсихологія українців	69
5.1. Особливості українського етносу	70
5.2. Вплив історичних та релігійних чинників на формування української самосвідомості	75
5.3. Український менталітет	77
Література до теми	80
ПРАКТИЧНИЙ КУРС	81
Методичні вказівки для проведення практичних занять	81
Тема 1. Етнопсихологія як міждисциплінарна галузь знань	83
Тема 2. Культура як основний чинник диференціації народів	87
Тема 3. Етнопсихологія українців	91
Питання до залікового опитування	91
Тестові завдання для самоконтролю якості знань студентів	99
Список рекомендованої літератури	101
Глосарій	115
Додатки	127

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах суспільно-духовного життя України знання етнічної, національної психології є потребою кожної особистості, передумовою її повноцінного самоусвідомлення і розвитку, пізнанні та глибокому розумінні національно-психологічних особливостей особистості як діяча і творця минулого та сьогодення.

Етнопсихологія як складова професійної освіти знайомить студентів з теоретичними і емпіричними основами психологічної науки. Глибоке знання та правильна оцінка феноменів міжетнічних відмінностей психіки, їх впливу на процеси взаємодії представників одного чи різних етносів потрібні для вирішення комплексу проблем, які постають перед освітньою практикою, психологічним супроводом розвитку особистості. Забезпечити процес становлення національної самосвідомості, формування національно-культурної компетентності молоді здатні ті психологи й педагоги, які засвоїли культурну спадщину свого народу, уміють розпізнавати і використовувати досвід попередніх поколінь у процесі організації освітньої, розвивальної та просвітницької роботи.

Навчальний посібник містить курс лекцій за навчальною програмою, плани практичних занять, запитання та завдання для самоконтролю, тестові завдання для контролю якості знань студентів, завдання для самостійного пошуку, глосарій, додатки. Метою лекційного курсу є розкриття основних теоретичних питань з етнопсихології згідно з навчальною програмою. Мета практичного курсу полягає в осмисленні майбутніми фахівцями теоретичних знань, умінь та навичок їх використання у процесі розв'язання практичних завдань у майбутній професійній діяльності.

Зміст посібника добирався з урахуванням найбільш актуальних питань етнопсихології та розкриває сутність етнічної ідентичності, етнічної та національної свідомості й самосвідомості, прояву етнопсихологічних особливостей особистості, етнопсихологічні функції культури, психологічні особливості нації, ментальність українського народу тощо.

Навчальний посібник адресований студентам та магістрантам педагогічних спеціальностей та може використовуватися практичними психологами освітніх закладів і викладачами закладів вищої освіти.

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Лекційний курс з «Етнопсихології» розроблено відповідно до навчальної та робочої програм з означеної дисципліни, структура яких відповідає вимогам Галузевого стандарту вищої освіти.

Лекція є важливою формою організації освітнього процесу у закладах вищої освіти, необхідним джерелом наукової інформації та сучасних наукових досліджень, що не знайшли висвітлення у підручниках і посібниках.

Основними вимогами до проведення лекцій є: створення комфортної атмосфери співробітництва та спільного міркування; логічність, послідовність, системність висвітлення змісту навчальної інформації; доступність, чіткість пояснення, інтерпретація наукових положень, доказовість, аргументованість викладу матеріалу; застосування сучасних аудіовізуальних та мультимедійних засобів. Лекція повинна мати логічно вмотивовану структуру. Викладаючи зміст лекції, лектор відповідно до означеного плану має поетапно називати питання, що розглядаються, чітко розкривати їх зміст, після завершення робити короткі висновки і, забезпечуючи логічний зв'язок, переходити до наступного питання. Це допоможе студентам краще усвідомлювати зміст навчального матеріалу кожного питання, бачити структуру лекції в цілому. Крім того, у процесі лекції здійснюється вплив на формування ціннісних орієнтацій студентів, розкриваються не тільки наукові поняття й положення, але й світоглядні, моральні, етичні ідеї та норми.

Проведення лекцій передбачає актуалізацію опорних знань студентів; стимулювання студентської аудиторії до активного сприймання навчальної інформації; створення проблемних ситуацій з метою обміну думками щодо означеної проблеми; використання різноманітних методів організації та здійснення освітньої діяльності студентів; підведення підсумків, систематизацію та узагальнення навчального матеріалу.

Необхідність і доцільність проведення лекцій з «Етнопсихології» зумовлена потребою тлумачення теорій, концепцій, які суперечливо обґрунтовуються у науковій літературі.

Основні завдання навчальної дисципліни: сформувати у майбутніх фахівців етнопсихологічні знання, які допоможуть ефективно здійснювати освітню діяльність; з'ясувати ціннісні пріоритети, стиль соціалізації, способи самопізнання, специфіку методів самоуправління та впливу на інших, вибір стилю життя, друзів, партнерів по спілкуванню; оцінити етнічну індивідуальність для успішної інтеграції в різнобарвну реальність сучасного світу, що являє квінтесенцію загальнолюдської культури майбутнього; сформувати навички роботи з науково-методичною літературою.

У процесі опанування навчальним матеріалом з курсу «Етнопсихологія» студенти повинні **знати:** становлення та розвиток етнопсихології як науки; категоріальний апарат етнопсихології; напрями сучасних етнопсихологічних досліджень; психологію міжетнічних стосунків; мовні, діалектні відмінності етносів; психологічну сутність етнічної ідентичності; етнопсихологічні функції культури тощо.

Підготовка до лекційних занять передбачає ознайомлення студентів з матеріалами попередніх лекцій, рекомендованою літературою, опрацювання основних термінів і понять з даної теми, розробку опорних конспектів, схем і таблиць, виконання завдань для самостійної роботи.

Лекція має нести в собі не лише інформаційний, змістовий потенціал, а й соціально-педагогічний, що вимагає від лектора високої педагогічної культури і професійної майстерності.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

ТЕМА 1. ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ

НАВЧАЛЬНІ ЦІЛІ:

МЕТА:

Дидактична – оволодіння знаннями про етнопсихологію як галузь психологічної науки; об'єкт, предмет, завдання етнопсихології; принципи, функції та методи дослідження етнопсихології; сутність основних понять етнопсихології; визначити зв'язок етнопсихології з іншими науками.

Виховна – формувати у студентів прагнення отримувати нові знання самостійно, вміння застосовувати їх на практиці; розвивати пізнавальні можливості студентів, їхню самостійність, працелюбство, здібності до оволодіння новими знаннями.

Знати: суть понять: «етнопсихологія», «етнос», «етнічна спільність», «національний характер», «етнічні стереотипи», «етнічні настановлення», «етноцентризм»; принципи та функції етнопсихології; основні методи дослідження етнопсихології.

Вміти: розмежовувати поняття: «клани», «плем'я», «народ», «народність», «нація», «етнічна група», «психічний склад», «крос-культурне дослідження», «стандартне дослідження»; оперувати знаннями щодо зв'язку етнопсихології з іншими науками тощо.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

- 1.1. Етнічна психологія як галузь психологічної науки.
- 1.2. Об'єкт, предмет, завдання етнопсихології.
- 1.3. Принципи, функції та методи дослідження етнопсихології.
- 1.4. Сутність основних понять етнопсихології.
- 1.5. Зв'язок етнопсихології з іншими науками.

Основні поняття: *етнопсихологія, етнос, етнічна спільність, клани, плем'я, народ (народність), етнічна група, психічний склад, національний характер, етнічні стереотипи, етнічні настановлення, етноцентризм, етнічний конфлікт.*

1.1. Етнічна психологія як галузь психологічної науки

У суспільстві завжди існувала потреба у пізнанні етнічних особливостей народів, які досліджувалися психологами, філософами, істориками, соціологами, географами, економістами, мистецтвознавцями, етнографами, культурологами, релігієзнавцями та демографами. Проблема пізнання етнічних особливостей народів, їхнього характеру, психології та поведінки є актуальною і в наш час.

Етнопсихологія належить до тих наук, які вивчають лише великі групи, які мають соціальні норми, цінності, установки, потреби. Великі групи поділяють на два види:

1. Випадкові (стихійні), вони нетривалі у своєму існуванні, швидко утворюванні та швидко розсіюванні, досить різномірні за складом (наприклад, *натовп, глядацька аудиторія, публіка та ін.*)
2. Закономірно утворені, які склалися в ході історичного розвитку, довготривалі, стійкі у своєму існуванні групи (наприклад, *нація, народність, плем'я; професійні групи, соціальні класи, вікові групи та ін.*)

➤ **Етнопсихологія** (від гр. *ethnos* – плем'я, народ) – це галузь психологічної науки, яка вивчає психологічні особливості нації (етносу, народу) та їхніх представників; закономірності, джерела і чинники національної (етнічної) свідомості, національний характер, механізми національної (етнічної)

ідентифікації та етностереотипізації; психологію міжнаціональних (міжетнічних) відносин.

Початком становлення етнопсихології як науки прийнято вважати 1859 р., коли доцент кафедри загального мовознавства Берлінського університету Г. Штейнталь разом із філософом М. Лацарусом почали видавати «Журнал етнічної психології та мовознавства». У своїй програмній статті «Думки про народну психологію» редактори проголосили народження нової науки – науки про пізнання народного духу.

У сучасній етнопсихології існує кілька відносно самостійних напрямків:

1. Порівняльні дослідження етнічних особливостей психофізіології, пізнавальних процесів, пам'яті, емоцій, мови тощо, що теоретично та методично складають невід'ємну частину відповідних розділів загальної та соціальної психології.
2. Культурологічні дослідження, що вивчають особливості символів і ціннісних орієнтацій народної культури та нерозривно пов'язані з відповідними розділами етнографії, фольклористики та мистецтвознавства.
3. Дослідження етнічних особливостей соціалізації дітей, понятійний апарат і сприйняття яких найближчі до соціології та дитячої психології.
4. Дослідження етнічної свідомості та самосвідомості, що послуговуються понятійним апаратом і методами з тих розділів соціальної психології, які вивчають соціальні установки, міжгрупові стосунки та взаємини всередині групи.

1.2. Об'єкт, предмет, завдання етнопсихології

Об'єктом вивчення етнопсихології є нація, етнос, народ (етнічна самосвідомість, інтереси, ціннісні орієнтації, потреби і мотиви, комунікативно-поведінкова діяльність, етнічні стереотипи).

Предметом вивчення етнопсихології виступають:

- особливості поведінки, емоційні реакції, психіка, характер, національна самосвідомість, етнічні стереотипи (за А.С. Бароніним);

- системні зв'язки між психологічними і культурними змінними при порівнянні етнічних спільностей (за Т.Г. Стефаненко);
- психічні риси етносу і його представників, міжетнічна взаємодія і конфлікти (за А.А. Налчаджяном);
- своєрідність прояву і функціонування психіки членів різноманітних етнічних спільностей (за В.Г. Крисько);
- складні процеси духовно-психічного розвитку народу; етнічна, культурологічна, психологічна своєрідність людей, народів, націй, які виокремлюються у ході свого розвитку (за М.І. Пірен).

Таким чином, *предметом етнопсихології* є соціально-психологічні риси національно-етнічних спільнот, їхній вплив на поведінку особистості, а також соціально-психологічні процеси й особливості етнічного розвитку та міжнаціонального спілкування.

В сучасній науці існує три основних підходи до розуміння предмета етнопсихології.

Перший підхід є схожим до крос-культурної психології Заходу. Його прихильники вважають етнопсихологію галуззю загальної психології і користуються поняттями та методами дослідження загальної психології. Водночас вони вбачають основну мету етнопсихології у встановленні конкретних проявів особистості, формуванні психічних процесів і станів у представників різних народів.

Другий підхід трактує етнопсихологію як галузь соціальної психології, що вивчає процеси міжетнічної та внутрішньо етнічної взаємодії на груповому рівні. Відмінність цього підходу від першого полягає у тому, що об'єктом його дослідження виступають етнічні спільності, закономірності їх розвитку, психогенезу та взаємодії, а не їх окремі представники.

Третій підхід пов'язує етнопсихологію з етнографією та зосереджується на вивченні культурних особливостей певних націй, етносів і народів та встановленні зв'язків між цими особливостями і національною психологією.

Важливими завданнями етнопсихології є:

- осмислення та узагальнення даних про чинники і джерела становлення національно-психологічних особливостей представників конкретних етнічних спільностей та виявлення на цій основі специфіки розвитку етносів;

- вивчення специфіки мотиваційної сфери національної психології представників етнічних спільностей з метою аналізу своєрідності прояву дійсності, ініціативи, ступеню покладання зусиль та інших якостей, які визначають найвищі показники ефективної діяльності людей;
- дослідження національних характеристик інтелектуально-пізнавальної активності представників конкретної національності, що виявляються в процесі праці, зокрема, їхнього логічного рівня, абстрагування, швидкості осмислення, організації ходу інтелектуальних процесів, глибини сприймання, концентрації та стійкості уваги тощо;
- аналіз та виявлення закономірностей перебігу національних почуттів і специфічних виявів емоційної сфери;
- вивчення особливостей впливу національних установок на волюву активність: виявлення стійких волевих процесів, своєрідності волевих процесів, своєрідності волевих зусиль, які притаманні представникам тих чи інших етносів;
- дослідження специфіки комунікативної сфери етнопсихології (людей у процесі спільної взаємодії, спілкування людей у малих групах);
- порівняльне вивчення національних психологічних особливостей різних народів світу з метою з'ясування закономірностей функціонування національної психології та складання психологічної характеристики;
- виявлення специфічних традиційних рис і психологічних особливостей етносів, які пов'язані з релігійною специфікою; етнічних особливостей народів, які мають національні релігії;
- вивчення політико-правової специфіки в життєдіяльності народів поліетнічних держав з метою узагальнення як негативних, так і позитивних сторін життєдіяльності та соціально-психологічного прогнозування їх подальшого розвитку тощо.

1.3. Принципи, функції та методи дослідження етнопсихології

Дослідження в етнопсихології ґрунтуються на таких методологічних принципах:

- принцип об'єктивності – зобов'язує розглядати історичні явища і події у всій їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням усієї сукупності позитивних і негативних сторін змісту, незалежно від того, чи подобаються вони дослідникові чи ні;
- наукового підходу – забезпечує дослідження держави і права не як окремо взятих категорій, а у зв'язку та взаємодії з іншими явищами. Цей принцип забезпечує також різноаспектність дослідження держави і права, їх сутності та соціального призначення;
- системності, забезпечує врахування в процес наукових досліджень вже існуючих наукових висновків та теорій, що підтверджуються чи спростовуються;
- історизму, забезпечує можливість дослідження державно-правових категорій з урахування існуючого досвіду їх розвитку та з визначенням шляхів і напрямків їх вдосконалення в майбутньому. Саме це забезпечує визначення критеріїв ефективності функціонування держави і права та можливості їх підвищення;
- принцип відповідальності – забезпечує відповідність наукових досліджень суспільним інтересам та можливість притягнення до відповідальності суб'єкта, що своїми науковими висновками створює загрозу для людства.

Основними **функціями** етнопсихології є:

- гносеологічна, яка полягає у пізнанні закономірностей, що з'являються у психіці суб'єктів етнопсихології;
- описова, яка виявляється у фіксації результатів вивчення етнічних груп і спільностей за допомогою певних систем позначень, що визначені в науці;
- прогностична, яка полягає у практиці та теорії прогнозування, що здійснюється на базі етнопсихології;
- культурологічна, яка пов'язана з вивченням етнопсихологією культурних процесів у конкретному етносі;
- комунікативна, яка полягає у вивченні етнопсихологією процесів міжособистісного спілкування представників різних етносів та особливостей їхньої поведінки;
- етнополітична, яка виявляється у детальному вивченні етнічних процесів в етнічних групах з метою напрацювання рекомендацій

щодо безконфліктної політики держави стосовно етнічних груп, які її населяють;

- *виховна*, яка полягає у вивченні психології представників етнічних груп для формування ефективнішої програми їхнього навчання з урахуванням виявлених психологічних особливостей. У етнопсихології розрізняють такі *види досліджень*:
  - *стандартне*, що пов'язане з вивченням національно-психологічних особливостей представників однієї етнічної спільності;
  - *крос-культурне*, що передбачає виявлення національно-психологічної специфіки представників декількох етнічних спільностей. Специфіка крос-культурного етнопсихологічного дослідження полягає у тому, що дослідження проводяться паралельно в кількох групах піддослідних, що належать до різних культур. Результати, отримані в різних групах, порівнюються та аналізуються. Акцент, залежно від орієнтації дослідника, ставиться або на пошуку відмінностей у результатах вибірки, або на підкресленні схожості суттєвих моментів.

У етнопсихології використовують такі *методи дослідження* суміжних наук:

етнографії: аналіз продуктів культури (мови, міфів і релігії) та порівняльні (міжкультурні) дослідження;

соціології: кореляційні дослідження, які описують функціональні залежності та потребують статистичної обробки даних;

мовознавства: порівняльний аналіз, понятійно-категоріальний, структурно-формальний аналіз;

соціальної психології: спостереження, аналіз документів (контент-аналіз), опитування (інтерв'ю, анкетування).

Великий обсяг емпіричного матеріалу можна отримати за допомогою психологічного аналізу історії та культури етнічних груп.

В етнопсихології також застосовують такі методи дослідження: польовий метод, спостереження з участю; доцільне використання тесту Кеттелла (*для вивчення етнічних типів*).

Природний експеримент в етнопсихології вперше був запропонований американським психологом Р. Лап'єром. У 1934 р. він подорожував Америкою з молодим подружжям китайців. (Нагадаємо, що на той час до китайців у США було негативне

ставлення). За час подорожі вони зупинились у 67 готелях і пообідали в 184 ресторанах. Їм лише один раз відмовили у прийомі. Через шість місяців, що минули з часу їхньої подорожі, Р. Лап'єр розіслав 250 листів власникам тих самих готелів і ресторанів з єдиним питанням: як вони поставляться до того, що представники китайського етносу будуть їхніми відвідувачами? Р. Лап'єр отримав 92 % негативних відповідей. Таким чином, було зафіксовано невідповідність реальних дій та словесних (вербальних) відповідей. Цей результат у подальшому отримав назву «Парадокс Лап'єра» і започаткував широку дискусію про співвідношення поведінки та вербальних установок одночасно з аналізом етнічних взаємовідносин.

За допомогою природного експерименту почалось *лабораторне вивчення* етнічних стереотипів. Першим таким дослідженням вважається експеримент, проведений у США в 1933 р. В. Катцем і Д. Брейлі. Попередньо дослідниками було складено список характеристик особистості. Піддослідним (студентам Принстонського університету) пропонувалося вибрати з 84 рис особистості, що зафіксовані в списку, такі, які, з їхньої точки зору, найхарактерніші для кожної з десяти національних груп: американців, англійців, китайців, німців, євреїв, італійців та ін. Сукупність рис, що вибиралась піддослідними для характеристики того або іншого етносу і становила, з точки зору авторів методики, існуючий в американському суспільстві стереотипний образ певної національної групи. Варіант методики, що запропонували В. Катц і Д. Брейлі, у своїй первинній формі вже майже не застосовується. Він трансформувалася у створення «вільних портретів», тобто в самостійне довільне формулювання респондентами набору типових характеристик будь-якої етнічної групи. Кількість якостей, що повинен назвати піддослідний, залежно від мети експерименту, може бути або обмеженим (наприклад, трьома чи десятьма), або довільним і необмеженим.

Метод інтерв'ю рідко використовується у психологічній практиці. Вільний характер подачі матеріалу, складність його подальшої обробки та інтерпретації викликають недовірливе, обережне ставлення до цього методу. Цікавий підхід до методу інтерв'ю в етнопсихології був здійснений голландським ученим Томасом Ван Дейком. Згодом його апробував та адаптував вітчизняний психолог В. Петренко, який після апробації цього методу

зазначив, що аналіз розповідей, зібраних під час інтерв'ю, дає досить багату інформацію про характеристики етнічної свідомості, особливо якщо в процедуру його проведення внести ряд змін, які дають можливість повніше використовувати цей метод. Оскільки цей метод є специфічним, краще застосовувати його не ізольовано, а в комплексі із звичнішими психологічними методами дослідження.

1.4. Сутність основних понять етнопсихології

Основним поняттям, з якого починається вивчення науки етнопсихології – це поняття «етносу» чи «етнічної спільності». Уперше термін «етнічна спільність» було введено до наукового обігу в 1957 р. М.М. Чебоксаровим і М.Г. Левіним.

➤ *Етнічна спільність – це тип великої соціальної групи, який формується та розвивається природно-історичним шляхом і може існувати у двох видах: як реальна (компактна) сукупність людей, що є самостійним суб'єктом історичного та соціального процесу; в дисперсному (розсіяному) стані (входить до чисельніших етнічних спільностей як їх структурне утворення).*

Найвдаліше визначення етносу, що ґрунтувалося на проведених теоретичних дослідженнях, було запропоновано етнографом Ю.В. Бромлєєм. Кожен народ має три корені історії свого походження і типу: антропологічний, лінгвістичний та культурний, в яких відображені процеси, що тривали протягом історії існування нації.

У науковій літературі слово «етнос» з'явилося на рубежі XVIII–XIX ст. і використовувалося з різними значеннями: для визначення стадій людства (Л.Г. Морган), історико-культурних провінцій (А. Бастіан), а також окремих культурних одиниць (Ж.В. Ляпуж). Часто вживаним воно стало на поч. XX ст.

Етнос у структурі етнопсихології розглядається як *соціальний організм певної території і певних груп людей. У цих людей, завдяки розвитку господарських, культурних, торговельних та інших зв'язків, склалась спільна мова, загальні риси культури та побуту, особливості психічного складу.*

- **Етнос** – це усталена сукупність людей, що історично склалася на певній території та має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і психіки, характеризується усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших утворень (самосвідомість), що зафіксовано в її самоназві (етнонімі).

Основними ознаками етносу в різних формах його існування є :

- наявність шлюбно-сімейних зв'язків;
- спільність території та політичного устрою;
- мова;
- економічна єдність.

Виділяють основні форми етносів:

- **Клани** – це групи, які існують у різноманітних формах, у різних суспільствах (союзи двох типів – родові союзи, з яких розпочалося утворення політичних інститутів; тотемічні, тобто такі, що є схожими до сімейних союзів на релігійних засадах).
- **Плем'я** – це форма соціальної організації, яка ґрунтується на принципі родинних зв'язків і стосунків. До племені належить значна кількість родів і кланів.
- **Народність (народ)** – етнічні спільності докапіталістичних формацій, що з'явилися після первіснообщинного ладу. Народність утворюється на основі територіально-політичного устрою і вирізняється своєю культурою.
- **Нація** – стійка спільність людей, що склалася історично і виникла на базі спільної мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури.

Значення нації для розвитку її представників полягає в наступному:

- ✓ нація – це стійка форма стільності, що існує тисячоліттями;

- ✓ нація створює стійку культурну спадщину;
- ✓ нація формує сильне почуття ідентифікації індивіда із спільністю і виступає провідним чинником його особистісного самовизначення;
- ✓ нація сприяє появі почуття солідарності між членами спільноти й антагонізму по відношенню до чужих.

➤ *Психічний склад* – це стійкі риси психіки людей, що склалися на основі тривалої історії розвитку народу, які проявляються у звичках, смаках, звичаях, традиціях, емоційному сприйманні людиною навколишнього середовища та темпераменті.

У крос-культурних дослідженнях, які проводяться у рамках етнопсихології, часто використовується поняття «етнічні стереотипи».

➤ *Етнічні стереотипи* – це відносно стійкі уявлення про моральні, розумові та фізичні якості, що властиві представникам тих чи інших спільнот.

Етнічні стереотипи, у свою чергу, поділяються на автостереотипи та гетеростереотипи.

✓ *Автостереотипи* – це думки, судження, оцінки, котрі стосуються певної етнічної спільноти представниками цієї ж самої спільноти (наприклад, висловлювання українців про українську націю).

Автостереотипи – це комплекс позитивних оцінок, адже люди схильні лояльно ставитись до своїх недоліків і розглядати їх як один з проявів позитивних якостей. Так, жадібність можна тлумачити як бережливість, а неорганізованість – як широту душі.

✓ *Гетеростереотипи* – це сукупність оціночних суджень про інші народи.

Гетеростереотипи, на відміну від автостереотипів, можуть бути як позитивними, так і негативними. Це залежатиме від історичного досвіду взаємодії конкретних народів. Гетеростереотипи відбивають минулий та актуальний позитивний і негативний досвід

взаємовідносин народів, особливо у тих сферах діяльності, де дані народи активно спілкувались або спілкуються – приміром торгівля, сільське господарство. Негативні гетеростереотипи формуються, якщо народи перебувають у конфлікті.

Останнім часом ми дуже часто зустрічаємось з таким поняттям, як етнічний конфлікт.

➤ ***Етнічний конфлікт** – це форма міжгрупового конфлікту, коли групи з протилежними інтересами поляризуються за етнічною ознакою.*

Причиною етнічних конфліктів, як правило, бувають етнічні, соціальні, політичні та економічні суперечності. Загострення етнічного конфлікту супроводжується зростанням етноцентризму, що властивий у тій чи іншій мірі етнічній самосвідомості будь-якого рівня розвитку, посиленням циркуляції в суспільстві негативних етностереотипів, посиленням націоналізму.

Основними формами конфліктів є боротьба і війна.

➤ ***Боротьба** – це форма конфлікту, в якій супротивники прагнуть продемонструвати свою перевагу, примушуючи противника її визнати.*

Метою боротьби є примус супротивника до капітуляції шляхом визнання переваг і прийняття умов, які зумовлено цим визнанням переваг.

➤ ***Війна** – це збройна боротьба за реалізацію політичних цілей етнічної групи.*

Тому боротьба існувала в усіх історичних періодах і суспільствах, тоді як війна з'являється лише з появою політично-організованих етнічних спільностей (держав).

Внутрішньою причиною етнічного конфлікту може бути зіткнення національних інтересів, тобто тих самих соціально-політичних та економічних інтересів, але таких, що визнаються на

рівні національної самосвідомості фундаментальними життєвими потребами етносу. Усвідомлення цих інтересів усе більшою кількістю членів етнічної групи в ситуації зіткнення призводить до масового осмислення загрози цим інтересам і потребує їх захисту. Причому загроза може бути як справжньою, так і вигаданою.

Іншою причиною етнічного конфлікту може бути політизація етнічної належності, коли соціальні верстви, що протистоять одна одній, поляризуються за етнічною ознакою. Етнічні конфлікти також можуть виникати і на релігійному ґрунті. Прикладом таких етнічних конфліктів, в основі яких лежить політика та релігія, може бути конфлікт між сербами-християнами та албанцями-мусульманами в Косово.

Особливої гостроти та розмаху набуває конфлікт через великий емоційний потенціал етнічної свідомості людей, можливості швидкої консолідації всіх соціальних груп цієї спільноти за етнічною ознакою.

Залежно від території та типу етносу виділяють **чотири види етнічних конфліктів**.

Перший вид – це етнічний конфлікт, що виник у межах території однієї держави. Етнічні конфлікти в межах однієї країни спостерігаються між греками-кіпріотами та турками-кіпріотами. Слід зазначити, що в названих конфліктах фігурують не тільки етнічні, а й релігійні особливості, оскільки вірмени та греки традиційно належать до християн, а азербайджанці та турки – до мусульман.

Другий вид етнічних конфліктів спостерігається в рамках окремих держав між корінним етносом і російськомовним населенням. Корінні етноси республік Молдова, Латвія, Литва, Естонія бажали зберегти власну культуру, мову та отримати суверенітет. Російське населення здебільшого було проти не тільки суверенітету, а й поширення мови корінного етносу, оскільки ними підтримувалась масова русифікація. У названих республіках були прийняті законодавчі акти, які захищали національну мову. Після чого загострились суперечності між різними етнічними групами – росіянами та корінними етносами.

Третій вид етнічних конфліктів є наслідком довільного державно-адміністративного поділу території країни. Мова йде, зокрема, про ієрархію: центр, республіка, автономія тощо, де вищий ступінь адміністративного рівня має вищий державно-правовий статус.

Четвертий вид конфліктів – це так звані конфлікти між «центром» та іншими утвореннями, кожне з яких убачає в «центрі» диктат або просто насилля.

Етнічний конфлікт, до якого б виду він не належав, – небезпечне явище. Якщо етнічний конфлікт уже розгорівся, набрав сили, то його важко приборкати. Адже на застосування сили ворогуючі сторони реагують посиленням протидії. Тому етнічному конфліктові легше запобігти, аніж його усунути.

До основних психологічних чинників етнічних конфліктів належать:

- ✓ етнічна та національна упередженість;
- ✓ націоналістичні настрої.

- *Етнічна та національна упередженість* – це установка упередженого чи ворожого ставлення до представників певних етнічних груп, будь-яких фактів дійсності, що пов'язані з їх діяльністю, поведінкою, соціальним станом, без достатніх для цього підстав і знань.
- *Націоналістичні настрої* є окремим видом предметно-орієнтованих суспільних настроїв, яким притаманні емоційний характер, імпульсивність і динамічність.
- *Націоналізм* (фр. *nationalisme*) – ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі.

Економічний чинник призводить до появи *ксенофобії* – неприязнь до іноземців в цілому.

Виділяють три основних шляхи розв'язання етнічних конфліктів:

- 1) застосування правових механізмів (за допомогою зміни законодавства, зміни соціальної структури);

- 2) переговори – основна форма участі психологів у конфліктологічній службі – посередництво під час проведення переговорів з суб'єктами конфліктів;
- 3) інформаційний шлях, який передбачає:
  - взаємний обмін інформацією між групами за дотримання умов, які сприятимуть зміні ситуації;
  - підвищення психологічної компетентності представників конфліктуючих груп за допомогою ознайомлення з соціально-психологічною інформацією, що сприяє появі таких уявлень про процеси, які зумовлюють вплив на міжетнічні відносини; психологічне розуміння конфлікту;
  - передача інформації про схоже та відмінне між різними культурами та їх представниками;
  - цілеспрямований показ фільмів з позитивним героєм-представником конфліктуючої сторони.

➤ ***Етноцентризм*** – це погляд на етнопсихологічні особливості іншого народу з точки зору уявлень власного народу. З поняттям «етноцентризм» тісно пов'язане поняття «етнічні настановлення».

➤ ***Етнічні настановлення*** – це готовність особистості сприймати ті чи інші явища етнічного життя та міжетнічних стосунків і, відповідно до цього сприймання, діяти певним чином у конкретній ситуації.

1.5. Зв'язок етнопсихології з іншими науками

Етнопсихологія пов'язана з багатьма науками, такими як:

- ***філософією***, яка методологічно та теоретично осмислює соціальні і частково психологічні особливості етнічних груп та їхніх представників, передусім націй, і з'ясовує специфіку їх впливу на внутрішню та міжнаціональну взаємодію й спілкування між людьми;
- ***соціальною психологією***, яка вивчає процеси розвитку та функціонування суспільної психології та соціальних спільнот (великих і малих соціальних груп), а етнопсихологія – духовно-

- психологічні риси етносів, їхню специфіку та прояв у всіх сферах діяльності та культури;
- **фольклористикою**. Якщо фольклористика вивчає фольклор різних народів взагалі, то етнопсихологія приділяє увагу архетипам та міфам (у психологічному їх сенсі), які зафіксовані у фольклорі;
  - **етнографією**. Адже біля джерел етнопсихології стояли не психологи, а етнографи, які й запропонували виділити один з її розділів – психічну етнографію, тобто вивчення інтелектуальних здібностей народу, силу волі та характер, почуття гідності. Отже, етнопсихологію та етнографію поєднує об'єкт дослідження – етнічні спільноти, але етнографія вивчає побут і культуру народів, а етнопсихологія досліджує свідомість етнічних спільнот, закономірності її формування та функціонування;
  - **етнологією**, яка спрямована на вивчення матеріальної культури, життєзабезпечення, виховання, соціальної та політичної систем у різних народів; розселення етносів, демографічних процесів у етносів; порівняння культурних рис того чи іншого народу. Етнологія досліджує національні традиції, звички і смаки, специфічні особливості поведінки та дій представників різних етносів, їх психологічні особливості;
  - **етнографією**, яка досліджує географічний рівень організації національного буття. Здійснюється геокультурний аналіз – дослідження кола питань, що стосуються зв'язку між національною культурою і простором, у межах якого вона з'являється та розвивається;
  - **культурною антропологією**, яка досліджує людину як представника різних культур, національних спільностей;
  - **етнопсихолінгвістикою**, галуззю психолінгвістики, що розглядає вплив мови і мислення, сприяє накопиченню і відображенню історичного досвіду етносу, як провідного чинника розвитку психіки етносу;
  - **етнопедогогікою**, яка досліджує своєрідність завдань, методів й прийомів виховання і навчання, що є традиційними для певних народів; порівнює специфіку виховання та навчання в різних народів; вивчає вплив національної психології на виховання і навчання представників етнічних спільностей та закономірності такого впливу.

Існує тісний зв'язок етнопсихології з українознавством, народознавством та іншими науками.

Питання для самоконтролю

1. Які соціальні групи вивчає етнопсихологія (великі чи малі)? Наведіть приклади.
2. Дайте визначення етнічної психології як галузі психологічних знань.
3. У якому році етнопсихологія зародилась як самостійна наука?
4. Які напрямки виділяють у сучасній етнопсихології?
5. Вкажіть об'єкт та предмет вивчення етнопсихології.
6. Обґрунтуйте основні підходи до розуміння предмету етнопсихології.
7. Назвіть основні завдання етнопсихології.
8. Охарактеризуйте принципи дослідження в етнопсихології.
9. Назвіть основні функції етнопсихології.
10. У чому полягає «Парадокс Лап'єра»?
11. Дайте визначення поняття «етнос». Назвіть основні ознаки етносу.
12. Перелічіть основні форми етносів.
13. Що таке «етнічний конфлікт». Вкажіть основні форми конфліктів.
14. Перелічіть основні шляхи розв'язання етнічних конфліктів.
15. Розкрийте взаємозв'язок етнопсихології з іншими науками.
16. Чим схожі та відрізняються етнографія та етнопсихологія?

Література до теми

- ✓ Баронин А.С. Этническая психология. Київ: Тан-дем, 2000. 264 с.
- ✓ Бромлей .Ю.В. Очерки теории этноса. Москва: Наука, 1983. 283 с.
- ✓ Вундт В. Психология народов. Москва: ЭКСМО, Пресс, 2001. 864 с.
- ✓ Етнопсихологія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 02.09.2017).

- ✓ Крысько Г.В. Этническая психология. Москва: Академия, 2008. 320 с.
- ✓ Лозова О.М. Методологія психосемантичних досліджень етносу : монографія. Київ: ВД «Слово», 2011.
- ✓ Львовчикіна А.М. Етнопсихологія : навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. С. 20-21.
- ✓ Налчаджян А.А. Этнопсихология. СПб. Питер, 2004. 381 с.
- ✓ Пірен М. Основи етнопсихології : підручник, Київ, 1996.
- ✓ Пірен М.І. Етнопсихологія : підручник. Рек. МОН. Київ: Університет «Україна», 2011.
- ✓ Савицька О.В., Співак О.В. Етнопсихологія : навч. посібник. Рек. МОН. Київ: Каравела, 2011. 264 с.
- ✓ Степко М.Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). Київ: Товариство «Знання» КОО, 1998. 251 с.
- ✓ Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. Москва: Аспект-пресс, 2003. 368 с.
- ✓ Тест Кеттелла. URL: <http://psycabi.net/testy/293-16-faktornyj-lichnostnyj-oprosnik-r-b-kettella-metodika-mnogofaktornyj-oprosnik-kettella-test-kettela-187-voprosov-test-ketela-16-pf>.

ТЕМА 2. ОСНОВНІ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ НАЦІЇ

НАВЧАЛЬНІ ЦІЛІ:

МЕТА:

Дидактична – оволодіння знаннями про основні етнопсихологічні ознаки нації, соціально-психологічну сутність понять «нація», «ментальність», «маргінальність».

Виховна – формувати у студентів прагнення отримувати нові знання самостійно, вміння застосовувати їх на практиці; розвивати аналітико-синтетичні здібності та формувати дидактичні навички у майбутніх педагогів.

Знати: суть понять: «нація», «національна культура», «національна мова», «почуття національної гідності», «національна гордість», «патріотизм», «націоналізм», «ментальність», «маргінальність».

Вміти: розмежовувати поняття: «національний характер», «національна самосвідомість», «національні інтереси», «національна самооцінка», «нація»; виокремлювати за описами основні риси національного характеру тощо.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

- 2.1 Соціально-психологічна сутність поняття «нація».
- 2.2 Становлення і розвиток теорій нації.
- 2.3 Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації.
- 2.4 Поняття маргінальності.

Основні поняття: нація, національний характер, національна свідомість, національна самосвідомість, національні інтереси, українська (національна) культура, національна мова, національна самооцінка, почуття національної гідності, національна гордість, патріотизм, націоналізм, ментальність, маргінальність.

2.1. Соціально-психологічна сутність поняття «нація»

➤ *Нація* (від лат. *natio* – рід, плем'я) – спільнота людей, об'єднана певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей.

З античності та середньовіччя слово вживалося для означення віддалених, «варварських» народів, згодом – для означення регіональних угруповань церковних еліт. У пізньому середньовіччі та за раннього Нового часу слово «нація» набуло рис етнізації та почало вважатися синонімом «країни», «народу». У сучасних суспільних науках поняття «нація» прийнято хронологічно застосовувати до модерної та новітньої доби.

З ХУІІІ–ХІХ ст. поняття «нація» вживається переважно у двох значеннях:

1) *політична (громадянська) нація* – суверенна спільнота громадян певної держави, незалежно від етнічного походження; синонім – «держава-нація». Внаслідок Першої світової війни і Другої світової війни модель політичної нації була закладена як основний елемент сучасної світової політичної системи та міжнародного права (Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй);

2) *етнічна нація (етнонація)* – усталена спільнота людей, об'єднана етнокультурним походженням. За такої моделі нації утворюється єдина «нація-держава» в межах певного етносу (М.І. Пірен, 1996).

Одним з головних ознак існування нації є *історична пам'ять*, що представляє собою заповіді старовини, перекази батьків, прилучення до духовної місії свого роду, народу, нації, Батьківщини. Людина, що володіє історичною пам'яттю, усвідомлює своє місце в духовній естафеті поколінь. Історична пам'ять матеріалізується в переказах і укладі: культурному, релігійному,

господарському, державному.

Характерними рисами нації є:

1. Кордони (географічні чи етнічно-культурні, або ті й інші разом).
2. Ідея неподільності, єдності нації.
3. Суверенність, за допомогою якої досягається формальна рівність з іншими націями. Суверенність зазвичай ототожнюється з наявністю самостійної держави.
4. Ідея, згідно з якою влада є легітимною лише тоді, коли вона підтримується народом і служить інтересам народу (нації).
5. Ідея ототожнення населення з нацією.
6. Безпосереднє ототожнення індивіда з нацією.
7. Особистість, як частина нації.
8. Культура (мова, спільні цінності, вірування, звичаї тощо).
9. Уявлення про існування нації в часі, в минулому й майбутньому.
10. Спільні біологічні й спадкові риси.
11. Особливе відношення до певної історичної, іноді навіть «священної» території.

Забезпечують остаточну вираженість життя нації її культура і мова.

➤ *Національна культура - це сукупність матеріальних і духовних цінностей нації, а також основних способів взаємодії з природою і представниками інших етнічних спільнот.*

Культура нації забезпечує функціонування її соціальних інститутів, наповнюючи їх повноцінним, значущим для всіх людей змістом, проявляючись у специфічних інтересах, менталітеті і способі життя, традиціях і моральних нормах, зразках міжособистісного і міжгрупового самовираження. Різні культури формують і різні типи поведінки, спосіб життя і діяльності. Культура народів Європи і Америки виховує індивідуалізм і надмірне самолюбство. Культура народів Сходу орієнтує на підпорядкування особистих інтересів цінностям групи.

Розглянемо окремі нації з точки зору використання рідної мови. Українці, білоруси, що живуть за межами своїх країн, не завжди володіють рідною мовою, але вважають себе українцями та білорусами, і немає підстави не вважати їх такими. Існують нації з двома або й більшою кількістю мов – швейцарці, індуси, бельгійці, канадці. І навпаки, є різні нації, які мають спільну мову – німці,

австрійці, жителі Люксембургу, Ліхтенштейну, частини Швейцарії говорять німецькою. Жителі Канади, Австралії, Нової Зеландії говорять англійською, хоча належать до різних націй. До різних націй належать серби та хорвати, але мови у них майже однакові.

У світі мов також існує таке цікаве явище, **як піджан-мови** – своєрідні міжнародні мови. Вони сформувались тоді, коли європейським колонізаторам потрібно було налагоджувати стосунки з корінними жителями Африки, Америки, Індонезії, Китаю та Тихоокеанських островів. Безумовно, європейці не вважали за необхідне вивчити місцеву мову. На корінне населення ж вони дивились, як на дітей, котрим не під силу вивчити мову дорослих, тобто європейців. Отже, завойовники розмовляли з жителями колоній спрощеною, «дитячою мовою». Аборигени, сприйнявши цю мову, трохи її змінювали, додаючи до неї свої слова. Так виникли піджан-мови. Такими небагатослівними піджан-мовами було зручно користуватись у торгівлі та бізнесі. Слово «піджан» походить від слова «бізнес». Існує версія, що так слово «бізнес» звучало у китайців, які вперше вчилися його вимовляти. Часто складалось так, що діти росли й чули тільки піджан-мову. Таким чином формувались нові мови, які називались креольськими. Як приклад формування такої мови можна навести *офіційну мову, що існує в Індонезії*. Індонезією багато років правили голландці, які спілкувались з місцевими жителями піджан-мовою, яка називалась базар-малай. На той час в Індонезії було багато племен і національних груп, і кожна з них мала свою мову. Коли вони стали незалежними від Голландії, єдиною спільною мовою була мова базар-малай, яку й проголосили офіційною мовою Індонезії. У подальшому ця мова розвинулась через те, що індонезійці ввели в неї багато малайських слів.

Таким чином, у нації зникло кілька мов, а на зміну їм прийшла одна мова, але сама нація залишилась як така. Отже, мова, хоч і важлива ознака нації, але не така, без якої нація може втратити свою етнічну специфіку (*Савицька О.В., 2011*).

Можливе існування нації і без таких важливих ознак, як **спільна політична та економічна діяльність на єдиній території**. У межах різних держав перебувають такі нації, як ірландці, азербайджанці, курди, узбеки, китайці. Євреї майже упродовж двох тисячоліть не мали своєї держави та території. Цигани і тепер їх не мають.

Українська, вірменська та інші діаспори відірвані від своїх держав, вони розкидані по усьому світу, але зберегли свою національну самобутність.

Важливою та необов'язковою ознакою нації є *релігія*. Такі релігії, як християнство, іслам і буддизм, об'єднують безліч націй і є світовими релігіями. У багатьох націй співіснують дві або кілька релігій. У Японії державною релігією вважається синтоїзм («шлях богів»), але вона мирно співіснує з буддизмом і конфуціанством. Синтоїзм або синто вважається істинно народною японською релігією. За своєю сутністю вона наближається до язичництва, синто стверджує, що все у світі має душу – гори, квіти, веселка, що з'являється після грози. Перед синтоїстським храмом обов'язково будується щось на зразок воріт із двома поперечними перекладинами. Священна книга синто складається з багатьох японських легенд. Там немає моральних заповідей чи норм поведінки, застережень проти гріховних учинків. Тому синто не є релігією в звичному розумінні. Адже релігія – це зв'язок з Богом. Ця примітивна система вірувань була породжена через обожнення природи. Саме вона виховала в японців любов до природи. Отже, любов до чистоти в цієї нації має глибоке коріння. Буддизм, на відміну від простонародного синтоїзму, прижився в Японії як релігія еліти, оскільки, маючи складне філософське підґрунття, несприймався рядовими японцями. Але ці такі несхожі між собою релігії не ворогують між собою, а навпаки – утворюють певний союз.

Отже, певну релігію не завжди можна ототожнювати з певною нацією (Савицька О.В., 2011).

Єдина складова, як вважають фахівці, без якої неможливе існування нації, суто психологічна. Це – національна самосвідомість, або усвідомлення етнічної ідентичності (національна ідентифікація).

➤ *Національна свідомість – це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності нації та етносів.*

- *Національна самосвідомість* – відносно стійка, усвідомлена система уявлень індивіда про себе як про представника певної нації. Це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільності про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільнот характеру взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість відображає ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками нації.
- *Національна ідентифікація* – процес самоототожнення з нацією на основі якогось зв'язку, а також включення у свій власний світ і прийняття норм, цінностей і зразків цієї нації.

Інші фахівці вважають такою складовою національний характер.

- *Національний характер* – це система ставлень конкретної етнічної спільності до різноманітних сторін оточуючої дійсності, що виявляється у стійких стереотипах їх мислення, емоційних реакціях і поведінці в цілому.

Гельвецій пов'язував національний характер із системою управління в країні, зазначаючи, що правитель, який узурпує владу в країні, стає деспотом, а деспотизм – це страшний ворог суспільного блага, що в результаті призводить до змін характеру всієї нації. У праці «Про людину» вчений вказав на те, що «будь-який народ має свій особливий спосіб бачення та відчуття, який формує його характер. У всіх народів характер змінюється поступово чи миттєво. Чинником цих змін є непомітні миттєві зміни у формах правління і в громадському вихованні».

М.І. Пірен визначила національний характер як сукупність рис, що склалися історично у представників тієї чи іншої нації, які визначають звичну манеру їх поведінки, типовий спосіб дій, що виявляється по відношенню до побутової сфери, оточуючого світу,

праці, ставлення до своєї та інших спільнот (*М.І.Пірен, 1996*).

Д. Юм у праці «Про національний характер» зазначав, що характер народу може до певної міри змінюватися під впливом системи правління та від змішування з іншими народами.

Національний характер є поєднанням фізичних і духовних рис, які відрізняють одну націю від іншої (**О.Бауер**).

Національний характер має такі властивості:

- у ньому зафіксовані типові риси, які сформовані неоднаковою мірою і присутні в різноманітних поєднаннях у більшості представників етносу;
- неповторними є не риси чи їх сума, а структура характеру; тому неприпустимо розглядати будь-які якості як такі, що притаманні окремій етнічній спільності.

Джерелами становлення національного характеру є сім'я, батьківський дім, рід, природне оточення.

Національний характер складається повільно, упродовж століть і тому не може змінюватися швидко.

Таким чином, *національний характер* – це сукупність рис, які склалися історично у представників тієї чи іншої нації, що визначають звичну манеру їхньої поведінки, типовий спосіб дій, які виявляються у побутовій сфері, оточуючому світові, праці, ставленні до своєї та інших спільностей. Саме національний характер робить націю неповторною та самобутньою. Деякі дослідники вважають основною ознакою нації національну ідею. Отже, усі ці ознаки, хоча й різні за змістом, але схожі в одному – це суто психологічні ознаки. Тому націю іноді називають психологічним видом.

Термін «**націоналізм**» був запропонований Йоганном Готфрідом Гердером (nationalismus) наприкінці 1770-х років. Його розвиток тісно пов'язаний із розвитком питання, що таке «держава».

- *Націоналізм* (фр. *nationalisme*) – ідеологія і напрям політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі.

Відрізняється різноманіттям течій, деякі з них суперечать одна одній. Як політичний рух націоналізм прагне до відстоювання інтересів національної спільноти у відносинах з державною владою.

Націоналізм виникає як реакція етносу на деструктивні впливи зовнішнього оточення (економічні, соціальні і політичні процеси). Націоналізм як політичний принцип, згідно з яким етнічні межі не мають перетинатися політичними кордонами і, зокрема, етнічні кордони в межах певної держави не повинні відокремлювати правителів від решти, виробився в процесах утворення національних держав, розпаду імперій і відділення колоній від метрополій.

Таким чином, можливість тривалого існування нації обумовлюється функціонуванням і постійним вдосконаленням її внутрішнього змісту, яке знаходить вираз в національній свідомості та самосвідомості, національних цінностях, інтересах, смаках і самооцінці, національній культурі і мовою. Прояв всіх цих компонентів становить життя нації.

➤ ***Почуття національної гідності** – це внутрішнє переживання людьми цінності, значущості та самобутності власної нації в співтоваристві різних народів.*

Складовими почуття національної гідності є *гордість справами, помислами і духовним багатством своїх предків, свого народу; повага до позитивних звичаїв і традицій; любов до рідного краю, почуття нерозривності з його ландшафтом і природою; шанування в якості непорушних зразків культури, фольклорних музичних, поетичних, образотворчих, літературних та інших творів; демонстрування поваги до їх авторів тощо..*

➤ ***Національна гордість** – це патріотичні почуття любові до своєї Батьківщини і народу, усвідомлення своєї приналежності до певної нації, що виражається в розумінні спільності інтересів, національної культури, мови і релігії.*

Поняття національної гордості близьке за значенням поняттям патріотизму і любові до Батьківщини.

- **Патріотизм** (від грец. *Patria* - Батьківщина, Вітчизна) – складне явище суспільної свідомості, пов'язане з любов'ю до Батьківщини, свого народу. Воно проявляється у вигляді соціальних почуттів, моральних і політичних принципів. Змістом патріотизму є любов до Батьківщини, відданість Батьківщині, гордість за її минуле і сьогодення, готовність служити інтересам Батьківщини і захищати її від ворогів.

2.2. Становлення і розвиток теорій нації

Багатозначність поняття нації відбиває наявність безлічі концепцій нації.

Політична (функціональна) концепція почала складатись приблизно в ХУІІ ст. Одним із перших політичну концепцію нації запропонував Гуго Гроцій. Цю теорію переважно відстоювали державні інституції, що мали прямий вплив на тогочасну науку, в тому числі – енциклопедичну. Ця тенденція збереглася дотепер. *«Нація – це всі мешканці однієї і тієї ж держави або одного і того ж регіону, які живуть за одними і тими ж законами і вживають одну і ту ж мову»*, – зазначено у оксфордському словнику ХУІІ ст.

Подібне трактування пропонує і французька енциклопедія 1765 року, а також двохтомовий словник англійської мови 1755 року: *«Нація – це велика кількість родин однієї і тієї ж крові, які народились в одній і тій же країні і живуть під одним і тим же урядом»*.

Американський соціолог К. Дойч обґрунтовує теорію нації так: *«народ переходить у націю, коли завойовує державу та встановлює контроль над апаратом насилля»*.

«Нація – це народ, що має державу». Г. Сетон-Вотсон стверджує, що *«... політична нація – це спільнота, яка на додаток до культурних зв'язків має також правову державну структуру»*. Е.Д. Сміт доводить, що нація є модерним явищем, яке виникло тільки після Великої Французької революції, аргументом до чого служить думка: нації мають етнічну основу, проте відрізняються від етносів тим, що ще передбачають політичні, соціальні, гендерні моменти розвитку та інтеграції етнічної бази, яка перетворюється в націю. На думку М. Вебера, нація – це політична категорія, що визначається

через державу, хоча їй не тотожна. Нація – співтовариство почуттів, що можуть знайти своє вираження лише у власній державі, і вона природно намагається створити останню. Нація передує державі. В. Зомбарт переконаний, що народ без держави не творить єдності, не має організованої волі, не творить історію.

Психологічна концепція нації. Найвидатнішими теоретиками цієї течії вважають представника німецької класичної філософії, романтика та засновника націософії Й.-Г. Фіхте, діяча австромарксизму О. Бауера, французького позитивіста Е. Ренана, британського філософа – утилітариста Дж.-С. Мілля, а також Ачадда Ха`ама, В. Сульцбаха, Р.У. Емерсона та У. Коннора.

Дж.С. Мілля стверджує, що частина людства утворює національність, коли люди, що входять до неї, об'єднані спільними почуттями, яких немає між ними та іншими людьми. Це почуття національності може бути викликане різними причинами, часто через тотожність раси або походження, чому сприяють спільність мови й релігії, як і географічні кордони. Проте найважливішим з усього є спільність спогадів – «спільно пережитих гордощів і принижень, радощів та жалів, пов'язаних із тими самими подіями в минулому».

Отто Бауер зазначав: «...*Нація – завжди є нічим іншим, як культурною спільнотою*», де культура національна за характером, а останній – це «комплекс притаманних нації фізичних і психологічних ознак, які об'єднують усіх членів даної нації і відрізняють їх від іншої нації». Нація – це сукупність людей, спільністю долі поєднаних у спільність характеру. Національна свідомість породжується національним почуттям, тобто почуттям власної самобутності й відмінності від інших націй.

Яскравим прикладом до розглядуваної проблеми є слова, сказані ще Ж.-Ж. Руссо: «...*Перше правило, якому ми повинні слідувати, – це національний характер; увесь народ має або повинен мати характер; якщо його забракло, то конче необхідно розпочати його творити*». Ці слова стали гаслом для цілої плеяди мислителів, стверджуючих премордіальність нації та, відповідно, існування її колективної волі.

Культурологічна концепція нації. Найвизначнішими представниками цієї концепції є німецькі романтики – поет і філософ Й.-Г. Гердер, брати Шлегелі, Арндт, Ян, Мюллер, К. Раннер, а також Г. Сетон-Вотсон, Ф. Герц, К. Хайсс та інші. Культурний компонент нації є найважливішим смислотворчим чинником. Оскільки

національна ідея стоїть на позиції різноманітності, взаємодоповнювання та мозаїчності культур, то потрібно ствердити, що ця концепція, поряд з іншими, має, напевне, найбільше вартості й аргументів на свою користь. Вона виходить із загально-демократичних принципів свободи людини, її прав, проте переносить їх на суспільне і на національне життя, доводячи, що свобода людини неможлива без свободи її національної суті, що є відмінною від інших завдяки своєму культурному базису. Ця теорія є особливо опрацьованою у галузі філософії мови та стверджує, що мова є неминуче національною, тісно пов'язаною з мисленням, що є найважливішим у природі людини. Дана культурологічна концепція нації має у сучасному світі майбутнє, адже космополітичні панеконістські ліберальні проекти суспільства зазнають дескредитації на практиці, а натомість культурне життя, що є більшою мірою національним, продовжує й буде продовжувати існувати.

Етнічна концепція нації. Ця течія виникла у ХІХ ст. через поєднання базових елементів майбутніх психологічної та культурної концепції націй. Найбільше вона була поширена у Німеччині та Центрально-Східній Європі. Духовними натхненниками даної концепції були німецькі романтики (Гердер, Фіхте, Гегель), а суспільним каталізатором – масова індустріалізація. У середині ХІХ ст. ця течія активно поширювалася в Америці, що дало такі відомі імена як Г. Нільсон, М. Новак, Е. Сміт, яких ще називають «етніцистами». На сьогодні існує дуже багато визначень поняття «етнос» та його взаємовідношення з поняттям «нація». Ця течія виробила специфічну термінологію: «нація – група», «етнічна нація», «етнонація» тощо. Наприклад, «нація-група» – це етнічна нація, яка стала політично мобілізованою на засадах етнічних групових цінностей. Вона відмінна від явища, яке вони визначають як «нація – держава» (тобто громадяни однієї держави). Дж. Келлас пояснює, що термін «етнонація» вживається для того, щоб відрізнити етнічну націю від «нації» у розумінні «держави». «Етнічна нація» вживається стосовно того випадку, коли «декілька етнічних груп становлять одну націю». Загалом для цієї концепції є характерним розгляд нації через призму етносу, де етнос є найважливішим і єдино вартісним елементом в індустріальному та постіндустріальному суспільствах.

Щодо визначення поняття «нація» використовують три головних підходи: духовно-психологічний, політичний та історичний.

Духовно-психологічний підхід прагне розглядати націю поза всією системою суспільних зв'язків в їх сукупності. Деякі ідеалістичні концепції трактують «національний дух» як провідний, а іноді і як єдину ознаку нації. Інші розглядають націю як «психологічне поняття», безсвідому психологічну спільність або спільність, засновану на «голосі крові». Нарешті, існує й така точка зору, згідно з якою нація – спільність долі, союз однаково мислячих людей, об'єднаних спільністю характеру.

Політичний підхід до поняття «нація» розглядає його здебільшого в державно-правовому аспекті без урахування складної палітри суспільних відносин.

Історичний підхід (історико-матеріалістичний) до визначення поняття нації прагне залучити найбільш широку групу соціальних факторів, на основі яких можна охарактеризувати одну із найскладніших форм спільностей. І. Франко тлумачив націю, народність як об'єктивну реальність, що включає матеріальні і духовні явища. Саме з позиції історичного підходу слід оцінювати націю. Нація – це політично і державно організований народ, якому притаманні спільність: єдиного ринку і економічного життя, території і проживання, культури та духовного життя, мови, зокрема літературної. У цьому визначенні бачимо, перш за все, тісний зв'язок нації з державою. Нація виступає і як вища політична, моральна вартість для кожного покоління людей.

У сучасній науковій, навчальній, довідковій літературі, подано різні визначення нації. За основу беруться ті чи інші ознаки нації, які, на думку авторів, є властивими для неї. Так, автори «Міжнародного видання американської енциклопедії» стверджують, що *нація – це «велика кількість людей, які вважають себе спільністю. Вони часто мають одну чи кілька таких ознак: мову, культуру, релігію, політичні та інші інститути, історію та віру в спільність долі. Вони, як правило, займають суміжну територію»*.

Упорядники «Словника американської спадщини англійської мови» стверджують, що *«нація – це населення певної території, котре має спільні звичаї, походження, історію і часто мову»*.

Вебстерівський міжнародний словник англійської мови визначає націю як «спільність людей, які складаються з однієї чи кількох

національностей, що мають більш-менш певну територію та уряд».

Таким чином, нація являє собою надзвичайно складний динамічний організм, який перебуває в безкінечному русі та розвитку. Ті чи інші ознаки нації певною мірою «працюють» на різних етапах її розвитку. Так, на етапі становлення нації особливо важливу роль відіграють такі її ознаки, як територіально-мовна та економічна єдність. У процесі подальшого розвитку, зокрема міграційних процесів, можливі відгалуження нації у вигляді діаспори; в цьому разі зазначені вище ознаки нації вже не відіграють такої суттєвої ролі, як у період її становлення. Посилюється значення різноманітних чинників, складових національної самосвідомості, зокрема таких видових ознак, як гуманістична спрямованість їхньої життєдіяльності та цивілізованість.

2.3. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації

Поняття «ментальність» відносно нове в науці. Воно увійшло в обіг в середині 50-х років ХХ ст. завдяки дослідженням французьких вчених *Ж. Люб'є* і *Р. Мандру*.

➤ *Ментальність* – це соціально-психічні явища, які є проявами духовного світу людини чи соціальної спільності, епохи або етнокультури.

Ментальність дає змогу аналізувати соціальний, політичний, національний характер людей в етнічному контексті.

Ментальність розглядають як систему, утворену з трьох компонентів: емоційного, пізнавального і поведінкового.

- 1. Емоційний (емотивний)** компонент ментальності складається з емоційних станів та переживань, стимулює пізнавальну та поведінкову діяльність.
- 2. Пізнавальний (когнітивний)** компонент ментальності складається зі знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, які є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання). Пізнавальний компонент ментальності значною

мірою дає змогу орієнтуватися народові в певних історичних ситуаціях.

3. Поведінковий компонент – це компонент, що виражається у діях, вчинках етносу. Завдяки поведінковому компоненту реалізуються ціннісні орієнтації етносу.

У вітчизняній психологічній науці під поняттям «ментальність» розуміють сукупність уявлень, поглядів, переживань спільноти людей певної епохи, географічного регіону, соціального середовища, що суттєво впливають на історичні та соціальні процеси у цьому суспільстві.

- ✓ ***Ментальність** – є цілісним проявом духовних напрямків, які не зводяться до суми форм суспільної свідомості (релігії, мистецтва), а виступають специфічним відображенням дійсності, що зумовлюється процесом життєдіяльності етносу в певному географічному, історичному та культурному просторах (А.С. Баронін).*
- ✓ ***Ментальність** – це система образів, які містяться в основі уявлень індивіда про світ і власне місце у ньому, що визначають вчинки і поведінку людей (за Ж.Дюбі).*
- ✓ ***Етнічна ментальність** – це цілісна система образів, уявлень, ціннісно-смилових утворень і «своєрідних правил життя», що стимулює і регулює найдоцільніший у цих культурних і природних умовах тип поведінки.*

Етнічна ментальність проявляється в домінуючих життєвих настроях людей, у характерних особливостях світовідчуття, світосприймання, в системі моральних вимог, норм, цінностей та принципів виховання, у формах взаємин між людьми, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят тощо.

Таким чином, ***ментальність*** – важливий етнопсихологічний феномен, і саме вона виступає інтегральною етнопсихологічною ознакою особистості, народу, нації.

Поняття «ментальність» і «менталітет» відрізняються між собою.

➤ *Менталітет* – це деяка інтегративна характеристика спільноти людей з певною культурою, що дає змогу описати своєрідність бачення цими людьми оточуючого світу і пояснити специфіку їх реагування на нього.

Важливу роль у етнопсихології відіграє ментальний інструментарій, тобто мова, звичаї, обряди, вірування, міфи, мистецтвознавство, мораль.

Етнічна ментальність стає на сучасному етапі відносно самостійним і навіть визначальним соціально-історичним фактором, що зумовлює не тільки процеси етногенезу, а й суспільно-політичні процеси в державі.

Виявом ментальності народу є його національна ідея. Історія свідчить, що всі стабільні та могутні нації, що існували в минулому або існують сьогодні, мають ідеал-ідею, що глибоко укорінена в душі людей, в їхні характери. Наприклад, в американців – це свобода особистості – «живи вільним або умри»; в англійців – аристократизм, порядність; у німців – упорядкованість; у французів – вишуканість; в італійців – повнокровність, емоційна насиченість; в японців – філігранна довершеність в усьому. Кожна домінуюча ідея має шар конкретизуючих і розвиваючих ідей – цінностей.

Слід зазначити, що український етнос існує з давніх-давен, але Україна як самостійна держава з'явилась не так давно. Отже, як іншим державам потрібна своя національна ідея, так і Україні – як державі та суспільству – потрібна своя національна ідея як інтегруюча та мотивуюча сила, як основа патріотизму нації. Досвід історії показує, що тільки наповнення національного ідеалу високими загальнолюдськими цінностями і тверда воля втілювати свій ідеал у реальне життя – необхідна та першочергова умова прогресу та процвітання народів.

Поняття національної ідеї включає в себе певний світогляд, що характерний для нації; служить відбитком особливостей національного суспільства; спирається на символи, які дають змогу оптимально висвітлювати кращі якості нації та стимулювати її розвиток.

У літературі з питань національної свідомості та національної самосвідомості немає певної визначеності. Ряд авторів ототожнює поняття національної свідомості та національної самосвідомості. Але

значна частина психологів, які вивчають проблеми етносу, розрізняють ці поняття. Так, П. Гнатенко наводить три пункти, за якими відрізняються національна свідомість і національна самосвідомість.

1. *Різниця за змістом.* У національній свідомості, на відміну від самосвідомості, формуються уявлення, образи, знання не тільки про власну націю, а й про інші нації і перш за все про них, але з позицій власного етносу.

2. *Різниця за формою.* Якщо національна самосвідомість виявляється як на рівні індивіду, так і на рівні нації, то національна свідомість виявляється тільки на рівні нації. Отже, суб'єктом національної самосвідомості є особистість та національна спільність, а суб'єктом національної свідомості – тільки нація.

3. *Різниця ступеня вираження емоційного фактора.* Значну роль емоційний фактор відіграє у національній самосвідомості. Національна самосвідомість є елементом національної психології. Національна свідомість не функціонує на побутовому рівні, а входить до складу національної психології і функціонує на теоретичному рівні суспільної свідомості.

Отже, національну свідомість можна визначити як усвідомлення місця і ролі своєї нації в системі суспільних відносин, розуміння національних інтересів, взаємовідносин своєї нації з іншими соціально-етнічними спільнотами, які проявляються в ідеях, почуттях, прагненнях.

Серед факторів, що найактивніше впливають на формування національної свідомості народу, найважливіше місце посідає культура та її окремі елементи. Пріоритет серед цих елементів належить мові:

- 1) втрата народом своєї мови рівнозначна денационалізації;
- 2) білінгвізм у ранньому дитячому віці призводить до маргіналізації;
- 3) культурний та мовний розвиток у ранньому віці сприяє розвитку національної свідомості.

У менталітеті сучасної української молоді виділяють такі три складові:

1. Зміна аксіологічних параметрів оцінювання суспільного та індивідуального життя. Щастя не в постійних перемогах над

собі подібними, а у приборканні тваринних інстинктів та соціальних схильностей, які розмивають межі між біологічним і соціальним.

2. Відмова від психології жертвування, оскільки готовність жертвувати собою зумовлює появу спокуси принести в жертву інших.
3. Реабілітація цінностей повсякденного життя, які утворюють дійсну основу менталітету високоморальної особистості (за *М.І.Пірен*).

2.4. Поняття етнічної маргінальності

Поняття маргінальності вживається досить часто в значенні *перехідності, невизначеності*. Так, у багатьох дослідженнях з етнопсихології йдеться про *етнічних маргіналів* – людей, які не мають чітких етнокультурних орієнтацій, не можуть з упевненістю заявити свою причетність до того чи іншого етносу, до тієї або іншої культури. Гіперболізуючи свою позицію, вони іноді називають себе «громадянами світу». Таке явище, як маргіналізація, стає можливим через міжетнічні шлюби та міграцію населення.

Слід зазначити, що діти, які народились від міжетнічних шлюбів, все ж таки не мають великих складностей у визначенні своєї етнічної належності. Складнішим і поширенішим явищем є так звана культурна маргінальність. Мільйони людей, які проживають за межами території проживання свого етносу, стають причетними до культури іншого етносу. Представники малочисельних народів живуть на рубежі культур, одна з яких є, як правило, вищою за показниками рівня соціально-економічного розвитку або за престижністю. Ця культурна «граничність» призводить до відмежування людини від її етнічних коренів і розмивання національного «Я» або національної самосвідомості. Світогляд і ціннісно-духовні орієнтації особистості залишаються поза певної системи цінностей народу, його культури та психології.

Наслідок такої ситуації – відмова від національно-культурних цінностей, втрата усвідомлення етнічної ідентичності, невизначеність поведінки та посилення маргіналізації.

Велика загроза маргіналізації різних етносів (у тому числі й українському) була за радянських часів, коли тоталітарний режим

намагався сформувати «єдину націю – радянський народ». Тепер ми переживаємо зворотні процеси – відродження націй та етносів.

Отже, сьогодні правильний підхід до розв'язання національного питання буде сприяти не тільки національній консолідації, а й взагалі національному відродженню народів України.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «нація».
2. Назвіть характерні риси нації.
3. Обґрунтуйте основні ознаки нації.
4. Що таке «піджан-мови»?
5. Розмежуйте поняття «національна свідомість» і «національна самосвідомість».
6. Дайте визначення поняттю «національний характер».
7. Назвіть джерела та чинники становлення національного характеру.
8. Обґрунтуйте поняття «націоналізм».
9. Розкрийте сутність концепцій становлення та розвитку націй.
10. Що таке ментальність?
11. Назвіть основні компоненти ментальності.
12. Назвіть внутрішні чинники і умови формування менталітету.
13. Назвіть ознаки менталітету українського народу.
14. Розмежуйте поняття «ментальність» і «менталітет».
15. Поясніть сутність поняття «маргінальність».

Література до теми

- ✓ Березін А.М. Психологічні чинники генезису національної самосвідомості особистості (Дис. канд. пед. наук)., Київ, 2002.
- ✓ Боришевський М.Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2003. С.138-144.
- ✓ Бочковський О. Вступ до націології. Київ, 1998.
- ✓ Бромлей .Ю.В. Очерки теории этноса. Москва, Наука, 1983. 283 с.

- ✓ Вундт В. Психология народов. Москва, ЭКСМО, Пресс, 2001. 864 с.
- ✓ Крысько Г.В. Этническая психология. Москва, Академия, 2008. 320 с.
- ✓ Львовичкіна А.М. Етнопсихологія : навч. посіб. Київ: МАУП, 2002, С. 20-21.
- ✓ Нація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Нація>.
- ✓ Нація. Енциклопедія історії України, Т. 7: Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010., URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Natsiia>.
- ✓ Пірен М. Основи етнопсихології : підручник, Київ, 1996.
- ✓ Пірен М.І. Етнопсихологія : підручник. Рек. МОН. Київ: Університет «Україна», 2011.
- ✓ Савицька О.В., Співак О.В. Етнопсихологія : навч. посібник. Рек. МОН. Київ: Каравела, 2011. 264 с.

ТЕМА 3. КУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ ВІДРОДЖЕННЯ І ВТІЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

НАВЧАЛЬНІ ЦІЛІ:

МЕТА:

Дидактична – оволодіння знаннями про культуру як психологічне явище, основні чинники розвитку та функції культури, її взаємозв'язок з етносом та особливості народних звичаїв.

Виховна - формувати у студентів прагнення отримувати нові знання самостійно, вміння застосовувати їх на практиці; розвивати аналітико-синтетичні здібності та формувати дидактичні навички у майбутніх педагогів.

Знати: суть понять «культура», «народні звичаї», «національна мова», «традиції» .

Вміти: розмежовувати поняття «культурний спадок» та культурний шок», «обряд», звичаї», «традиції» тощо.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

- 3.1. Культура як психологічне поняття.
- 3.2. Чинники розвитку культури. Функції культури.
- 3.3. Взаємозв'язок між культурою й етносом.
- 3.4. Народні звичаї як психологічне явище.

Основні поняття: культура, звичаї, традиції, культура етнічної спільності, культурний спадок, культурний шок, досвід, обряд.

3.1. Культура як психологічне поняття

Актуальним завданням сучасної етнопсихологічної науки є з'ясування сутності поняття «*культура*». У другій половині ХХ ст. культуру найчастіше називали основним чинником, що міститься в основі міжкультурних відмінностей психіки.

У різних наукових галузях було представлено майже 250 визначень культури. Найкоротше і найширше визначення належить американському культур-антропологу М. Херсковіц. На його думку, *культура* – це частина людського оточення, яка створюється самими людьми. У такому розумінні до культури належить кожний, навіть найпростіший предмет, який створений людиною, будь-яка думка, що з'явилася при його створенні. «Культура – це те, що не є природа», – зазначив дослідник. Згідно з таким розумінням культури підкреслюється її багатоаспектність і цілковита неможливість перерахувати всі її елементи. Це будівлі, знаряддя праці, способи приготування їжі, соціальні впливи, вербальна і невербальна комунікація, виховання дітей, релігія, естетичні вподобання, філософія і т. ін. Всі ці елементи виступають матеріальними та духовними продуктами життєдіяльності людини. Матеріальна культура складається із створених людиною предметів. У цих предметах матеріалізуються знання та вміння, які разом з цінностями, нормами, уявленнями про світ і правилами поведінки є елементами нематеріальної культури. Розподіл культури на матеріальну і нематеріальну (духовну) є лише науковою абстракцією, оскільки будь-який матеріальний продукт, перш ніж буде створений, повинен спочатку стати ідеєю. Водночас будь-яка ідея для того, щоб стати доступною для інших людей, повинна об'єктивуватися у матеріальному об'єкті – книзі, картині, скульптурі тощо.

Однак не всі дослідники погоджуються з таким визначенням поняття «культура». Соціологів і культурологів передусім цікавлять духовні продукти, які створені людьми. В соціологічних визначеннях культури часто називають такий комплекс: ідеї, що передаються від покоління до покоління; пов'язані з ними системи цінностей, які першочергово зумовлюють поведінку індивідів та груп; їх способи мислення і сприймання.

Етнопсихологи також вивчають елементи духовної культури. Фахівці з психологічної антропології виявляють значний інтерес до

способів соціалізації дітей у різних народів. За допомогою порівняльно-культурного дослідження соціальна психологія вивчає широке коло явищ, які її цікавлять, зокрема, як елементи культури відображаються у свідомості людей, тобто «існують в їх головах».

Американський психолог Г. Тріанліс, погоджуючись з визначенням культури за М. Херсковіцем, виокремив суб'єктивну культуру як предмет вивчення етнопсихології. Суб'єктивною культурою він назвав характерні для кожної культури способи, за допомогою яких її члени пізнають створену людьми частину їх оточення: те, як вони об'єднують у категорії соціальні об'єкти; які зв'язки виокремлюють між категоріями, а також норми, ролі та цінності, які вони визнають своїми. Отже, у такому розумінні суб'єктивна культура містить всі уявлення, ідеї та вірування, які об'єднують народ, і безпосередньо впливають на поведінку та діяльність його представників.

У процесі дослідження культур науковці виокремлюють не лише відмінності, але й культурні універсали, тобто ті риси культури, які притаманні всім народам. Наприклад, у всіх народів існують релігійні обряди, спільна праця, танці, освіта, спорт, привітання тощо. Однак форми прояву цих культурних універсалій відрізняються. Приміром, І. Грель під поняттям «*культури*» розумів сукупність ідеалів, символів, норм, засад, надбань, цінностей, організації та спроб людської діяльності в духовній і матеріальній сферах, що створені, осягнуті та засвоєні нацією упродовж всієї своєї історії.

На думку Д. Мацумото, *культура* – це динамічна система правил, встановлених групами з метою забезпечення власного виживання, яка містить установки, цінності, уявлення, норми і моделі поведінки, що є спільними для групи, однак реалізуються кожним специфічним об'єднанням всередині групи за допомогою різних способів, передаються від покоління до покоління та є відносно стійкими, тобто можуть незначною мірою змінюватися з часом.

У Вікіпедії представлено таке значення терміна.

- *Культура* (лат. *Culture* – «обробіток», «обробляти») – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил всередині соціуму для його збереження та гармонізації.

➤ *Українська культура – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених українським народом протягом його історії.*

Для української національної культури основоположною базою є народна культура, на основі якої поступово сформувалися професійні наука, література, мистецтво. Своєрідність української культури визначили також впливи географічних умов, особливості історичного шляху, а також взаємодія з іншими етнокультурами. Важливим історичним етапом розвитку культури стало прийняття християнства у X столітті.

3.2. Чинники розвитку культури. Функції культури.

Специфічність елементів культури зумовлено такими групами чинників:

- соціально-психологічними чинниками крос-культурних відмінностей;
- потребою в ідентифікації зі своєю групою і водночас диференціацією від представників інших груп;
- об'єктивними умовами навколишнього середовища, географічного положення, до яких належать ландшафт, клімат, флора і фауна.

У минулому природа дозволяла людині виживати та жити. Дії, які винагороджувалися, ставали звичними і складали основу для відмінностей від інших груп, систем цінностей, норм та правил поведінки. Формування такої системи збільшувало ймовірність виживання групи. У результаті члени групи переживали задоволення від належності до неї, а елементи культури приймалися та використовувалися усіма учасниками міжособистісного спілкування. Культурна система закріплювалася у свідомості, фіксувалася на камені, кераміці, на папері, передавалася наступним поколінням і регулювала поведінку кожного індивіда.

Виділяють такі **чинники розвитку культури**:

- потреба у виживанні;
- ресурси та їх надлишок (достаток);
- щільність населення;
- технології;
- клімат (за Д. Мацумото).

Культура як суспільне явище виконує певні функції. Основними є такі:

- ✓ **перетворювальна функція** – культура є знаряддям творчої діяльності людей з метою задоволення їхніх різноманітних потреб і потреб суспільства. Ця функція здійснюється людьми за допомогою різних засобів виробництва, наукових досліджень тощо.
- ✓ **пізнавальна, або гносеологічна функція** – культура, яка концентрує в собі кращий суспільний досвід багатьох поколінь людей, іманентно накопичує знання про світ, таким чином сприяючи його пізнанню і освоєнню;
- ✓ **комунікативна функція** – культура, це єдиний механізм передавання суспільного досвіду від одного покоління до другого, від епохи до епохи, від однієї держави до другої. Через це не випадково культуру вважають суспільною пам'яттю людства;
- ✓ **регулятивна, або нормативна функція** – у сфері праці, побуту, сімейно-особистісних відносин культура так чи інакше впливає на поведінку людей і регулює їх вчинки, дії і навіть вибір матеріальних і духовних цінностей.
- ✓ **функція емоційного регулювання життєдіяльності людини.** Вона знаходить свій вияв у виробленні і застосуванні різноманітних форм емоційного настрою і знімання психологічних напруг, які виникають у процесі розумової та фізичної праці, побутових відносин людей. Засобами емоційного регулювання є співи, танці, ігри, кіно, телебачення тощо.
- ✓ **ціннісно-орієнтаційна функція** – культура як система цінностей формує в людини певні ціннісні потреби й орієнтації. За рівнем і якість знань, а також за моральними якість оцінюють рівень її культури.
- ✓ **Людино творча, або гуманістична функція** – культура є способом і засобом саморозвитку індивіда, його матеріального і духовного світу. Культура є тим виміром людського буття, який відповідає за розвиток людини як людини.

Важливою функцією культури є **регулятивна**, завдяки якій культура певною мірою визначає поведінку людей. Типовими

програмами культури, які регулюють поведінку людини, виступають традиції та звичаї. Традиції належать до духовної сфери життя суспільства, а звичаї – до поведінкової.

➤ *Звичаї* – це стереотипи поведінки індивіда.

➤ *Традиції* – це особливості ставлення людини до світу (цінності, інтереси, переконання та моральні норми), що передаються від покоління до покоління.

3.3. Взаємозв'язок між культурою та етносом

У сучасній науці існують певні твердження на взаємозв'язок між культурою і етносом:

- межі культури та етносу не тотожні. З одного боку, елементи однієї культури можна виявити у різних етносів. З іншого боку, в різних етносів можуть бути несхожі елементи культури (наприклад, у різних регіонах України відрізняються будівлі, кухня). Не заперечується й існування субкультур в межах єдиної культури;
- культура ототожнюється зі спільністю, яка складає етнос. Згідно з цим розумінням культура охоплює усі прояви соціальної життєдіяльності без розподілу на сфери господарювання, політики, соціальних взаємин і культури у вузькому розумінні. Тобто, культура виступає важливим проявом суспільства чи етносу в цілому.

Культура етнічної спільності не є простою сумою культур її представників. Культуру етнічної спільності складає сукупність витворів, цінностей і способів поведінки, які прийняті та визнані етнічною спільністю і набули важливого соціального, етичного та морального значення для її представників, визначаючи «обов'язкову» поведінку, наприклад, правила пристойності та ін. Тобто, не все з індивідуальної культури членів спільності стає загальним надбанням цілої етнічної спільності. Варто розрізнити культуру етнічної спільності та культурний спадок, що передається з покоління до покоління.

- *Культура етнічної спільності* – це сукупність реальних, актуальних, функціонуючих творів і зразків, які відіграють визнану роль у житті всіх представників етнічної спільності.
- *Культурний спадок* – це та частина системи, яка виявилася стійкою в часі та передалася наступним поколінням.

Зазвичай, культурний спадок ідеалізується, стає комплексом освячених цінностей, символів, що зумовлюють появу певного емоційного ставлення. У зв'язку з цим культурний спадок стає чинником інтеграції груп, засобом об'єднання, чинником їх відносної стабільності та стійкості у кризові періоди. Дотримання власної культури виступає однією з важливих детермінант розвитку етносу. Передаючись від покоління до покоління, духовна культура зберігається, і тому може самостійно еволюціонуватися. У порівнянні з матеріальною духовна культура не має обмежень. Найбільш ефективний вплив на емоційну сферу людини здійснюється за допомогою національного мистецтва, що передається від покоління до покоління і виступає національним культурним спадком. Вплив культури на етнос оцінюють щодо якості культури етнічної спільності та ступеня гармонічності розвитку конкретного індивіда. У процесі еволюції зберігаються ті етнічні спільності, духовна культура яких відповідає вимогам еволюційного розвитку людства, а індивід, що належить до цих спільностей, може стати всебічно розвинутою особистістю. Дотримання культури свого етносу та, як наслідок, усвідомлення себе представником цього етносу виступає важливим чинником посилення почуття власної гідності, зумовлює появу позитивних емоцій і сприятливо впливає на весь процес її життєдіяльності.

3.4. Народні звичаї як психологічне явище

Кожна нація, народ і навіть соціальна група має свої звичаї, що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками.

Звичай – це не відокремлене явище в житті народу, це – втілені в рухи і дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між окремими людьми. А ці взаємини і світовідчуття безпосередньо впливають на духовну культуру даного народу, що в свою чергу впливає на процес становлення народної творчості. Саме тому народна творчість нерозривно пов'язана із звичаями народу.

➤ ***Звичай** – основна форма регулювання поведінки, правила поведінки, які склалися внаслідок їх практичного застосування протягом тривалого часу серед людей і уособлювали собою підсумок історичного досвіду та зародки майбутнього.*

За своєю природою звичай консервативний і закріплює лише те, що склалося у результаті тривалої суспільної практики, відбиваючи як загальні моральні, духовні цінності народу, так і значною мірою забобони, расову і релігійну нетолерантність, вимоги, нав'язані правлячими верствами. Звичай не містить можливості вибору варіанту поведінки, вимоги його безальтернативні та безапеляційні.

Звичай – історично обумовлені, не писані правила поведінки людей, які увійшли в звичку, в силу багаторазового їх застосування.

В усіх народів світу існує повір'я, що той хто забув звичай своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає по світі, як блудний син, і ніде не може знайти собі притулку та пристановища, бо він загублений для свого народу. Великий поет Тарас Шевченко, звертаючись до України, як до матері, що вічно страждає питає:

Чи ти рано до схід-сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?

Нація українців давня і свою духовну культуру пращури почали творити далеко до християнського періоду на Україні. Разом із християнством Візантія принесла нам свою культуру, але саме свою культуру, а не культуру взагалі. У той час на Україні вже була національна культура, і Володимир Великий тільки додав християнську культуру до своєї рідної, батьківської культури. Староукраїнські традиції ввійшли у плоть і кров наших звичаїв, і тепер ми собі не уявляємо Різдва без куті, Великодня – без писанки,

Святої Трійці – без клечання, навіть називаємо це останнє свято «Зеленими Святами». Всі ми відзначаємо свято Купала, на «Введення» закликаємо щастя на майбутній рік. Все це – дохристиянська культура. Кутя – це символ урожаю, писанка – це символ народження сонця. Зеленим гіллям наші предки охороняли своє житло від нечистих духів, що прокидаються (так вони вірили) разом із воскресінням природи – від русалок, мавок, перелесників... Купала – це типове дохристиянське свято з усіма староукраїнськими атрибутами.

Термін «звичай» часто ототожнюють з поняттями «традиція» і «обряд». На відміну від традиції, звичай діє лише у певних сферах суспільного життя і є виявом неухильного дотримання зразків минулого.

➤ *Традиція (від лат. traditio – передача) – це елементи культури, що передаються від покоління до покоління і зберігаються протягом тривалого часу.*

Традиції тією чи іншою мірою і в тих чи інших формах присутні в будь-якому суспільстві і практично в усіх сферах культури. Традицію можуть утілювати певні суспільні інституції, норми поведінки, цінності, ідеї, звичаї, обряди і т. д.

Традиції в Україні, безумовно, пов'язані із староукраїнською язичницькою атрибутикою. Наприклад, молодіжне і навіть бешкетне, поетичне й дуже старе свято Івана Купала (в ніч на 7 липня), як у багатьох слов'ян, колись було пов'язано із Днем сонцестояння. Ще одна давня українська традиція, пов'язана із поворотом сонця – 7 січня (зараз – Різдво Христове). Колись у ці зимові часи прийнято було ворожити на майбутнє, і тому зараз різдвяні українські звичаї – це гадання та заклик до природних сил. Напередодні Старого нового Року (13 січня) діти та підлітки і досі щедрують та «маланкують» (на честь преподобної Меланії). Ще одна українська традиція – святити воду у Водохрещення і віра в її чудові цілющі властивості у ніч напередодні. Обов'язково фарбуємо яйця і випікаємо пасхальні калачі до Великодню. Вшановуємо померлих у поминальний день. Проводжаємо зиму та зустрічаймо весну на Масляну. Освячуємо поля і прикрашаємо дім квітами на Трійцю.

Традиція – досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т.

ін., що склалися історично і передаються з покоління в покоління; звичайна, прийнята норма, манера поведінки, усталені погляди, переконання когось; узвичаєння, узвичаєність, неписаний закон.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «культура».
2. Назвіть основні чинники розвитку культури.
3. Назвіть основні функції культури.
4. Розкрийте взаємозв'язок між культурою і етносом.
5. Що таке культурний спадок?
6. Дайте визначення поняттям «звичаї» та «традиції».

Література до теми

1. Звичай. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Звичай> (дата звернення 21.01.2018).
2. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. Київ, «Довір'я», 1992. 141 с.
3. Пірен М. Основи етнопсихології : підручник, Київ, 1996.
4. Пірен М.І. Етнопсихологія : підручник. Рек. МОН. Київ: Університет «Україна», 2011.
5. Савицька О.В., Співак О.В. Етнопсихологія : навч. посібник. Рек. МОН. Київ: Каравела, 2011. 264 с.
6. Традиція URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>(дата звернення 21.01.2018).
7. Українські народні звичаї. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/culture/11263/> (дата звернення 21.01.2018).

ТЕМА 4. ЕТНІЧНІ ТРАДИЦІЇ ТА ДІЛОВЕ СПІЛКУВАННЯ

НАВЧАЛЬНІ ЦІЛІ:

МЕТА:

Дидактична – оволодіння знаннями про мовознавчі дослідження етнічної самобутності різних етносів.

Виховна – формувати у студентів прагнення отримувати нові знання самостійно, вміння застосовувати їх на практиці; розвивати аналітико-синтетичні здібності та формувати дидактичні навички у майбутніх педагогів.

Знати: особливості ділового спілкування різних народів.

Вміти: виокремлювати за описами особливості ділового спілкування у різних країнах тощо.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

- 4.1. Мовознавчі дослідження етнічної самобутності.
- 4.2. Особливості британського ділового стилю.
- 4.3. Американці й ділові стосунки.
- 4.4. Ділове співробітництво у Франції.
- 4.5. Мова ділового спілкування в Німеччині.
- 4.6. Ділове спілкування з японцями.
- 4.7. Діловий стиль та етикет у Китаї.
- 4.8. Діловий світ Швеції. Ділове спілкування з італійцями.

4.1. Мовознавчі дослідження етнічної самобутності

Основоположником сучасного теоретичного мовознавства є В. Гумбольдт. В основу його вчення про мову було покладено

поняття мовної форми. Науковець вважав, що з одного боку, існує незалежний від конкретної мови «звуковий матеріал», тобто звукова сировина, сукупність потенційно можливих для людського голосового апарату звуків, а з іншого – незалежна від мови її психологічна сутність – емоції, воля та уявлення.

➤ *Мовна форма – це специфічний для певної мови спосіб об'єднання звукового матеріалу та психологічного змісту, тобто спосіб пристосування звуків для відображення психологічного змісту.*

В. Гумбольдт вказав на те, що мова – це «саморозвиток духу». Цей абсолютний світовий дух виступає тим двигуном, який змушує мову розвиватися і змінюватися. Він виявляється однаково у всіх людей, на якій конкретній мові вони б не спілкувалися. І якщо різні групи людей розмовляють подібними мовами, то подібність їхнього мовлення, спільність мовної форми визначається, по-перше, єдністю звукового матеріалу; по-друге, єдністю психологічної сутності.

Єдність звукового матеріалу дослідник пояснив за допомогою чинника спадковості. Наприклад, немовля успадковує від батьків здатність до вимови певних звуків. В. Гумбольдт розглянув закони розвитку і зумовленості мови за межами мови і навіть людини, оскільки ці закони він відніс до метафізичних. Г. Штейнталь, учень В. Гумбольдта, вважав, що психіка індивідуальна і її закони слід відшукувати всередині людини – в її психічному світі, що досяжний для самоспостереження. У зв'язку з цим він відзначив, що мова, тобто те, що пов'язує звук і психічний зміст також є чимось індивідуальним, прихованим у психіці кожного окремого носія мови. Саме тому мова є частиною психіки. Однак, якщо мова є повністю індивідуальним явищем, то як пояснити єдність мови для багатьох людей, народів і те, що існують різні мови (німецька, англійська, польська, французька тощо), а не лише твоя, моя чи його індивідуальна мова. Тому дослідник припустив, що у представників однієї нації загальні риси в мові та у психіці в цілому зумовлені спадковістю. Вплив суспільства, який у лінгвістичній теорії В. Гумбольдта відігравав велику роль, у Г. Штейнтала звівся до нуля.

В. Вундт поділив психологію на три напрямки:

1) «фізіологічну психологію»;

- 2) «колективну психологію»;
- 3) «психологію народів».

Складовими мови було названо: 1) духовну сутність, яка розвивається водночас з іншими психічними явищами за специфічними, незалежними від матерії законами духу; 2) зовнішні прояви цієї сутності – «виразні рухи». За допомогою цих рухів виявляється прихована у психіці духовна суть.

О. Потебні належить розробка оригінальної концепції мови, що ґрунтувалася на дослідженнях її психологічної природи. Науковець шукав відповідь на питання про механізми формування етнічної специфіки. У своїх роботах «Думка і мова», «Мова і народність», «Про націоналізм». О. Потебня розглянув поняття «народність» як все те, що відрізняє один народ від іншого, складає його національну своєрідність. На думку дослідника, мова виступає етноформуючою ознакою будь-якого народу, зумовлюючи його існування. Всі мови, які існують у світі, споріднюють дві властивості: 1) звукова «членовідокремленість» кожної мови; 2) усі мови є системою символів, які необхідні для вираження думок.

О. Потебня зазначив, що однією з основних функцій мови є те, що вона творить, формує думку. В різних народів думки утворюються по-різному, оскільки вони мають неоднакові мови. Тому, мова зумовлює розвиток прийомів розумової діяльності. Мова виступає важливим чинником, що об'єднує людей у «народність». Втрата народом своєї мови призводить до денаціоналізації народу, тому дуже важливо дбати про національну освіту та розвиток інтелекту в його представників.

4.2. Особливості британського ділового стилю

Діловий світ Великобританії значно відрізняється від ділових кіл інших країн. Особливо це стосується англійського бізнесу, якому властива кастовість. У зв'язку з цим хоча й англійські бізнесмени одні з найкваліфікованіших у діловому світі Заходу, промисловий сектор бізнесу Великобританії ще не досягнув тих висот розвитку, що характерний для США, Німеччини та Японії.

Наводимо типовий портрет британського бізнесмена. *Це ерудована людина, в якій поєднані висока професійна підготовка та своєрідний політичний інфантилізм. Загальнолюдські якості мають*

для нього вирішальне значення. Він не замикається у своїй роботі, а має широке коло інтересів, що пов'язані не тільки з економікою, а й зі спортом, літературою, мистецтвом. Він – спостережливий, хороший психолог, тому не приймає фальші та приховування слабких сторін професійної підготовки.

Англійці із задоволенням діляться своїми знаннями та досвідом, розкривають секрети свого ремесла та розповідають про особливості ринку різних країн. У британському бізнесі діє певний ритуал спілкування, якого дотримуються при особистому та телефонному спілкуванні, при проведенні ділових обідів, симпозіумів, конгресів, семінарів, виставок або участі в роботі престижних клубів. Для британської еліти важливе значення має відвідування таких заходів, як тенісні турніри, скачки та ін. Все це потрібно враховувати, щоб привернути до себе британських колег. Якщо англійський бізнесмен запросив вас на ланч, не відмовляйтесь, але запам'ятайте, що ви також повинні організувати такий самий прийом. Перебуваючи на ланчі, не забувайте про час. Завжди звертають увагу на те, як людина поводить себе за столом. Цьому вчать з раннього дитинства. Отже, потрапивши за обідній стіл, потрібно виконувати певні правила. Ніколи не кладіть руки на стіл – тримайте їх на колінах. Прибори не знімаються з тарілок, оскільки підставки для ножів у Англії не використовують. Не перекладайте прибори з однієї руки в іншу: ніж повинен бути весь час у правій руці, виделка – у лівій, з кінцями повернутими до тарілки. Не варто цілувати руки або робити на публіці таких компліментів, як: «У вас чудове вбрання!», «Який смачний торт!» – це буде розцінено як нетактовність. За столом не дозволяються окремі розмови. Всі повинні чути того, хто говорить, та, у свою чергу, говорити так, щоб чули всі.

У Великобританії прийнято на роботі та на офіційних зустрічах з'являтися у костюмі, для жінок – в елегантному (недовгому) платті із класичними аксесуарами. Перевагу потрібно віддавати нейтральним кольорам і високоякісним тканинам. Для жінок – нейтральний макіяж, невеликі прикраси. На ділові збори та зустрічі жінки теж вдягають костюми, а не плаття. У британців, якщо вони відпочивають, а не знаходяться на діловій зустрічі, не прийнято говорити про справи. Розмова про справи – це порушення етикету. Оскільки англійці започаткували різноманітні «хобі», саме пошуки схильностей та інтересів, що пов'язані із дозвіллям, складають канву

британського спілкування. Значущі теми для дружньої співбесіди – садівництво, яке дуже популярне в Англії, домашні тварини, які оточені любов'ю та турботою, погода, спорт.

Про ділову зустріч прийнято домовлятися письмово, а не по телефону, оскільки така форма спілкування дозволяє гнучкіше планувати свій час. В англійців високо розвинуте почуття справедливості, тому в переговорних процесах вони сповідують віру в чесну гру, не терплять хитрості та підступності. Переговори ведуться з використанням значного фактичного довідкового та статистичного матеріалу. Прораховується кожна позиція, фіксується кожна деталь, кожен параметр контракту. Визначається не тільки все, що пов'язано із контрактом, а також діяльність, що спрямована на подальший розвиток ділового співробітництва.

Пунктуальність у Великобританії – це жорстке правило. Обмін рукоштовками прийнятий лише при першій зустрічі. У подальшому вітаються усним привітанням.

Переговори традиційно починаються з розмов про погоду та спорт. Британці приймають рішення повільніше, ніж, наприклад, французи. На чесне слово англійців можна покластись. До переговорів вони підходять з великою часткою прагматизму, вважаючи, що, залежно від позиції партнерів, на самих переговорах може бути знайдено найкраще рішення. Вони досить гнучкі й з охотою відгукуються на ініціативу партнера. Англійці дотримуються правила «не бути особистими», тобто не виставляти себе в розмові, не вести мову про себе, про свої справи, професію. Вважається поганим тоном непомірно проявляти власну ерудицію і безапеляційно стверджувати щось. В Англії існує культ легкої бесіди, що сприяє приємному відпочинку розуму, а не зарозумілий діалог і, тим більше, не зіткнення протилежних поглядів. Вважаючи себе у праві не знати іншої мови, окрім власної, англієць визнає за іноземцем право говорити англійською погано, так що немає необхідності боятись помилитися та просити пробачення за помилки у мовленні.

В англійській традиції має місце стриманість у словах і судженнях як знак поваги до співбесідника, який вправі дотримуватись іншої думки. Іноземець, який звик вважати, що мовчання – знак згоди, часто помилково думає, що він переконав англійця у своїй правоті. Але вміння терпляче вислухати співбесідника – зовсім не значить в Англії поділяти його думку. Коли

ж перед мовчазними англійцями ставлять запитання прямо: «Так чи ні?», «За чи проти?», вони переводять розмову на іншу тему, а якщо ви будете наполегливо допитуватись, вас визнають нечемною людиною, а відповіді на ваше запитання ви так і не отримуєте.

Ідеал англійців – незалежність, освіченість, чесність і безкорисливість, такт, вишуканість манер, вишукана ввічливість, здатність пожертвувати часом і грішми для хорошої справи, вміння керувати та підкорятись, наполегливість у досягненні поставленої мети, відсутність чванства.

4.3. Американці й ділові стосунки

Американська нація склалась наприкінці XVII ст. Її ядро склали англійці, ірландці, валлійці, які пізніше змішались із голландцями, шведами, німцями, французами, данцями та ін. Саме англійці принесли сюди свою мову та багато рис свого способу життя і культури. Особливе місце у формуванні американців як нації посідали африканці, які потрапили на територію країни як раби, та нечисельні аборигени – індіанці.

У діловому спілкуванні американці енергійні, налаштовані на інтенсивну працю. Цьому сприяє система освіти та виховання США. Зі шкільної лави в американцях виховується енергійність, вміння ставити ціль і досягати її, тому в подальшому вони відстоюють інтереси своїх фірм. Діловий американець за своїм характером не дріб'язковий і не педантичний. Але він розуміє, що при організації будь-якої справи не може бути дрібниць. Тому до переговорів він готується сумлінно, з урахуванням усіх елементів, від яких залежить успіх справи.

Американський бізнесмен дотримується виконання трьох правил: аналізуй; розділяй функції (обов'язки); перевіряй виконання. Це правила кваліфікованого керівництва. Американці бережуть час і цінують пунктуальність. Вони користуються діловими щоденниками, живуть за розкладом, точно з'являються на призначену зустріч. На східному узбережжі країни (від Вашингтона до Бостона) цього правила дотримуються дуже суворо – спізнення неприпустиме і не може бути нічим виправдане, а на заході країни до цього ставляться толерантно. Американці значно вплинули на стиль ведення переговорів у всьому світі.

Другу половину ХХ ст. іноді називають «ерою переговорів», вона збіглася зі зростанням впливу США на розвиток міжнародних ділових відносин. Американці – нація людей самостійних і незалежних. З раннього дитинства вони звикають «твердо стояти на ногах», тобто сподіватися тільки на себе. Це прямодушні люди, що цінують в інших чесність і відвертість. Вони швидко переходять до суті розмови та не марнують час на умовності. Американці внесли значний елемент демократизму та прагматизму в практику ділового спілкування. Американці, оскільки вони живуть у великій за розмірами та економічною могутністю країні, віддають перевагу масштабним угодам, а також завжди підкреслюють масштабність власної фірми. Наприклад, вони можуть наголосити, що їхня фірма найбільша у Каліфорнії. При спілкуванні з іноземцем на американця може позитивно вплинути високий суспільний статус першого, його знаність у власній країні. Дуже цінується, якщо іноземний партнер має зв'язки з яким-небудь із американських видавництв або університетів.

Оскільки американці – патріоти своєї країни, вони не схвалюють будь-які критичні зауваження, що висловлюються іноземцями на адресу чогось американського, наприклад, з приводу статті, надрукованої в американській газеті або журналі, хоча самі мають право робити подібні зауваження.

Американці – народ законослухняний, тому вони не підтримуватимуть ваше протистояння існуючій владі у вашій країні. Під час спілкування з американцями не варто надто демонструвати свою чудову англійську та свою обізнаність у внутрішніх проблемах США. Іноді це може асоціюватись у них з існуючим у роки холодної війни стереотипом, що такі відзнаки мали тільки представники російських спецслужб.

Американці – нація, яка опікується своїм здоров'ям. Спиртного вживають дуже мало. В основному п'ють пиво та коктейлі, де льоду більше, ніж рідини. Американський народ – правдивий. Якщо людину запідозрили у брехні, це може назавжди підірвати її репутацію. А ще – вони життєрадісні та завжди усміхнені, особливо на роботі. Американське суспільство характеризується високою активністю, динамічністю. На відміну від англійців та японців, вони не люблять пауз у розмові та розмов у напівтонах і натяках, які асоціюються у них із нечесністю та невпевненістю. Американці

звикли віддавати та отримувати прямі накази і, якщо вони отримують їх у непрямій формі, натаками, то розуміють їх як спробу маніпулювати ними, щоб у випадку негативного результату зняти із себе відповідальність.

4.4. Ділове співробітництво у Франції

Французи – одна з найстаріших і найсамобутніших націй на Європейському континенті, яка має багату історію та культуру. У Європі важко знайти більш неоднорідну в етнічному плані націю, ніж французи. На півночі Франції переважає класичний тип високих, худорлявих блондинів із блакитними очима, а на півдні, як правило, живуть низькорослі, кремезні, смугляві брюнети. У минулому Франція здійснила значний вплив на формування європейського етикету, а французька мова була мовою дипломатичного листування. Усе це не могло не вплинути на риси французького національного характеру. Французів відрізняє великий смак у спілкуванні. У цьому вони – взірець для всіх інших народів. Французи ввічливі, особливо з іноземцями, причому не через якийсь особистий інтерес, а через присутню їм безпосередню потребу в спілкуванні. Ввічливість, доброзичливість французів, їх висока готовність прийти на допомогу зробили цю націю достойну любові та поваги з боку інших народів. Зворотний бік медалі французького національного характеру – легковажність, недостатньо стримувана виваженими вчинками, дух переваги зовнішнього блиску над солідними якостями: приємного – над корисним, емоцій – над розумом. Французи галантні, скептичні та практичні, вигадливі та винахідливі. Водночас вони довірливі та великодушні. І. Кант писав про них таке: «Французи ввічливі, люб'язні, схильні до гумору та невимушені у спілкуванні, але дуже швидко стають фамільярними».

Значний вплив на французький стиль ділового спілкування здійснює система освіти, яка орієнтована на виховання незалежних і критично налаштованих громадян. Вищі щаблі суспільства особливо увагу приділяють вивченню філософії, історії мистецтв, французької історії та культури. Через це зарубіжний партнер буває зачарований французами, але усвідомлює, що підтримувати з ними ділові стосунки непросто.

У діловому житті Франції велике значення мають особисті зв'язки та знайомства. Під час ділового знайомства з французом необхідно вручити йому свою візитну картку, а оскільки тут приділяють значну увагу освіті, рекомендується вказати на картці навчальний заклад, який закінчили, особливо якщо він має гарну репутацію або належить до розряду елітних. Еліта ділового світу Франції складається з випускників обмеженої кількості навчальних закладів. Французи болісно реагують на використання у діловому спілкуванні з ними англійської або німецької мов, вважаючи, що це принижує їхню національну гідність. Французькі бізнесмени ретельно готуються до переговорів, досконально вивчають усі аспекти та наслідки пропозицій, що поступають. Тому переговори з ними проходять у значно повільнішому темпі, ніж, наприклад, з американськими підприємцями. На відміну від американців, вони уникають брати участь у ризикованих операціях. Французи не відразу погоджуються з доцільністю висунутих пропозицій, а бажають аргументовано та всебічно обговорити кожну деталь запропонованої угоди. Французи із вишуканістю будуть відстоювати той чи інший принцип або свою пропозицію, але не схиляються до торгу. Порівняно з представниками США, французькі учасники переговорів менш самостійні, мають менше свободи. Французи велику увагу приділяють попереднім домовленостям, вони намагаються заздалегідь визначити питання, які можуть виникнути під час офіційної зустрічі, та провести попередні консультації з цих питань. Під час обговорення питань французи мають звичку перебивати співбесідників, висловлюючи критичні зауваження або наводячи контраргументи. Це не повинно сприйматися як прояв неповаги: у них так прийнято.

Оскільки французи з великою любов'ю та повагою ставляться до своєї країни, її історії та мови, важливим чинником під час ведення переговорів та під час ділових зустрічей є використання французької мови як офіційної. Готуючи матеріали для обговорення французькою мовою, необхідно враховувати, що французи чутливі до помилок іноземців. Українську мову у Франції, як правило, не знають – такі реалії сьогодення. Під час ділового прийому про справи говорять тільки після того, як подадуть каву. До цього моменту французи переважно говорять про культуру та мистецтво.

Французи не відзначаються пунктуальністю. На прийомах вони дотримуються правила: чим вищий статус гостя, тим пізніше він приходить. Найприйнятніші теми для застілля – спектаклі, книги, виставки, туристичні пам'ятки країни. Особливо цінується знання мистецтва, у першу чергу французького. Французам приємно, коли виявляють цікавість до їхньої країни, до їхньої культурної спадщини.

Велике значення французи приділяють різним формам ввічливості. Коли вас приймають, проводячи у приміщення, пропускаючи вперед, не розшаркуйтесь у дверях, проходите першим. Під час важливих нарад і форумів першим входить керівник найвищого рангу. У Франції не прийнято звертатись до співбесідника на ім'я, якщо він сам про це не попросив. Як правило, використовують «мсьє», звертаючись до чоловіків, та «мадам», звертаючись до жінок. Одяг не повинен бути занадто дорогим або обов'язково французьким, але виглядати жінці потрібно модно.

У цілому ж, говорячи про французький національний характер і стиль ділового спілкування, зазначимо різноманітність поведінки, образу мислення та сприймання французів. Мабуть, найхарактернішою рисою сучасної французької нації є неповторність її індивідів.

4.5. Мова ділового спілкування в Німеччині

Сучасні німці користуються репутацією нації з хорошим характером. Їм властиві чесність і скромність. Поряд з цим німців характеризує розсудливість і витримка в досягненні поставленої мети, а також стійкість у перенесенні пов'язаних з цим труднощів. Найбільш виражені риси німецької нації – акуратність і бажання все впорядкувати, систематизувати. Більшість німецьких чоловіків і жінок одягаються добре, незалежно від соціального стану та професії. Неакуратний одяг вважається таким же гріхом, як і несумлінна праця.

Для встановлення ділових стосунків можна використати прийняту в Німеччині практику організації співробітництва через агентські та посередницькі фірми. Високий професіоналізм і безумовне виконання прийнятих на себе обов'язків сприяє налагодженню довгострокових ділових зв'язків з німецькими фірмами. Час зустрічі обов'язково погоджується. Це можна зробити по телефону. Розмова по телефону починається з представлення.

Потрібно також пам'ятати, що своєю пунктуальністю ви заслужите повагу своїх німецьких колег, що, у свою чергу, сприятливо позначиться на мікрокліматі переговорів. Німці віддають перевагу тим переговорам, у яких вони з достатньою очевидністю бачать можливість знаходження рішення. Як правило, учасники дуже сумлінно прораховують свою позицію. У ході переговорів вони люблять обговорювати питання послідовно: одне за одним. При укладанні договору німці будуть наполягати на використанні прийнятих зобов'язань, а також на виплаті високих штрафів у разі їх не виконання. Вони можуть вимагати значного гарантійного періоду на товар, що до них поставлятиметься, а також застави на випадок поставок недоброякісного товару. У Німеччині дуже рідко запрошують ділових партнерів додому. Ділові зв'язки з німецькими фірмами можна встановлювати шляхом обміну листами з пропозиціями про співробітництво. Свої пропозиції іноземні фірми та підприємства мають можливість публікувати у спеціалізованому бюлетені.

4.6. Ділове спілкування з японцями

У японському національному характері чітко виявляє себе працелюбність, акуратність, заощадливість, ввічливість, дисциплінованість, почуття відповідальності, шанування традицій та авторитетів, схильність до наслідування та запозичення, володіння собою, схильність до узгоджених дій у групі, допитливість, сильно розвинене почуття прекрасного. Японець із дитинства вчиться стримувати свої індивідуалістичні пориви та амбіції, не хизуватися своїми перевагами. Японці перетворили на мистецтво не тільки письмо ієрогліфами, а й свою усну мову довели до рівня абстрактного мистецтва. Ввічливість мови цінується серед японців вище, ніж її зрозумілість, а нюанси етикету важливіші, ніж тонкощі синтаксису та граматики.

У розмові японці уникають слів «ні», «не знаю», «не можу», Щоб уникнути забороненого слова «ні», японці розсилають запрошення, додаючи до них листівки зі зворотною адресою. На листівці треба підкреслити потрібне слово («дякую» або «мені шкода») і знову кинути її у скриньку. Крім того, слід зазначити, що під час спілкування з японцями неприпустимо торкатися їх руками та

дивитися їм у вічі або на підборіддя. У японців на перше місце ставиться прізвище, на друге – ім'я. Звертатись прийнято один до одного, називаючи прізвище, крім тих ситуацій, коли мова йде між друзями або родичами. Звертання просто на ім'я неприпустиме. Після прізвища або після імені додається «сан». Широко розповсюджено таке звернення, яке, крім прізвища, включає назву посад, звань, постів. Наприклад, «учитель», «професор», «директор».

Велике значення в японській культурі надається пунктуальності. Домовившись про зустріч, японець неодмінно з'явиться на місці у термін із точністю до хвилини. Більш того, вся практика ділового спілкування побудована на обов'язковості й точності японців. Точність на переговорах як на початку, так і на закінченні, або у виконанні обіцянок і взятих на себе обов'язків – одна з найважливіших рис японського стилю ведення переговорів.

4.7. Діловий стиль та етикет у Китаї

Китайці називають свою країну Чжунго, що означає у перекладі з китайської – «Серединна держава». Виникла ця назва ще в ту пору, коли жителі Китаю вважали, що їхня країна розташована в центрі Всесвіту. Китай – країна багатонаціональна, на її території проживають 56 різних національностей та народностей. Найчисельніші – китайці, що складають 90 % усього населення країни.

Китайський національний характер формувался упродовж віків, вплинули на нього і конфуціанство, і відсутність демократичних традицій, і Цінь Шихуан (правитель царства Цінь, імператор Китаю 221-210 рр. до Р. Х.), і Мао Цзедун. Увесь життєвий уклад китайця будується на суворих нормах, правилах. Навіть у побуті спостерігається явне тяжіння до правил – їх скрізь дуже багато. Китайці – люди веселі, душевні та вдумливі, але їхні уявлення про правила хорошого тону багато у чому не збігаються з нашими. Під час ділових зустрічей китайські учасники переговорів дуже уважні до двох речей: збору інформації щодо предмета обговорення, а також партнерів по переговорах; формуванню «духу дружби». Китайці ведуть переговори, поділяючи їх на такі окремі етапи: початкове уточнення позицій, їх обговорення та закінчення переговорів. На початковому етапі велика увага приділяється зовнішньому вигляду

партнерів, манері їхньої поведінки, взаєминами членів делегації. На цій основі китайці намагаються з'ясувати статус кожного з учасників переговорів. У подальшому вони значною мірою орієнтуються на людей із вищим статусом: як офіційним, так і неофіційним. Крім того, у делегації партнера виділяються люди, які виражають симпатії китайській стороні.

У Китаї надається важливе значення налагодженню неформальних стосунків із зарубіжними партнерами. Вас можуть запитати про вік, сімейний стан, про дітей – не ображайтесь, адже це щира зацікавленість вами. Вас ласкаво запросять у гості або в ресторан на обід, де подадуть не менше 20-ти страв. Не відмовляйтесь демонстративно від запропонованої вам екзотичної страви, з'їжте хоча б трохи. Подача супу до столу – сигнал того, що обід наближається до завершення. Гість встає з-за столу першим.

4.8. Діловий світ Швеції

Головна риса шведського національного характеру – працелюбність. Шведи дуже обережні і зазвичай не люблять висловлювати свою думку. Вони дещо більш похмурі, ніж інші європейські народи та більш замкнуті. Шведів вважають некомунікабельними людьми. Можливо, сам клімат Швеції впливає на ізольованість людей та негативно діє на їхній характер. Шведи бояться показати свої емоції та душевні страждання іншим і тримають їх у собі. Вони не люблять говорити про себе. Якщо швед почне говорити, його важко зупинити, але заставити його говорити майже неможливо. Для шведів характерна пунктуальність. Навіть клієнти у перукарні обслуговуються у точно встановлений час. Якщо клієнт записався, але не з'явився вчасно, йому, за шведськими правилами, все одно надсилається рахунок.

Шведи відомі у світі своєю глибоко вкоріненою лютеранською діловою етикою, яка найближча до німецької. До її характерних рис належать сумлінність, пунктуальність, акуратність, серйозність, порядність і надійність у стосунках. Рівень кваліфікації шведських бізнесменів дуже високий, тому в своїх партнерах вони особливо цінують професіоналізм. Шведи, як правило, володіють кількома іноземними мовами, у першу чергу англійською та німецькою.

Шведи люблять планувати справи заздалегідь, тому й про ділові

зустрічі краще домовлятися за кілька днів або навіть тижнів, а не в останню хвилину. На переговори потрібно з'явитись у точно призначений час, відхилення від якого не повинно перевищувати 35 хвилин, а у виняткових випадках до 15 хвилин.

Шведи стримані і, як правило, не виражають сильних емоцій. Вони заздалегідь всебічно вивчають отримані пропозиції та люблять розглядати усі питання у найменших деталях. Шведи дотримуються традиційних поглядів на одяг ділової людини, віддаючи перевагу класичному стилю. Для чоловіків це темний, як правило, синій у тонку смужку або сірий костюм. Для жінок – більш-менш строгий, але яскравого кольору костюм модної довжини та силуету або не надто екстравагантне плаття.

Дружні зв'язки та стосунки відіграють особливу роль у розвитку бізнесу. Робота не обмежується стінами офісу і часто має продовження за дружньою вечерею в ресторані або в гостях. Додому запрошують тільки найближчих або дуже важливих партнерів.

Завдання для самостійного опрацювання

Підготувати реферативне повідомлення на тему: «Етнопсихологічні особливості спілкування у професійній діяльності педагога».

Література до теми

- ✓ Вундт В. Психологія народів. Москва: ЕКСМО, Пресс, 2001. 864 с.
- ✓ Лозова О.М. Методологія психосемантичних досліджень етносу : монографія. Київ: ВД «Слово», 2011.
- ✓ Львовчкіна А.М. Етнопсихологія : навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. С. 20-21.
- ✓ Пірен М.І. Етнопсихологія : підручник. Рек. МОН. Київ: Університет «Україна», 2011.
- ✓ Савицька О.В., Співак О.В. Етнопсихологія : навч. посібник. Рек. МОН. Київ: Каравела, 2011. 264 с.

ТЕМА 5. ЕТНОПСИХОЛОГІЯ УКРАЇНЦІВ

НАВЧАЛЬНІ ЦІЛІ:

МЕТА:

Дидактична – оволодіння знаннями про психологічні особливості українського етносу; актуальні аспекти формування українського національного характеру та багатогранність українських родинних цінностей.

Виховна – формувати у студентів прагнення отримувати нові знання самостійно, вміння застосовувати їх на практиці; розвивати аналітико-синтетичні здібності та формувати дидактичні навички у майбутніх педагогів.

Знати: суть понять: «менталітет», «український менталітет», «український кордоцентризм», «сім'я», «родина», «цінності».

Вміти: розмежовувати поняття: «інтровертованість», «індивідуалізм», «екзекутивність», «кордоцентризм»; виокремлювати психологічні особливості українського етносу та ознаки українського менталітету.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

- 1.1. Психологічні особливості українського етносу.
- 1.2. Український менталітет.
- 1.3. Сім'я і формування українського національного характеру.

Основні поняття: *психічний склад нації, інтровертованість, толерантність, індивідуалізм, кордоцентризм, український кордоцентризм, антеїзм, екзекутивність, український менталітет.*

5.1. Психологічні особливості українського етносу

Розглядаючи психологічні особливості українців, дослідники, перш за все, визначають таке основоположне явище, як *психічний склад нації*.

➤ *Психічний склад нації* – це суб'єктивний психічний досвід нації, зафіксований у відносно стійких властивостях, рисах, у національній психології, які обумовлені усім суспільно-історичним становленням і розвитком нації та специфікою соціально-психологічного відображення об'єктивних умов її існування (М.І. Пірен).

Як засвідчують наукові джерела, до елементів психічного складу, що передаються з покоління в покоління, належать насамперед характерна поведінка, національні традиції, звичаї, звички, які лежать в основі установок і ціннісних орієнтацій, а також архетипи як основа колективного несвідомого, які описав швейцарський психолог К. Юнг.

Перші спроби аналізу психічного складу як етносу і як нації українців були здійсненні ще у XVIII-XIX ст. в працях видатних представників української думки І. Костомарова, В. Липинського, Ф. Чижевського та інших. Дослідники виокремлюють такі типові риси українського національного характеру, як: демократичність, волелюбство, емоційність, релігійність, толерантність, гостинність.

Більшість дослідників схиляються до думки, що українцям властива така психологічна риса, як *інтровертованість*. Ця особливість виявляється в певній спрямованості на свій власний внутрішній світ, на проблеми, перш за все, власного соціуму. Інтровертність українців пов'язана з домінуванням минулого над майбутнім, байдужим ставленням до перспектив соціального розвитку. Українська інтровертність призводить до заміни істини пристрастю, бажанням, зацікавленістю, до пошуків не істини, а власної правди. Інтровертність зумовлює суперечності між містом і селом, які викликані тим, що інтровертність селянина не налаштовує його на зміну традиційних основ буття, які активно впроваджує в життя місто. У зв'язку з цим селянин відчуває до мешканця міста приховану антипатію. Саме тому в українському суспільстві –

родина, найближча громада, відігравали велику роль і мали особливу цінність. Інтровертованість виявляється також у миролюбності, зосередженості на своїй внутрішній свободі. Певна закритість для зовнішнього світу породжує особистісну стриманість, витривалість та впертість у досягненні задумів.

Характерною рисою українців є *індивідуалізм*. Український індивідуалізм сформувався завдяки життю в малому гурті, у родині. Він пов'язаний з обмеженістю, замкненістю, локальністю кола спілкування. Його вирізняють споглядальність, самозаглибленість, зосередженість на власних почуттях, відсутність агресивності, у ньому переважають образно-чуттєве начало, спокій і безтурботність. Індивідуалізм українців зумовлює усунення людини від розв'язання проблем суспільства, обмеження її зв'язків з іншими людьми. Головне для українця, щоб його не турбували. Український індивідуалізм можна визначити як стратегію виживання особи, а не спільноти. Українська людина завжди залишається з любов'ю і турботою наодинці. Ця риса є дещо небезпечна, тому індивідуалізм може виявлятися у схильності до непокори і вести до заперечення будь-якої влади, рисою характеру українців як конкретної особи так і етнічної групи є здатність до саморегуляції, це риса може розглядатися як рівень самостійності, розвитку самосвідомості за своє життя.

➤ *Кордоцентризм* – це складова українського менталітету тісно й органічно пов'язана з інтровертністю та індивідуалізмом.

Кордоцентризм виявляється у прагненні жити, діяти за покликом серця, за інтуїтивним визнанням того, що є добро і зло. Це зумовлює втечу від реального життя в «життя душі», як стверджує культуролог М. Шлемкевич (додаток 1).

➤ *Український кордоцентризм* (дослівно – українське вчення про цілісність людини) – концептуалізація тенденції української філософської думки, за якою основою існування і розвитку цілісної людини як єдності духу, душі й тіла є дух, духовне народження та вдосконалення.

Український кордоцентризм як концепт створений на основі поняття «філософія серця» і терміна «кордоцентризм». Творцем поняття «філософія серця» є Д. Чижевський (додаток 2), винахідником терміна «кордоцентризм» – О. Кульчицький, автором концепту «український кордоцентризм» – Я. Гнатюк.

Український кордоцентризм можна типологізувати за головними філософсько-світоглядними орієнтаціями. Звідси – три типи українського кордоцентризму: креативний, акціональний та інтроспективний.

Креативний кордоцентризм є філософсько-світоглядною орієнтацією на метаемпіричну реальність, а два інших типи – на трансцендентальне, емпіричну реальність: акціональний кордоцентризм – на соціальну реальність, інтроспективний кордоцентризм – на людську реальність. Креативний кордоцентризм має різновиди – філософсько-теософський кордоцентризм, у якому виражена ідея створення істинної людини, що бере участь в істинному бутті та керується у всіх своїх справах духом, та філософський кордоцентризм, де йдеться про творчу силу як основу людського духу.

Акціональний кордоцентризм, у свою чергу, також має різновиди. Це – афективно-волюнтаристичний кордоцентризм, заснований на принципі циркуляції любові й вольових зусиллях у соціальній піраміді, й афективний кордоцентризм. Підставою якого є ідея емоційно-почуттєвого вчинку.

Різновидам *інтроспективного кордоцентризму* є волюнтаристичний кордоцентризм, у якому виявляє себе воля до єднання з природою, як власною, так і Божественною, та волюнтаристично-емотивний кордоцентризм, у якому проявляється напружене емоційно-вольове прагнення до правди і свободи.

Фундатори українського кордоцентризму Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич, Т. Шевченко і П. Куліш обґрунтовували його як ідею першості духу в цілісній людині-особистості. Згодом ця іде була заново відкрита Ч.С. Пірсом – основоположником американського прагматизму.

Феномен українського кордоцентризму досліджували дві конкуруючі між собою школи філософської україністики: психологічна і культурологічна. Фундаторами психологічної школи філософської україністики вважаються І. Мірчук, О. Кульчицький,

Д. Бучинський, В. Янів, С. Ярмусь, А. Бичко, І. Бичко. До фундаторів культурологічної школи філософської україністики зараховують В. Олексюка, Є. Калюжного, Т. Закидальського, В. Горського, С. Вільчинську, І. Потаєву, Я. Гнатюка.

Психологічна школа філософської україністики розглядає *український кордоцентризм* як унікальне явище світової історії і пояснює його унікальність лише однією обставиною, а саме тим, що він є виразом українського національного менталітету. За її інтерпретацією, *український кордоцентризм* – це вчення про людину як розколоту ірраціональну істоту, в якій одна частина – емоційно-почуттєва сфера переважає і панує над іншою – розсудково-розумовою сферою. Така неадекватна інтерпретація є найбільш спопуляризованою в українській спільноті й український кордоцентризм некоректно ототожнюють саме із нею.

Культурологічна школа філософської україністики відкидає необґрунтовані припущення та нерозроблену методологію психологічної школи й аналізує український кордоцентризм як явище української культури, що спричинене не однією обставиною – українським національним менталітетом, а багатьма іншими соціокультурними чинниками. За її інтерпретацією, український кордоцентризм – це вчення про цілісну людину-особистість і першість духу перед душею і тілом у людській реальності. Така інтерпретація менш популярна українській спільноті, але найбільш адекватна, оскільки якнайкраще відповідає біблійному вченню про серце і святоотцівській традиції.

Екзекутивність пов'язана з домінуванням у психіці українців жіночого начала (хоча не є синонімом жіночості), орієнтує людину на репродуктивно-відтворювальну діяльність, уникнення наднормативності, нестандартності. Емоційно-етичні начала передбачають життя українця в умовах поміркованого традиціоналізму, консерватизму. Водночас, екзекутивність виявляється в орієнтації переважно на виконавчу, обслуговуючу діяльність, у концентрації уваги на поточних проблемах. Вона сприяє сакралізації образу жінки, яка віддає перевагу покорі перед негараздами, відмовляється від опору злу. Слухняність, певне уникання ініціативи, романтичність, певна незахищеність, наївність, потреба в сильному захисникові – все це вияви екзекутивності;

Толерантність. Ця складова менталітету українців пов'язана з

їхньою повагою до інших, бажанням порозумітися. Толерантність базується на архетипі рівності, притаманному українському народу. Українець «заплющує очі» на всі негаразди, тому його толерантність може переростати у всетерплячість, яка виступає своєрідним захистом своєї безпеки, у поступливість, коли людина не може відмовити.

Антеїзм зумовлює формування відчуття спорідненості з рідною землею.

Однією з домінуючих рис українського національного характеру є його *емоційність*. В українському менталітеті найбільш яскраво простежуються: домінування емоцій та почуттів над інтелектом і волею. Українцям притаманні несталість емоцій та настрою, швидка запальність та швидке згасання емоцій. Емоційність наповнює життя як оптимізмом, так і песимізмом, сприяє перетворенню ненависті на любов, гніву – на милість тощо. Завдяки емоційності стосунки в суспільстві, родині будуються на щирості, характеризуються або приязністю, доброзичливістю, або сухістю, навіть нещирістю. Переконаність українця в будь-чому зазвичай зумовлюється емоційною наповненістю того, що йому пропонується.

Дослідники вказують на підвищену чутливість української душі, її вразливості, схильність ображатися і відповідно слабку вольову регуляцію. Недостатня розвиненість соціальної волі також виокремлюється багатьма дослідниками українського етносу. Перевага емоційності, споглядальності, мрійливості над волею в характері українця часто призводила до того, що поставлені цілі не були досягнуті чи не реалізувалися не так як були задумані. Неадекватність вольової регуляції відбивається і в такій характерологічній рисі як упертість, що також досліджується в багатьох дослідженнях. Ця особливість поведінки виявляється у прагненні діяти по своєму усупереч розумним доказам чи порадам.

Якщо говорити про психічний склад української нації загалом, то тут, як правило, відзначають такі риси, як любов до рідної землі та її природи, що виявляється й закріплюється в культурі, музиці, живописі; повага до старших, зокрема до батьків (так, дотепер у багатьох областях України діти звертаються на «ви» до своїх батьків); працелюбність, що виражається не лише в щоденній сумлінній праці від зорі до зорі, а й у святкових традиціях, які поетизують працю.

5.2. Український менталітет

Формування менталітету народу – процес складний і тривалий. Ще в культурі трипільців, слов'ян поступово формувалися ті основи, які згодом стали фундаментом українського менталітету та характеру. Постійна міграція численних народів зумовила поєднання толерантності з негативним ставленням однієї етнічної групи до іншої, зокрема недовіру, ворожість українців стосовно чужинців. Разом з тим міграційні процеси сприяли, з одного боку, формуванню в українців пасивного сприйняття цінностей інших народів, а з другого – використання цих цінностей задля збереження та вдосконалення власних здобутків. Безперервна агресія різних народів (татар, поляків, турків та ін.) зумовила неусталеність, нівелювання (розмивання) почуття власного самовираження як одну зі складових ознак українського менталітету.

➤ *Ментальність* – соціально-психологічне явище, яке відображає духовний світ людини чи соціальної спільноти, епохи чи етнокультури і охоплює різні рівні соціальних цінностей. Ментальність є важливим етнопсихологічним феноменом, етнопсихологічною ознакою індивіда, народу, нації. Ментальність визначається як властивість розуму певного індивіда чи групи індивідів; як узагальнення всіх характеристик, що визначають психіку; як спосіб мислення чи характер розмірковувань тощо. Ментальність людини реалізується в її емоціях, мові та мовленні, в діях і вчинках.

Генеза українського менталітету свідчить про його зв'язок з візантійськими архетипами і візантійським менталітетом. Соціально-історичний шлях українців, довкілля, у якому проходить їхнє життя, вважаються визначальними умовами формування своєрідного характеру українського народу та його менталітету. Більшість філософів і культурологів визначають менталітет як доведений до підсвідомого автоматизму тип мислення, виявленням якого є система цінностей, що виступають фундаментом змісту буття спільноти та окремої людини. Менталітет визначає сутність і форми відносин народу, нації, окремих її членів з природним і соціальним оточенням.

Фундаментом менталітету є *архетипи* – безсвідомі колективні уявлення, які, на думку науковців, успадковуються біологічно. Найбільш глибокими, впливовими чинниками їх формування (як і взагалі ментальних відмінностей етносу) вони вважають природне і соціальне середовище. Архетипи втілюються в образах, символах, міфах – у всіх сферах духовного життя певної спільноти, визначають специфіку світобачення, картини світу тощо. Вони відіграють в історії культури етносів конструктивну роль, забезпечують зв'язок між епохами та поколіннями, цілісність етнічної культури.

Найбільш вагомими архетипами українського народу вважаються:

– архетип Матері, який є уособленням Землі, України, Жінки.

Наявність цього архетипу визначає шанобливе ставлення до жінки, визнання її провідної ролі в суспільстві і родині. Водночас цей архетип став джерелом прагнення оберігати рідну Землю, захищати Батьківщину, виявляти відданість та любов до неї. Шанування Богородиці та віра в її допомогу, у дива, які Вона творить, є ще одним прикладом вияву цього архетипу;

– архетип рівності синів та доньок своєї Матері-Батьківщини, який зумовлює відсутність в Україні пріоритету старшинства та водночас унеможлиблює жорстку соціальну диференціацію, сприяє втіленню в життя демократичних засад. Українець бажає бачити у владі батька, який опікується своїми дітьми, а в державі – родину, у якій про кожного турбуються та створюють умови для реалізації творчого потенціалу. Цей архетип обумовлює зосередженість на почуттях, а не на умовах їх виникнення (так званий чуттєвий анархізм українського народу);

– архетип особистої свободи, що спрямовує українців на життя та діяльність за принципом «у кожного своя доля і свій шлях широкий». Він спричиняє неприйняття нав'язаного ззовні авторитету, прагнення відмежуватися від соціуму, а також утверджує сподівання на власні сили, здібності та розум, власну ініціативу, що реалізується передусім у родинному житті;

– архетип едукативності, який забезпечує переконаність у тому, що завдяки навчанню можна змінити своє життя, дізнатися, у чому полягає власне життєве покликання, орієнтує на пошук того знання, яке допоможе реалізувати потенціал людини та досягнути найвищих результатів;

- архетип домінування минулого над майбутнім, який пов'язаний із міфологізацією та ідеалізацією минулого. З одного боку, це сприяє розвитку історичної пам'яті народу, а з другого стримує здатність до конструктивного мислення, впровадження актуальних змін у життя;
- архетип обрядовості, що пов'язаний з орієнтацією на традиційні дії, які забезпечують життєвий комфорт, не потребують творчої активності, налаштовують на збереження і відтворення звичного та сталого. Цей архетип водночас слугує основою домінування краси над повсякденністю, зумовлює наявність бажання жити, як у казці;
- архетип долі, за яким вона визнається сильнішою за розум. Цей архетип обумовлює панування ірраціонально-героїчних вчинків за екстремальних умов і пасивне життя за умов повсякденності, впевненість у тому, що у світі все відбувається так, як має бути, тому життя потрібно сприймати як подарунок.

Отже, менталітет актуалізується у змісті будь-якої діяльності етносу (а також його окремих представників), починаючи від спілкування і закінчуючи самопізнанням. Зміни в менталітеті, зумовлені природними і соціально-історичними чинниками, відбуваються дуже повільно, непомітно.

5.3.Сім'я і формування українського національного характеру

У формуванні українського національного характеру одну з провідних ролей відіграють традиції та уклад української сім'ї. Значна частина психологів вважають, що основну роль у сім'ї відіграє мати з її передбачливістю, хазяйновитістю, з непомітною, але постійною турботою про сім'ю. Вона втілює ніжність, сердечність, теплоту. Важливе місце українській жінці відводиться в суспільному житті. Україна для українця – це мати, «ненька» [Вундт В. *Психологія народів*. В 10, СПб, 1902.]. Повага до жінки, матері характерна для всіх народів. У зв'язку з цим земля-годувальниця набуває рис матері, а мати – рис землі.

Якщо в Західній Європі у вихованні дітей беруть однакову участь як мати, так і батько, і це є показником патріархальності сім'ї, то в Україні дітей виховує мати. Цей факт має істотні наслідки, оскільки норми поведінки, мораль, ідеали, життєві настанови українців підпорядковані нормам та ієрархії цінностей, типових для

жінки, для її свідомості. Переважання в суспільстві матріархального комплексу, у свою чергу, призводить до того, що в соціальному мікросередовищі (насамперед у сім'ї) панують свобода і рівноправність. Проте верховенству матріархального комплексу властиві й негативні риси. Так, любов дітей до матері, рівність усіх перед матір'ю, культ матері-землі, любов матері до дітей – усі ці стосунки будуються більше на емоційній, ніж на раціональній основі. У зв'язку з цим у такому типі культури скоріш за все переважатиме емоційність і чуттєвість, а вольове начало і раціональність стають другорядними.

Українській сім'ї притаманний індивідуалізм. Традиційно українці не жили великими родинами. Син завжди прагнув відокремитися від батька і вести господарство самостійно. Поряд з любов'ю до волі для українців характерна любов до свого дому, свого шматка землі, яку відображено в народній творчості. Безумовно, з часом й українська сім'я змінювалася: зменшувалась кількість дітей, змінювалися спосіб життя й традиції, проте основні психологічні моменти збереглися в архетипах українського народу.

Основними родинними цінностями, з концепції державної сімейної політики України є:

- формування у свідомості людей розуміння важливості ролі сім'ї у житті суспільства, виховання нового покоління, забезпеченні суспільної стабільності та прогресу;
- сприяння відродженню традиційно міцної, працьовитої, економічно спроможної сім'ї на основі нових соціально-економічних відносин, національних традицій та впровадження кращого світового досвіду; пропагування й забезпечення наступності поколінь;
- створення умов для повної реалізації економічних, соціальних і демографічних функцій сім'ї;
- формування у населення культури планування сім'ї, народження бажаної кількості дітей з урахуванням сучасного розвитку медицини, налагодження ефективної системи підготовки молоді до сімейного життя, пропагування авторитету шлюбу;
- усебічна соціально-економічна підтримка молоді;
- сприяння поширенню сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, профілактика дитячої безоглядності, жебракування, запобігання правопорушенням;

- створення у державі єдино соціальної інфраструктури з метою обслуговування сім'ї та виконання завдань, пов'язаних з її життєзабезпеченням.

Сьогодні перед сучасними етнопсихологами постало важливе завдання – створити психологічний портрет українського народу в межах сучасної політичної та соціально-економічної ситуації. Суть національної ідеї полягає в осягненні вічних, глибинних прагнень народу, особливостей його характеру, менталітету, мови, традицій і звичаїв, цінностей і уподобань, його соціокультурних і політичних пріоритетів, а також оптимальних засобів досягнення цілей соціального розвитку. Поєднання культурно-національних цінностей із загальнолюдськими в етнопсихологічному образі українців сприятиме розвитку народу України на засадах гуманізму та демократії.

«Національна ідея, – зазначають В. Солдатенко і Ю. Левенець, – є продуктом історичного розвитку, дії величезної кількості різноманітних чинників. Вона не існує поза історичним часом, не вічна і не народжується в одну мить. А народившись, живе складним життям, чутливо реагуючи на різноманітні суспільні перетворення, іноді навіть незначні, ледь помітні. Вона розвивається, збагачується, поглиблюється, вдосконалюється у процесі суспільного розвитку. Нерідко їй вдається відвойовувати право на визнання в нелегкому суперництві з іншими світоглядами, орієнтаціями, філософськими концепціями».

Питання для самоконтролю

1. Обґрунтуйте психологічні особливості українського етносу.
2. Що таке «інтровертованість»?
3. У чому полягає індивідуалізм українського народу?
4. Дайте визначення поняттю «український кордоцентризм».
5. Що таке екзекутивність?
6. Дайте визначення поняттю «менталітет».
7. Що таке ментальність?
8. Назвіть архетипи українського народу.
9. Перечисліть основні родинні цінності.

Література до теми

- ✓ Гнатенко П. І. Український національний характер. Київ. 1994.
- ✓ Гримич М. В. Два виміри національного характеру. Наука і суспільство. 1991, № 8.
- ✓ Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? Київ: Знання України, 1991, 240 с.
- ✓ Євтух В.Б. Український етнос: структура і характер взаємодії з навколишнім середовищем. Вісник АН України. 1993. №10. С.56-69.
- ✓ Кононенко П. Українознавство: підручник. Київ, 1996.
- ✓ Куєвда В. Психологічні ретроспекції української етнокультурної моделі : монографія. Кіровоград, 2013. 104 с.
- ✓ Кульчицький О. Риси характерології українського народу. Енциклопедія українознавства. Загальна частина: у 2 т. Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. Київ, 1995. Т.2. С.708-718.
- ✓ Лисий І.Я. Менталітет і духовна культура українців. Філософська і соціологічна думка. 1995. №11-12. С.37-60.
- ✓ Лозко Г.С. Українське народознавство. Київ: Зодіак-ЕКО, 1995. 368 с.
- ✓ Микола Шлимкевич – філософ української синтези. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/956740.html> (дата звернення: 22.01.2018).
- ✓ Пірен М. Етнопсихологічні процеси у сучасній Україні. Київ, 1999.
- ✓ Україна на зламі тисячоліть : історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. Київ, 2000.
- ✓ Фурман А. Психокультура української ментальності. Тернопіль, 2011. 168с.
- ✓ Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ, 1992.
- ✓ Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ, Знання, 2006. 342 с.

ПРАКТИЧНИЙ КУРС

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Організація та проведення практичних занять є складовою освітнього процесу у закладах вищої освіти.

Практичні заняття – форма навчального заняття, на якому викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни і формує уміння та навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань. Практичні заняття логічно продовжують роботу розпочату на лекціях.

Правильно організоване проведення практичного заняття має важливе виховне та практичне значення (реалізація дидактичного принципу зв'язку теорії з практикою) та орієнтоване на вирішення наступних завдань: вивчення та осмислення рекомендованої основної і додаткової літератури; організацію різноманітних психолого-педагогічних спостережень; співставлення особистісного досвіду, отриманого у процесі навчання, із теоретичними знаннями, накопиченими на лекціях та в результаті вивчення психолого-педагогічної літератури; здійснення теоретичних і практичних висновків з кожного питання плану заняття; визначення перспектив удосконалення майбутньої професійної діяльності.

Практичне заняття сприяє виробленню у студентів навичок застосування здобутих знань для вирішення практичних завдань; формуванню умінь самостійно засвоювати знання, аналізувати, абстрагувати, конкретизувати, узагальнювати і систематизувати теоретичні відомості; оволодінню елементами науково-дослідницької діяльності.

Під час проведення практичних занять використовуються різноманітні методи організації та здійснення освітньої діяльності студентів, серед яких: бесіда, розповідь, диспут, дискусія, пояснення та ін.; методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності; методи контролю і самоконтролю освітньої діяльності студентів, зокрема усний, письмовий, тестовий контроль,

самоконтроль. Проведення практичних занять передбачає використання методів аналізу, порівняння, конкретизації, узагальнення тощо.

Практичні заняття з навчальної дисципліни «Етнопсихологія» спонукають студентів систематизувати та поглибити знання про етнопсихологію як галузь психологічної науки, основні етапи зародження етнопсихології в історії і філософії; визначити міжпредметні зв'язки етнопсихології з іншими науками; узагальнити основні напрями розвитку сучасної етнопсихології; поглибити знання про специфіку етнопсихології, її основні концепції та теорії, етапи становлення і розвитку; поглибити знання про культуру як об'єкт відродження і втілення національної психології; сформувані чітке уявлення про взаємозв'язок культури і етносу; закріпити відомості про соціально-психологічну сутність понять «нація», «культура»; сформувані вміння та навички роботи в групі; залучити студентів до творчої діяльності; сформувані чітке уявлення про ментальність українського народу; закріпити відомості про вплив геополітичного та історичного чинників на формування української самосвідомості; сприяти формуванню ідей, поглядів, пізнавального інтересу; удосконалювати професійну увагу (зосередженість, активність); сформувані вміння та навички роботи в групі; залучити студентів до творчо-пізнавальної діяльності. Під час роботи на практичному занятті, студенти повинні бути уважними, активно сприймати, осмислювати навчальний матеріал, вміти занотовувати, підвищувати свій рівень розуміння змісту теми, усвідомлювати об'єктивну і суб'єктивну значущість матеріалу, його зв'язок з професійною і практичною діяльністю.

У структурі практичного заняття домінує самостійна робота студентів, яка складається з трьох рівнів репродуктивного, частково-пошукового, творчого. Завдання, подані до курсу, сприяють формуванню інтересу до навчальної дисципліни, виробленню умінь творчо мислити і приймати рішення у різних ситуаціях, вести дискусію. Підібрані завдання є посилюючими для студентів четвертого курсу та відповідають їхньому рівню знань.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №1

ТЕМА 1. ЕТНОПСИХОЛОГІЯ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ

МЕТА: систематизувати та поглибити знання студентів про етнопсихологію як галузь психологічної науки, основні етапи зародження етнопсихології в історії і філософії; визначити міжпредметні зв'язки етнопсихології з іншими науками; узагальнити основні напрями розвитку сучасної етнопсихології; поглибити знання про специфіку етнопсихології, її основні концепції та теорії, етапи становлення і розвитку; формувати навички ведення дискусії.

ЗНАТИ: сутність понять: «етнопсихологія», «етнос»; предмет, завдання, функції етнопсихології; основні напрями розвитку сучасної етнопсихології.

ВМІТИ: визначати зв'язок етнопсихології з іншими науками; аналізувати етнопсихологічні аспекти у філософських дослідженнях.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

- 1.1. Предмет, завдання та функції етнопсихології.
- 1.2. Зв'язок етнопсихології з іншими науками.
- 1.3. Зародження етнопсихології в історії та філософії (Геродот, Гіппократ, Дж. Віко, та ін.).
- 1.4. Етнопсихологічний аспект у філософських дослідженнях епохи Просвітництва (Ш. Монтеск'є, Д. Юм).
- 1.5. Основні напрями розвитку сучасної етнопсихології.

Репродуктивний рівень

Розкрийте зміст понять

етнос, етнопсихологія, етнічна спільність, клани, плем'я, народ (народність), нація, етнічна група, психічний склад, національний характер, етнічні стереотипи, етнічні настановлення, етноцентризм, етнічний конфлікт.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення етнопсихології як науки.
2. Охарактеризуйте основні погляди науковців на предмет етнопсихології.
3. Перечисліть основні завдання етнопсихології як науки?
4. Назвіть функції етнопсихології?
5. Які напрями виділяють у сучасній етнопсихології?
6. Що таке «етнос» у сучасному розумінні?
7. Розкрийте основні етапи становлення етнопсихологічних знань в Україні.

Частково-пошуковий рівень

Завдання для самостійного пошуку

1. Складіть короткий термінологічний словник понять даної теми.
2. Підготуйте аналітичну доповідь на тему «Дослідження первісних культур» (Р. Бенедикт, А.А. Кардинер, Л. Леві-Бруль. К. Леві-Строс).
3. За допомогою першоджерел розгляньте розвиток етнопсихології в межах етнічних українських земель.
4. Етнічна психологія українців в працях М. Драгоманова, В. Гнатюка, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського.

Творчий рівень

Питання для роздумів

1. Для чого у практичній діяльності людини необхідне вивчення етнічної психології? Обґрунтуйте свою думку. Наведіть приклади.
2. У чому полягає значення етнічної психології та її місце в психологічній науці.
3. Обґрунтуйте прикладне значення етнічної психології для професійної діяльності керівника, педагога, практичного психолога та інших представників професій.
4. Проаналізуйте підхід Ш. Монтеск'є до пояснення чинників етнічних відмінностей, що представлений у такому висловлюванні: *«Чимало речей управляють людьми: клімат, релігія, закони, принципи управління, зразки давнини, мораль, звичаї... над дикунами володарює переважно природа і клімат... китаїцями управляють звичаї, а в Японії тиранічна влада належить законам...»*.
5. Прокоментуйте твердження М. Бердяєва: *«Ані раса, ані територія, ані мова, ані релігія не є ознаками, які визначають національність, хоча всі вони відіграють ту чи іншу роль у її визначенні. Національність – це складне історичне утворення, яке з'являється у результаті кровного змішування рас і племен, багатьох перерозподілів земель, з якими вона пов'язує свою долю і духовно-культурного процесу, що створює духовне обличчя»*.

Теми наукових повідомлень

1. Погляди давньогрецьких учених на відмінності між народами.
2. «Дух народу» в працях французького вченого Ш. Монтеск'є.
3. Думки Д. Юма щодо національного характеру.
4. Специфіка і розвиток національного характеру у працях Гегеля.
5. «Продукти» народного духу – мова, міфи, звичаї як джерела пізнання етнопсихології у працях В. Вундта.
6. Етнопсихологічні дослідження в Україні та за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

- ✓ Баронин А.С. Этническая психология. К., Тан-дем, 2000. 264 с.
- ✓ Бромлей .Ю.В. Очерки теории этноса. М., Наука, 1983. 283.
- ✓ Вундт В. Психология народов. М., ЭКСМО, Пресс, 2001. 864 с.
- ✓ Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу. Ред. Ю.кушаков. К., Основи, 2004. 548 с.
- ✓ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Переклад А.О.Білецького. К., Наукова думка, 1993. 576.
- ✓ Крысько Г.В. Этническая психология. М., Академия, 2008. 320.
- ✓ Лозова О.М. Методологія психосемантичних досліджень етносу : монографія. К. : ВД «Слово», 2011.
- ✓ Львовчкіна А.М. Етнопсихологія : навч. посіб. К.: МАУП, 2002, С. 20-21.
- ✓ Налчаджян А.А. Етнопсихологія. СПб.Питер, 2004. 381 с.
- ✓ Пірен М. Основи етнопсихології : підручник, К., 1996.
- ✓ Пірен М.І. Етнопсихологія : підручник. Рек. МОН.К.: Університет «Україна», 2011.
- ✓ Савицька О.В., Співак О.В. Етнопсихологія : навч. посібник. Рек. МОН. К.: Каравела, 2011. 264 с.
- ✓ Стефаненко Т.Г. Етнопсихологія. М., Аспект-пресс, 2003. 368 с.
- ✓ Тест Кеттелла. URL: <http://psycabi.net/testy/293-16-faktornyj-lichnostnyj-oprosnik-r-b-kettella-metodika-mnogofaktornyj-oprosnik-kettella-test-kettela-187-voprosov-test-ketela-16-pf> (дата звернення 20.01.2018 р.).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №2

ТЕМА 2. КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НАРОДІВ

МЕТА: розширити та узагальнити знання студентів про культуру як об'єкт відродження і втілення національної психології; сформуванати чітке уявлення про взаємозв'язок культури і етносу; закріпити відомості про соціально-психологічну сутність понять: «нація», «культура»; сформуванати уміння та навички роботи в групі; залучити студентів до творчої діяльності; формувати навички ведення дискусії; сприяти формуванню ідей, поглядів, пізнавального інтересу; удосконалювати професійну увагу (зосередженість, активність).

ЗНАТИ: соціально-психологічну сутність понять: «нація», «культура», «національна психологія», «культурний спадок», «національний культурний спадок», «етнічний парадокс сучасності», «культурний шок».

ВМІТИ: визначати чинники розвитку культури та взаємозв'язок культури і етносу.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

- 2.1. Психологічне розуміння культури (Д. Мацумото, Г. Тріандіс).
- 2.2. Чинники розвитку культури. Функції культури. Традиції. Звичаї.
- 2.3. Взаємозв'язок культури і етносу.
- 2.4. Культурний спадок. Національний культурний спадок.

Репродуктивний рівень

Розкрийте зміст понять

культура, традиції, звичаї, культурний спадок, національний культурний спадок, етнічний парадокс сучасності, культурний шок.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні функції етнічної культури.
2. Що таке суб'єктивна культура?
3. Дайте характеристику крос-культурним дослідженням психічних пізнавальних процесів.
4. У чому причина відмінностей у схильності до зорових ілюзій у представників різних культур?
5. Назвіть причини розходження у результатах тестування інтелекту у представників різних культур й національностей.
6. Визначте три основні концепції, які виділяють при етнопсихологічному дослідженні культур.
7. Дайте характеристику основних етнопсихологічних підходів до вивчення культур.

Частково-пошуковий рівень

Завдання для самостійного пошуку

1. Підготуйте аналітичну доповідь на тему: «Співвідношення психології й культури в етнічній психології».
2. Підготуватися до дискусії на тему: «Дослідження міжкультурних відмінностей в інтелекті. На чому слід акцентувати увагу: формі (стилі) чи інтелектуальній компетентності індивідів?».
3. Наведіть приклади, як чинники культури можуть впливати на форми прояву універсальних психічних розладів.
4. Назвіть і охарактеризуйте культурно-специфічні синдроми.
5. Складіть етнопсихологічний опитувальник з поданої теми. Запропонуйте спосіб обробки результатів.

Творчий рівень

Питання для роздумів

1. Яким чином культура впливає на інтелектуальний розвиток людини. Обґрунтуйте свою думку.
2. Що являє собою «етнічний парадокс сучасності»? Розкрийте зміст поняття.
3. Що таке «культурний шок»? Назвіть його симптоми.
4. Назвіть фактори, що впливають на процес адаптації людини до нової культури.
5. Прокоментуйте слова В. Сосюри: *«З одного боку звичаї нації відбиваються у мові, а з іншого боку саме мова значною мірою формує націю»*. Охарактеризуйте мову як одну з основних ознак етносу.
6. Прокоментуйте наступні висловлювання, опираючись на отриманні знання з етнопсихології:

«Мова – ...не лише одна із стихій народності, але й найдосконаліший її зразок... Коли б єднання людства за мовою і взагалі за народністю було б можливе, воно було б згубним для загальнолюдської думки...немає мови й говірки, які б не були здатними стати знаряддям неосязної, різнобічної та глибокої думки» (О.О.Потебня).

«Мова для культури – те саме, що центральна нервова система для людини» (С.Лем).

7. Обґрунтуйте, як, на Вашу думку, може поєднуватися національне виховання та вивчення рідної мови.
8. Прокоментуйте висловлювання В.О. Сухомлинського:

«Без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури... Мовленнєва культура – це живодайний корінь культури розумової, всього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності».

Теми наукових повідомлень

1. Націоналізм, його сутність і особливості прояву.
2. Нація як культурно-психологічна спільнота.
3. Національна спільнота як інтегральна соціокультурна система.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

- ✓ Звичай. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Звичай> (дата звернення 21.01.2018).
- ✓ Мацумото Д. Культура и основные психологические процессы. Психология и культура, 2002. 21–147.
- ✓ Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. Київ, «Довір'я», 1992. 141 с.
- ✓ Пірен М. Основи етнопсихології : підручник, Київ, 1996.
- ✓ Пірен М.І. Етнопсихологія : підручник. Рек. МОН. Київ: Університет «Україна», 2011.
- ✓ Савицька О.В., Співак О.В. Етнопсихологія : навч. посібник. Рек. МОН. Київ: Каравела, 2011. 264 с.
- ✓ Традиція URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>(дата звернення 21.01.2018).
- ✓ Українські народні звичаї. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/culture/11263/> (дата звернення 21.01.2018).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №3

ТЕМА 3. ЕТНОПСИХОЛОГІЯ УКРАЇНЦІВ

МЕТА: розширити та узагальнити знання студентів про вплив геополітичного, історичного, релігійного чинників на формування української самосвідомості; сформувати чітке уявлення про ментальність українського народу; залучити студентів до творчо-пізнавальної діяльності; формувати навички ведення дискусії.

ЗНАТИ: сутність понять: «ментальність українського народу», «толерантність українців», «українська культура», «український фольклор», «етнічні стереотипи українців», «націоналізм».

ВМІТИ: визначити основні чинники впливу на формування українського етносу та виокремлювати етнічні стереотипи українців.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

- 3.1. Вплив історичних та релігійних чинників на формування української самосвідомості.
- 3.2. Вплив геополітичного чинника на український національний характер.
- 3.3. Поняття ментальності українського народу.
- 3.4. Етнопсихологія українців: мовний аспект.

Репродуктивний рівень

Розкрийте зміст понять

етногенез, етногенез українців, нація, толерантність, український менталітет, етнічна ментальність, національна ідея, маргінали, автостереотип українця, культура, фольклор, мова.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Визначте етнопсихологічні риси українців. Обґрунтуйте свою думку.
2. Які версії етногенезу української нації Ви знаєте?
3. Що означає поняття «маргінал»?
4. Чому націю іноді називають «психологічним видом?»
5. Охарактеризуйте сучасний стан національної ідентичності українців.
6. Що означає поняття «ментальність»?
7. Ким вперше було запропоновано поняття «ментальність»?
8. Із яких компонентів складається ментальність?
9. Дайте визначення поняттю «етнічна ментальність».
10. Дайте визначення поняттю «національна ідея».
11. Яку роль відіграє національна ідея у житті нації?
12. Які релігії мали найзначніший вплив на формування психічного складу українців?

Частково-пошуковий рівень

Завдання для самостійного пошуку

1. Складіть короткий термінологічний словник психологічних та філософських понять даної теми.
2. Підготуйте аналітичну доповідь на тему: «Етнопсихологічні риси українців як підґрунтя української культури».
3. Проаналізуйте український фольклор та виокремте етнічні стереотипи українців.
4. Підготуйте план та основний зміст бесіди з учнями на тему: «Чи потрібно вивчати свій родовід».
5. Підготуйте міні-твір на тему: «Українська ментальність у повісті І.Нечуй-Левицького «Кайдашева сім'я»».
6. Напишіть есе на тему: «Толерантність – свідомий вибір українців чи модний тренд сучасності».
7. Напишіть твір-міркування на тему: «Менталітет українського вчителя».

Анотування:

Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. М.П. Драгоманов. К.:Либідь, 1991, 461–558.

Козленко С.В. «Творчий націоналізм» Миколи Шлемкевича URL: file:///C:/Users/Юрій/Downloads/vnv_2017_27_5.pdf

Творчий рівень

Питання для роздумів

1. За творами українських письменників написати психологічний опис образу українця (н-д, за працями М. Костомарова, Т. Шевченка, Панаса Мирного та ін.

2. Дайте визначення поняттю «маргінал» і скажіть, яку людину можна назвати маргіналом в етнічному аспекті? Як відбувається процес етнічної маргіналізації? Наведіть приклади із сьогодення.

3. Поміркуйте, що потрібно робити психологам та педагогам для виховання етнічної самосвідомості українців.

4. На основі здобутих знань та власного досвіду опишіть ментальність українців, поляків, німців та ін. Наведіть приклади.

5. Проаналізуйте сучасну ситуацію в Україні і визначте її національну ідею.

6. Опишіть автостереотип українця.

7. Прокоментуйте висловлювання Миколи Шлемкевича:

«Від душевного хаосу примітивної людини й духового зв'язання її первісною громадою – юрбою, – до сучасної зрізничкованої, самосвідомої духовості веде довгий шлях невсипущої праці й упертої боротьби з дійсністю. Кожен новий здобуток на цьому шляху значить дух, неначе кілометровими стовпами, знаком: штучним науковим поняттям або якимось своїм елементом. Та цей розвиток духової культури... означає не тільки здобування щораз ширших просторів дійсності, але й властивий ріст духа, його диференціацію, зміцнення й упевнення окремих його частин. Грозить небезпека, що духовість розпадеться на низку окремих держав. – Тут метафізика

представляє доосередкову силу, тенденцію замкнутості, суцільності розхитаної індивідуальності. Але опираючись на всі ділянки духової культури, вона одночасно досягає останню характеристичну рису філософії: універсальність»

Теми наукових повідомлень

1. Світовідчуття українців.
2. Знаки-символи України.
3. Символізм української писанки.
4. Психологічна характеристика українського етносу.
5. Ментальність українського народу.
7. Національна ідея та її роль у житті нації.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

- ✓ Гнатенко П. І. Український національний характер. Київ. 1994.
- ✓ Гримич М. В. Два виміри національного характеру. Наука і суспільство. 1991, № 8.
- ✓ Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? Київ: Знання України, 1991, 240 с.
- ✓ Євтух В.Б. Український етнос: структура і характер взаємодії з навколишнім середовищем. Вісник АН України. 1993. №10. С.56-69.
- ✓ Кононенко П. Українознавство: підручник. Київ, 1996.
- ✓ Куєвда В. Психологічні ретроспекції української етнокультурної моделі : монографія. Кіровоград, 2013. 104 с.
- ✓ Кульчицький О. Риси характерології українського народу. Енциклопедія українознавства. Загальна частина: у 2 т. Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. Київ, 1995. Т.2. С.708-718.
- ✓ Лисий І.Я. Менталітет і духовна культура українців. Філософська і соціологічна думка. 1995. №11-12. С.37-60.
- ✓ Лозко Г.С. Українське народознавство. Київ: Зодіак-ЕКО, 1995. 368 с.
- ✓ Микола Шлимкевич – філософ української синтези. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/956740.html> (дата звернення: 22.01.2018).

- ✓ Пірен М. Етнопсихологічні процеси у сучасній Україні. Київ, 1999.
- ✓ Україна на зламі тисячоліть : історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. Київ, 2000.
- ✓ Фурман А. Психокультура української ментальності. Тернопіль, 2011. 168с.
- ✓ Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ, 1992.
- ✓ Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ, Знання, 2006. 342 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

*Поганий учитель викладає істину,
а гарний учитель вчить її шукати самостійно.*

А. Дістерверг

Якісна освіта є запорукою майбутнього країни, важливою складовою її національної ідентичності та державного добробуту. В сучасних умовах ринку праці та особливостей працевлаштування, зростають вимоги до професійної компетентності випускників, що обумовлює якісно нові форми та методи вищої освіти, спрямовані на створення цілісної системи безперервної освіти, розширення сфери самостійної діяльності студентів, які формують навички самоорганізації та самоосвіти.

Самостійна робота є одним з найважливіших компонентів освітнього процесу, що передбачає інтеграцію різних видів індивідуальної та колективної навчальної діяльності, яка здійснюється як під час аудиторних, позааудиторних занять, без участі викладача, так і під його безпосереднім керівництвом.

У контексті сучасної системи навчання самостійна робота домінує серед інших видів навчальної діяльності після практичної підготовки та дозволяє розглядати накопичувані знання як об'єкт власної діяльності студента. Виховання у студентів навичок самостійної роботи з навчальним матеріалом, науковою і навчально-методичною літературою належать до першочергових завдань закладів вищої освіти. Адже разом із цим, вони виховуватимуть у собі організованість, системність, діловитість, зосередженість, без чого не обійтися їм у майбутній професійній діяльності.

Самостійна робота студентів є обов'язковим доповненням до лекційного курсу та практичних занять, а також має на меті організацію пізнавальної діяльності студентів, розширення їхніх знань, формування навиків самостійної навчальної діяльності, умінь самоконтролю, самоаналізу, самовдосконалення. Працюючи

індивідуально, майбутні фахівці поглиблюють свої знання з предмету, знайомляться з новими літературними джерелами, мають змогу приймати власні, нестандартні рішення у розв'язанні поставлених перед ними завдань.

Організація і методика самостійної роботи студентів мають бути підпорядковані певним вимогам:

- Розвиток мотиваційної установки та готовність до активності, які сприяють підвищенню ефективності дій, активізують мислення, пам'ять, роблять сприйняття точнішим, розвивають увагу. Тому студент повинен виробити в собі внутрішню потребу в постійній самостійній роботі.
- Систематичність і безперервність. Студенту необхідно працювати над навчальним матеріалом постійно.
- Послідовність у роботі. Передбачає чітку упорядкованість та черговість етапів роботи.
- Раціональне використання часу. Чіткий план самостійної роботи допоможе раціонально структурувати роботу та зосереджуватися на важливих питаннях.
- Використання відповідних методів, способів і прийомів роботи.

Самостійна підготовка студентів до практичного заняття з навчальної дисципліни «Етнопсихологія» поєднує опанування трьох рівнів, а саме:

- 1. Репродуктивний рівень** – передбачає пошук наукової літератури з досліджуваної проблеми, складання бібліографічного списку до даної теми, добирання цитат, міркування видатних педагогів, психологів, філософів, науковців, офіційних документів, вивчення й аналіз інтернет-матеріалів за темою.
- 2. Частково-пошуковий рівень** – написання реферетів і наукових повідомлень, складання анотацій, реферування.

3. Творчий – проектування і моделювання опорних схем, наочних посібників, складання словників термінів з даної теми на основі аналізу літературних джерел.

Самостійна робота організовується через систему домашніх завдань, що враховується при підсумковому контролі навчальних досягнень студентів з курсу. «Етнопсихологія».

У процесі самостійної роботи студентів слід використовувати завдання різних видів. Це слугуватиме кращому засвоєнню навчального матеріалу, підвищить пізнавальну активність, розвиватиме творчий потенціал. Крім того, самостійна робота передбачає різні форми діяльності: спостереження, дослідження, пошук, аналіз, вивчення літератури, творчу роботу. Від організації самостійної роботи залежать результати навчання студентів та їхня майбутня практична діяльність.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКОВОГО ОПИТУВАННЯ

- Етнічна психологія як галузь психологічної науки.
- Об'єкт, предмет, завдання етнопсихології.
- Принципи, функції та методи дослідження етнопсихології.
- Сутність основних понять етнопсихології.
- Зв'язок етнопсихології з іншими науками.
- Зародження етнопсихології в історії та філософії (Геродот, Гіппократ, Дж. Віко та ін.).
- Етнопсихологічний аспект у філософських дослідженнях епохи Просвітництва (Ш. Монтеск'є, Д. Юм).
- Основні напрями розвитку сучасної етнопсихології.
- Психологічна характеристика етносу.
- Основні форми існування етносу та їх характеристика.
- Соціально-психологічна сутність поняття «нація».
- Становлення і розвиток теорій нації.
- Національна свідомість. Складові національної свідомості.
- Етнічна свідомість у структурі свідомості особистості.
- Поняття національного характеру у філософії та психології.
- Національні почуття.
- Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації.
- Поняття етнічної маргінальності.
- Культура як психологічне поняття.
- Чинники розвитку культури. Функції культури.
- Взаємозв'язок між культурою та етносом.
- Основні етнопсихологічні підходи до вивчення культур.
- Народні звичаї як психологічне явище.
- Мовознавчі дослідження етнічної самобутності.
- Особливості врахування етнопсихології у діловому спілкуванні.
- Діловий етикет у різних країнах.
- Особливості британського ділового стилю.
- Американці й ділові стосунки.
- Ділове співробітництво у Франції. Мова ділового спілкування в Німеччині. Ділове спілкування з японцями.
- Діловий стиль та етикет у Китаї.
- Діловий світ Швеції.

- Ділове спілкування з італійцями.
- Психологічні особливості українського етносу.
- Український менталітет.
- Сім'я і формування українського національного характеру.
- Екологічний чинник формування української свідомості.
- Вплив історичних та релігійних чинників на формування української самосвідомості.
- Українські родинні цінності.
- Риси українського національного характеру.
- Національний культурний спадок.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баронин А. С. Этническая психология. Київ: Тан-дем, 2000. 264 с.
2. Березін А.М. Психологічні чинники генезису національної самосвідомості особистості (дис. канд. пед. наук)., Київ, 2002.
3. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2003. С.138-144.
4. Бочковський О. Вступ до націології. Київ, 1998.
5. Бромлей .Ю. В. Очерки теории этноса. Москва, Наука, 1983. 283 с.
6. Вундт В. Психология народов. Москва: ЭКСМО, Пресс, 2001. 864 с.
7. Гнатенко П. І. Український національний характер. Київ. 1994.
8. Гримич М. В. Два виміри національного характеру. Наука і суспільство. 1991, № 8.
9. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? Київ: Знання України, 1991, 240 с.
10. Данилюк І. В. Історія психології в Україні : Західні регіони (остання чверть XIX – перша половина XX століття). Київ, 2002. С. 37-57.
11. Етнопсихологія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 02.09.2017).
12. Євтух В.Б. Український етнос: структура і характер взаємодії з навколишнім середовищем. Вісник АН України. 1993. №10. С.56-69.
13. Кононенко П. Українознавство: підручник. Київ, 1996.
14. Кордоцентризм URL: https://uk.wikipedia.org/wiki (дата звернення: 02.09.2017).

15. Крысько Г.В. Этническая психология. Москва, Академия, 2008. 320 с.
16. Куєвда В. Психологічні ретроспекції української етнокультурної моделі : монографія. Кіровоград, 2013. 104 с.
17. Кульчицький О. Риси характерології українського народу. Енциклопедія українознавства. Загальна частина: у 2 т. Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. Київ, 1995. Т.2. С.708-718.
18. Ле Бон Г. Психология народов и масс. Психология толп. Москва, 1998. С. 14-121.
19. Лисий І.Я. Менталітет і духовна культура українців. Філософська і соціологічна думка. 1995. №11-12. С.37-60.
20. Літературна спадщина Київської Русі й українська література XVI – XVIII століття. Київ, 1981. С.223—249.
21. Лозко Г.С. Українське народознавство. Київ: Зодіак-ЕКО, 1995. 368 с.
22. Лозова О.М. Методологія психосемантичних досліджень етносу : монографія. Київ: ВД «Слово», 2011.
23. Львовочкіна А. М. Етнопсихологія : навчальний посібник URL: <http://subject.com.ua/pdf/180.pdf> (дата звернення: 02.09.2017).
24. Львовочкіна А.М. Етнопсихологія : навч. посіб. Київ: МАУП, 2002, С. 20-21.
25. Микола Шлимкевич – філософ української синтези. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/956740.html> (дата звернення: 02.00.2017).
26. Налчаджян А.А. Етнопсихология. СПб. Питер, 2004. 381 с.
27. Нація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Нація> (дата звернення: 02.09.2017).
28. Нація. Енциклопедія історії України, Т. 7: Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010., URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Natsiia> (дата звернення: 02.09.2017).
29. Пірен М. Етнопсихологічні процеси у сучасній Україні. Київ, 1999.
30. Пірен М. Основи етнопсихології : підручник, Київ, 1996.

31. Пірен М.І. Етнопсихологія : підручник. Рек. МОН. Київ: Університет «Україна», 2011.
32. Роменець В. А. Історія психології епохи Просвітництва. Київ, 1993. С.366-508.
33. Савицька О. В. Етнопсихологія : навчальний посібник. URL: <http://westudents.com.ua/knigi/501-etnopsihologiya-savitska-ov.html>. (дата звернення: 02.09.2017).
34. Савицька О.В., Співак О.В. Етнопсихологія : навч. посібник. Рек. МОН. Київ: Каравела, 2011. 264 с.
35. Степко М.Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). Київ: Товариство «Знання» КОО, 1998. 251 с.
36. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. Москва: Аспект-пресс, 2003. 368 с.
37. Тест Кеттелла. URL: <http://psycabi.net/testy/293-16-faktornyj-lichnostnyj-oprosnik-r-b-kettella-metodika-mnogofaktornyj-oprosnik-kettella-test-kettela-187-voprosov-test-ketela-16-pf>.(дата звернення: 02.09.2017).
38. Україна на зламі тисячоліть : історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. Київ, 2000.
39. Українська культура. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 02.09.2017).
40. Фурман А. Психокультура української ментальності. Тернопіль, 2011. 168с.
41. Хрущ В. Етнопсихологічні аспекти вивчення української ментальності. Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ-Луцьк, 1994.
42. Шкляр Л. Е. Этнос. Культура. Личность. Київ, 1992.
43. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ, 1992.
44. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ, Знання, 2006. 342 с.
45. Ярема Я. Українська духовність в її історично-культурних виявах. Збірник «Перший український педагогічний конгрес 1935 р.». Львів, 1938. С.16-88.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ЗНААНЬ СТУДЕНТІВ

У якому році етнопсихологія зародилася як самостійна наука?

- 1859;
- 1800;
- 1905;
- 1926.

Етнопсихологія – це галузь психологічної науки, яка вивчає: (виберіть правильну відповідь):

- сукупність психологічних явищ та поведінку людини;
- закономірності процесу виховання людини;
- психолого-педагогічні умови оптимального розвитку людини у освітньому процесі;
- свідомість етнічних спільнот та їхніх представників, закономірності, джерела і чинники їх формування та функціонування, національний характер, а також інші психологічні особливості етносу (нації).

Об'єктом вивчення етнопсихології є:

- психологічний склад нації;
- національний характер етносу;
- нація, етнос, народ;
- національна самосвідомість народу.

Оберіть правильну відповідь, яка визначатиме предмет етнопсихології:

- чинники і джерела становлення національно-психологічних особливостей представників конкретних етнічних спільнот;
- порівняльні дослідження етнічних особливостей спільнот;
- соціально-психологічні риси національно-етнічних спільнот, їхній вплив на поведінку особистості, а також соціально-психологічні процеси й особливості етнічного розвитку та міжнаціонального спілкування;
- вивчення національних психологічних особливостей різних народів світу.

Виберіть рядок, у якому представлено функції етнопсихології:

- гносеологічна, комунікативна, прогностична, дидактична, культурологічна, історична;
- описова, гносеологічна, культурологічна, історична, прогностична, виховна;
- гносеологічна, описова, комунікативна, культурологічна, прогностична, етнополітична;
- дидактична, історична, гносеологічна, культурологічна, етнополітична.

Оберіть правильну відповідь, яка вказує на кількість основних підходів, що розкривають розуміння предмета етнопсихології.

- два;
- три;
- чотири;
- п'ять.

Прихильники першого підходу, що розкриває розуміння предмета етнопсихології вважають етнопсихологію:

- галуззю культурології;
- галуззю етнографії;
- галуззю соціальної психології;
- галуззю загальної психології.

Прихильники другого підходу, що розкриває розуміння предмета етнопсихології вважають етнопсихологію:

- галуззю філософії;
- галуззю етнографії;
- галуззю соціальної психології;
- галуззю загальної психології.

Прихильники третього підходу, що розкриває розуміння предмета етнопсихології вважають етнопсихологію:

- галуззю етнопсихолінгвістики;
- галуззю етнографії;

- галуззю етнопедagogіки;
- галуззю етнології.

Крос-культурне дослідження – це:

- вивчення національно-психологічних особливостей представників однієї етнічної спільності;
- виявлення національно-психологічної специфіки представників двох або декількох етнічних спільностей;
- вивчення національно-психологічних особливостей представників двох етнічних спільностей;
- аналіз продуктів культури (мови, міфів і релігії).

Назвіть автора поняття «етнос».

- Ю.В. Бромлей;
- М.Г. Левін;
- В.Г. Крисько;
- А.С. Баронін.

Вкажіть найвищу форму існування етносу:

- плем'я;
- народ;
- нація;
- клани.

Уперше термін «етнічна спільність» введено до наукового обігу:

- 1937;
- 1927;
- 1943;
- 1957.

Авторами терміну «етнічна спільність» були:

- М.М. Чебоксаров, М.Г. Левін;
- Ю.В. Бромлей, М.Г. Левін;
- М.М. Чебоксаров, Ш. Монтеस्क'є;
- Ю.В. Бромлей, Ш. Монтеस्क'є.

Етнічні стереотипи – це:

- закономірності, джерела і чинники національної (етнічної) свідомості, національний характер, механізми національної (етнічної) ідентифікації;
- це форми соціальної організації, які ґрунтуються на принципі родинних зв'язків і стосунків;
- це стійкі риси психіки людей, що склалися на основі тривалої історії розвитку народу, які проявляються у звичках, смаках, звичаях, традиціях, емоційному сприйманні людиною навколишнього середовища та темпераменті;
- це відносно стійкі уявлення про моральні, розумові та фізичні якості, що властиві представникам тих чи інших спільнот.

Основними ознаками етносу в різних формах його існування є:

- мова, економічна єдність;
- спільність території та політичного устрою;
- наявність шлюбно-сімейних зв'язків, спільність території та політичного устрою, мова, економічна єдність;
- наявність шлюбно-сімейних зв'язків та економічна єдність.

Нація – це:

- етнічні спільності докапіталістичних формацій, що з'явилися після первіснообщинного ладу;
- народ, що живе спільним істотним життям, усвідомлює власну єдність, має спільну історичну пам'ять і досвід, спільні духовні цінності, мову, поняття та уявлення про світ;
- групи, які існують у різноманітних формах, у різних суспільствах;
- форма соціальної організації, яка ґрунтується на принципі родинних зв'язків і стосунків.

Назвіть основоположника сучасного теоретичного мовознавства:

- В. Гумбольдт;
- Г. Штейнталь;
- В. Вундт;
- О. Потебня.

Дайте визначення поняттю «піджан-мови».

- місцева мова корінного населення;
- мови, якими спілкувалася еліта;
- міжнародні мови;
- «дитяча мова».

Назвіть єдину складову, без якої неможливе існування нації.

- національна самосвідомість;
- мова;
- релігія;
- спільна політична та економічна діяльність на єдиній території.

Націоналізм – це:

- ідеологія і напрям політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі;
- це сукупність рис, які склалися історично у представників тієї чи іншої нації, що визначають звичну манеру їхньої поведінки, типовий спосіб дій, які виявляються у побутовій сфері, оточуючому світові, праці, ставленні до своєї та інших спільностей;
- сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності нації та етносів;
- відносно стійка, усвідомлена система уявлень індивіда про себе як про представника певної нації.

Національна самосвідомість – це:

- це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільності про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільноті характер взаємовідносин з ними;

- процес самоототожнення з нацією на основі якогось зв'язку, а також включення у свій власний світ і прийняття норм, цінностей і зразків цієї нації;
- це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності нації та етносів;
- компонент психічного складу нації, який визначається як система відносин конкретної етнічної спільноти до різних сторін навколишньої дійсності, яка закріпилася і проявилася у стійких стереотипах мислення, емоційного реагування і поведінки загалом.

Хто із науковців запропонував термін «націоналізм»?

- Г. Сетон-Вотсон;
- К. Дойч;
- Гуго Гроцій;
- Й.Г. Гердер.

Ментальність – це:

- сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності нації та етносів;
- сукупність рис, які склалися історично у представників тієї чи іншої нації, що визначають звичну манеру їхньої поведінки, типовий спосіб дій, які виявляються у побутовій сфері, оточуючому світові, праці, ставленні до своєї та інших спільностей;
- соціально-психічні явища, які є проявами духовного світу людини чи соціальної спільності, епохи або етнокультури;
- відносно стійка, усвідомлена система уявлень індивіда про себе як про представника певної нації.

Менталітет – це:

- це система образів, які містяться в основі уявлень індивіда про світ і власне місце у ньому, що визначають вчинки і поведінку людей;
- соціально-психічні явища, які є проявами духовного світу людини чи соціальної спільності, епохи або етнокультури;
- усвідомлена система уявлень індивіда про себе як про представника певної нації;
- деяка інтегративна характеристика спільноти людей з певною культурою, що дає змогу описати своєрідність бачення цими людьми оточуючого світу і пояснити специфіку їх реагування на нього.

Люди-маргінали – це:

- люди, які не мають чітких етнокультурних орієнтацій, не можуть з упевненістю заявити свою причетність до того чи іншого етносу, до тієї або іншої культури.;
- люди, які проживають за межами території свого народу;
- люди, які є патріотами своєї нації;
- усі відповіді є правильними. .

Яке поняття означає основну форму регулювання поведінки, правила поведінки, які склалися внаслідок їх практичного застосування протягом тривалого часу серед людей і уособлювали собою підсумок історичного досвіду?

- культурний спадок;
- традиції;
- звичаї;
- культура етнічної спільності.

Назвіть автора твердження «...мова – це «саморозвиток духу».

- Г. Штейнталь;
- В. Гумбольдт;
- В. Вундт;
- О. Потебня.

Назвіть автора наукових праць: «Думка і мова», «Мова і народність», «Про націоналізм».

- Г. Штейнталь;
- В. Гумбольдт;
- В. Вундт;
- О. Потебня.

Етноцентризм – це:

- взаємний обмін інформацією між групами за дотримання умов, які сприятимуть зміні ситуації;
- погляд на етнопсихологічні особливості іншого народу з точки зору уявлень власного народу;
- готовність особистості сприймати ті чи інші явища етнічного життя та міжетнічних стосунків і, відповідно до цього сприймання, діяти певним чином у конкретній ситуації;
- це установка упередженого чи ворожого ставлення до представників певних етнічних груп, будь-яких фактів дійсності, що пов'язані з їх діяльністю, поведінкою, соціальним станом, без достатніх для цього підстав і знань.

Тотемізм – це:

- одна з давніх форм релігійних вірувань, за якою існує надприродний зв'язок між людиною і певним видом тварин, рослин або предметами неживої природи;
- форма зміни етнічного успадкування, коли особа, батьки якої є представниками різних етнічних груп, перебуває на межі двох етнічних груп;
- основна форма регулювання поведінки, правила поведінки, які склалися внаслідок їх практичного застосування впродовж тривалого часу серед людей і уособлюють підсумок історичного досвіду;
- форма існування етносу.

Система поглядів, уявлень та ідей етнічної спільності, що з'являються завдяки взаємодії з іншими етнічними групами, у якій виявляються знання про ці групи і ставлення до них, а також стан і

форми самовиокремлення своєї етнічної спільності, це:

- етнічна свідомість;
- етнічна ідентичність;
- етнічна самосвідомість;
- етнічний стереотип.

Сукупність масових ірраціональних уявлень (які є психологічними утвореннями масової свідомості) про власну етнічну спільноту як про центр, навколо якого групуються всі інші етнічні спільноти (які уявляються у вигляді конкретизованих спрощених образів власного народу), це:

- архетип;
- етноцентризм;
- етнічний стереотип;
- менталітет.

Компонент психічного складу нації, який визначається як система відносин конкретної етнічної спільноти до різних сторін навколишньої дійсності, яка закріпилася і проявилася у стійких стереотипах мислення, емоційного реагування і поведінки загалом. Це властивості темпераменту, емоційних реакцій, ціннісних орієнтацій, моралі, ставлення до праці і т.д. не окремого індивіда, а численної групи, це:

- національна свідомість;
- національний інтерес;
- національний характер;
- національні почуття.

Сукупність духовно-культурних символів і образів етнічного буття, за допомогою яких життя людини наповнюється почуттями смислозаданості та доцільності, це:

- архетип;
- етноцентризм;
- національний характер;
- менталітет.

Відносно стійке уявлення про моральні, розумові, фізичні якості, властиві представникам різних етнічних спільнот, це:

- етнічний стереотип;
- архетип;
- етнічна свідомість;
- етнічна самосвідомість.

Процес, за допомогою якого етнічна група «передає себе у спадок» новим членам, передусім, через основні механізми навчання, це:

- культурний спадок;
- культурна трансмісія;
- культурний шок;
- консолідація.

Виберіть ті особливості групи, які характеризують етнос:

- єдність щодо спільної діяльності;
- самостійність як суб'єкта історичної та соціальної дії;
- відносна гомогенність щодо складу чи інших ознак;
- гетерогенність за складом.

Складова українського менталітету, яка тісно й органічно пов'язана з інтровертністю та індивідуалізмом, це:

- кордоцентризм;
- екзекутивність;
- антеїзм;
- толерантність.

ГЛЮСАРІЙ

Автостереотипи – це думки, судження, оцінки, котрі стосуються певної етнічної спільноти і висловлені представниками цієї ж самої спільноти (наприклад, висловлювання українців про українську націю).

Автохтонний – належний до території за походженням, місцевий.

Агенти соціалізації – це люди, соціальні інститути, з якими безпосередньо взаємодіє індивід і, які допомагають у реалізації процесів соціалізації. Основними агентами соціалізації є найближче соціальне оточення (батьки, брати, сестри, однокласники).

Аккультурація – це результат безпосереднього, тривалого міжкультурного міжгрупового контакту, який призводить до зміни культури в одній чи кількох групах.

Амбівалентність – невідповідність, протиріччя кількох одночасно пережитих емоцій до певного об'єкта.

Анімізм – релігійні уявлення про душу і духів.

Антеїзм – філософське поняття, що означає єдність людини з природою («землею-матір'ю»), домінування ідеї про нерозривну єдність людини й природи. Назва терміну походить від імені персонажа давньогрецької міфології – Антея, фізична сила якого могла проявлятися у повній мірі тільки в разі контакту з рідною землею.

Антропология – наука про походження, еволюцію та особливості фізичного типу людей.

Антропоморфний – людиноподібний.

Архетип – це сукупність духовно-культурних символів і образів етнічного буття, за допомогою яких життя людини наповнюється почуттями смислозadanості та доцільності. Архетип функціонує за умови неможливості існування чи відсутності свідомих понять.

Асиміляція (етнічна) – уподібнення, вид об'єднаних етнічних процесів. Супроводжується втратою народом основних етнічних ознак в етнічному середовищі.

Білінгвізм – одночасне володіння двома мовами.

Боротьба – це форма конфлікту, в якій супротивники прагнуть продемонструвати свою перевагу, примушуючи противника її визнати. Метою боротьби є примус супротивника до капітуляції шляхом визнання переваг і прийняття умов, які зумовлено цим визнанням переваг.

Війна – це збройна боротьба за реалізацію політичних цілей етнічної групи.

Генетичний – пов'язаний спільним походженням.

Геноцид – це знищення окремих груп населення за расовими, національними чи релігійними ознаками, а також умисне створення умов, розрахованих на повне або часткове знищення цих груп.

Географічний детермінізм – це науковий напрям, основна ідея якого полягає у тому, що провідним чинником розвитку якого-небудь суспільства є географічне положення та кліматичні умови.

Гетеростереотипи – це сукупність оціночних суджень про інші народи.

Гомеостаз – це рухливий виражений стан етнічної спільності, що забезпечується засобами її протидії зовнішнім і внутрішнім чинникам, які можуть порушити цю рівновагу.

Господарсько-культурні типи – історико-типологічні спільності, що характеризуються традиційними комплексами господарства і культури, живуть у подібних природних і соціально-економічних умовах.

Громада – об'єднання людей, пов'язаних спільними інтересами.

Дискримінація етнічна – утиски, що здійснює панівний етнос щодо не панівного етносу (або певної кількості таких етносів).

Діаспора – розселення народу за межами свого основного етнічного масиву.

Денаціоналізація – втрата національних особливостей – мови, культури. Політика, спрямована на позбавлення народу його власної культури та національного самоусвідомлення.

Досвід – відображення в людській свідомості законів об'єктивного світу і суспільної практики, одержане в результаті активного практичного пізнання. Сукупність практично засвоєних знань, навичок, знання життя, засноване на пережитому, випробуваному. Досвід – це перш за все сукупність того, що відбувається з людиною в її житті (реальність) і що вона усвідомлює; людина може мати досвід про саму себе, про свої здібності, про свої чесноти і вади, людина також може мати досвід і про думки, ідеї, знання (внутрішній досвід).

Егоцентризм – форма вияву етнічного конфлікту, під якою розуміється нездатність індивіда при його зосередженості на власних інтересах змінити вихідну пізнавальну позицію по відношенню до

певного об'єкта, думки навіть при усвідомленні інформації, яка суперечить його досвіду.

Елементарна етнічна одиниця – найменша складова основної етнічної одиниці (етнічна група, сім'я).

Етнічна група – це внутрішній підрозділ етносу, що має етнічну самосвідомість. Етнічна група проживає на інших етнічних територіях і характеризується спільними з власним етносом властивостями: мовою, культурою, вірою, етнічною ідентифікацією та самосвідомістю.

Етнічна ідентичність – це результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення себе з цим етносом і відособлення від інших етносів.

Етнічний конфлікт – це конкуренція між групами – від реального протистояння за володіння обмеженими ресурсами до соціальної конкуренції – в усіх тих випадках, якщо у сприйманні однієї сторони протилежна визначається з позиції етнічної належності її членів.

Етнічна ментальність є системою образів, уявлень, які стимулюють і регулюють поведінку людини в даних культурних та соціальних умовах.

Етнічна самоідентифікація – ототожнення особистості з певною етнічною групою.

Етнічна самосвідомість – це уявлення індивіда чи цілої групи людей про себе чи образ свого етносу, які відображають знання про власну етнічну групу та ставлення до цієї групи. Феномен етнічної самосвідомості пов'язаний з усвідомленням етновизначальних елементів матеріальної, соціальної та духовної культури власного етносу.

Етнічна свідомість – це система поглядів, уявлень та ідей етнічної спільності, що з'являються завдяки взаємодії з іншими етнічними групами, у якій виявляються знання про ці групи і ставлення до них, а також стан і форми самовиокремлення своєї етнічної спільності.

Етнічна спільність (етнос) – народ, стійка спільність людей, що історично склалася на певній території, має відносно стабільні особливості культури (мову) і психіки, а також етнічну самосвідомість.

Етнічний конфлікт – форма міжгрупового конфлікту, в якому групи з протилежними інтересами поляризуються за етнічними ознаками.

Етнічний стереотип – відносно стійке уявлення про моральні, розумові, фізичні якості, властиві представникам різних етнічних спільнот.

Етнічні настановлення – це готовність особистості сприймати ті чи інші явища етнічного життя та міжетнічних стосунків і, відповідно до цього сприймання, діяти певним чином у конкретній ситуації.

Етнічні процеси – зміни ознак етносу й етнічних спільнот у цілому в ході історичного процесу.

Етногенез – походження народів.

Етнографія – наука, яка вивчає культуру і побут народів світу.

Етнолінгвістика – це науковий напрямок мовознавства, який вивчає мову по відношенню до культур, досліджує взаємодію етнокультурних, етнопсихологічних чинників в еволюції та у процесі мовленнєвої діяльності.

Етнолінгвістична класифікація народів – класифікація, згідно з якою народи поділяються за мовними сім'ями та групами, пов'язаними генетичною спорідненістю.

Етнопсихологія (від гр. *ethnos* – плем'я, народ) – це галузь психологічної науки, яка вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування та функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів та установок. Етнопсихологія вивчає свідомість етнічних спільнот, закономірності її формування та функціонування, а також інші психологічні особливості етносу.

Етнос – це усталена сукупність людей, що історично склалася на певній території та має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і психіки, характеризується, усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших утворень (самосвідомість), що зафіксовано в її самоназві (етнонімі).

Етнічна спільність, етнічна спільнота – вид стійкого соціального угруповання людей, що склався історично, може бути представлений родом, племенем, народністю, нацією.

Етногенез – (за визначенням соціолога О. В. Нельга) – це сукупність соціально-історичних та духовно-культурних процесів, що

призводять до виникнення етнічного явища і зумовлюють його подальший розвиток. Вік народу визначається тривалістю його безперервного етнокультурного розвитку.

Етногенез українців – історичний процес етнічного формування українців (походження, родовід). Дослідженнями походження нації чи етносу займається етнологія. Українці успадкували риси населення доби Русі.

Етностеретип, етнічний стереотип – узагальнений, емоційно-насичений образ етнічної групи або її представників, який сформувався історично у контексті розвитку міжетнічних стосунків. Віддзеркалюючи бажання людей зберегти етнокультурну ідентичність, етностереотип відіграє важливу соціальну роль як фактор консолідації та фіксації етнічної групи, чіткого окреслення її кордонів.

Етносоціальний організм – форма існування етносу. Етнічне утворення, пов'язане з певною країною. Територіально охоплює основний етнічний масив народу.

Етноцентризм – сукупність масових ірраціональних уявлень (які є психологічними утвореннями масової свідомості) про власну етнічну спільноту як про центр, навколо якого групуються всі інші етнічні спільноти (які уявляються у вигляді конкретизованих спрощених образів власного народу).

Звичаї – це основна форма регулювання поведінки, правила поведінки, які склалися внаслідок їх практичного застосування впродовж тривалого часу серед людей і уособлюють підсумок історичного досвіду та зародки майбутнього; усталений спосіб людської діяльності, який передається від покоління до покоління.

Індивідуалізм (фр. *individualisme*) – напрям в етиці, соціології, політиці, філософії, який, розвиток особистості вважає метою і змістом історичного процесу.

Інкультурація – це процес засвоєння традицій, звичаїв, цінностей і норм рідної культури, вивчення і передачі культури від одного покоління до іншого, що триває все життя.

Інтеграція (міжетнічна) – вид об'єднаних етнічних процесів. Полягає у взаємодії різних етносів, яка супроводжується формуванням у них спільних культурно-побутових ознак. Інтеграція не викликає зміни етнічної самосвідомості та утворення нових народів.

Інтроверсія – екстраверсія – дихотомічні поняття в теорії особистості, які запропонував психіатр і психотерапевт Карл Густав Юнг у 1920 році у своїй праці «Психологічні типи», щоб описати ставлення людей відповідно до їхніх тенденцій звертати увагу на зовнішні об'єкти або їх власний внутрішній світ.

Кінесика – виражальні рухи – міміка, жести, пантоміміка, постава, поза, хода.

Клани – це групи, які існують у різноманітних формах, у різних суспільствах.

Консолідація (внутрієтнічна) – вид об'єднавчих етнічних процесів, який характеризується внутрішнім згуртуванням народу, нівелюванням відмінностей між його етнографічними групами. Супроводжується змінами етнічної самосвідомості.

Конфлікт – соціальний процес, в якому індивід (чи група) прагне досягти своїх цілей шляхом усунення, знищення чи підкорення собі іншого індивіда (чи групи), який прагне до подібної чи ідентичної мети.

Кордоцентризм (від лат. «cordis – серце) – розуміння дійсності не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, почуттями, внутрішнім, «душею».

Ксенофобія – це форма національної упередженості, яка означає неприязнь до іноземців в цілому. Ксенофобія найчастіше зустрічається в тих етнічних групах, в яких існує конкуренція на ринку праці.

Культура – це динамічна система правил, що встановлені групами з метою забезпечення власного виживання, установки, цінності, уявлення, норми і моделі поведінки, що є спільним для груп, однак реалізуються кожним специфічним об'єднанням всередині групи за допомогою різних способів, передаються від покоління до покоління та є відносно стійкими, тобто можуть незначною мірою змінюватися з часом.

Культура спільності (етносу) – це сукупність реальних, актуальних, існуючих предметів і зразків, які відіграють визнану роль у житті усіх членів спільності (етносу).

Культурна трансмісія – це процес, за допомогою якого етнічна група «передає себе у спадок» новим членам, передусім, через основні механізми наuczіння.

Культурний спадок – це та частина системи, яка виявилася стійкою в часі та передалася наступним поколінням.

Культурний шок – це стан спантеличення, втрати орієнтації та емоційного збурення, спричинений раптовим потраплянням людини в незнайоме їй середовище чи іншу культуру. Це шок від нового, від зустрічі з новою культурою.

Маргінальність – форма зміни етнічного успадкування, коли особа, батьки якої є представниками різних етнічних груп, перебуває на межі двох етнічних груп. Фактор походження в такому разі перестає бути основою визначення етнічної приналежності, а право вибору «своєї» етнічної групи переходить до маргінала.

Менталітет (світорозуміння) – це деяка інтегративна характеристика людей, які живуть у конкретній культурі, що дає змогу описати своєрідність бачення цими людьми оточуючого світу і пояснити специфіку їх реагування на нього.

Ментальність – соціально-психологічне явище, яке відображає духовний світ людини чи соціальної спільноти, епохи чи етнокультури і охоплює різні рівні соціальних цінностей. Ментальність є важливим етнопсихологічним феноменом, етнопсихологічною ознакою індивіда, народу, нації. Ще ментальність визначається як властивість розуму певного індивіда чи групи індивідів; як узагальнення всіх характеристик, що визначають психіку; як спосіб мислення чи характер розмірковувань тощо. Ментальність людини реалізується в її емоціях, мові та мовленні, в діях і вчинках.

Міграція – масове переселення народів.

Міжетнічна взаємодія – це різноманітні контакти між етносами, які призводять до зміни індивідуальних і соціальних характеристик кожної з етнічних груп чи їх представників, які взаємодіють між собою, а також до інтеграції їх певних якостей і властивостей.

Міжетнічні стосунки – стосунки між людьми різних національностей, етнічними спільнотами, які переживаються суб'єктивно.

Міжкультурна адаптація – це складний процес, у результаті успішного закінчення якого людина досягає відповідності (сумісності) до нового культурного середовища, приймаючи його традиції як свої власні та діючи згідно з цими традиціями.

Мовна форма – це особливий для певної мови спосіб об'єднання звукового матеріалу та психологічного змісту, чи спосіб пристосування звуків для вираження психологічного змісту.

Народ (грецькою – $\theta\nu\omicron\varsigma$ (*етнос*)) – багатопланове поняття, яке може мати такі значення:

Народ – населення держави, мешканці країни.

Народ – громадсько-політична сила, на яку опирається офіційна влада в країні.

Народ – форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я).

Народні знання – раціональні знання і уявлення, набуті народом протягом його історичного розвитку.

Народність (народ) – етнічні спільності докапіталістичних формацій, що з'явилися після первіснообщинного ладу. Народність утворюється на основі територіально-політичного устрою і вирізняється своєю культурою.

Народний дух – це психічна схожість (самосвідомість, етнічна ідентичність) представників одного народу. Народний дух виявляється в мові, звичаях, традиціях, вдачі, вчинках і є предметом вивчення психології народів.

Нація – стійка спільність людей, що склалася історично і виникла на базі спільної мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури.

Націоналізм (фр. *nationalisme*) – ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі.

Національна ідентифікація – процес самоототожнення з нацією на основі якогось зв'язку, а також включення у свій власний світ і прийняття норм, цінностей і зразків цієї нації.

Національна самосвідомість – відносно стійка, усвідомлена система уявлень індивіда про себе як про представника певної нації. Це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільності про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільноті характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість відображає ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками нації.

Національна свідомість – це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності нації та етносів.

Національний інтерес, інтереси (англ. *national interest*, нім. *Staatsräson*, фр. *raison d'état*) – система цілей і завдань зовнішньої політики держави. Згідно з ученням школи політичного реалізму, національні інтереси є причиною міжнародних відносин як таких.

Національна гордість – це патріотичні почуття любові до своєї батьківщини і народу, усвідомлення своєї приналежності до певної нації, що виражається в розумінні спільності інтересів, національної культури, мови і релігії.

Національна мова – мова соціально-історичної спільноти людей, спільна мова нації, яка разом з іншими ознаками (спільність території, культури, економічного життя та ін.) характеризує конкретну націю. Національна мова виявляє постійну тенденцію до єдності й обов'язково має літературну форму існування. Це мова, яка складалася на території держави впродовж століть.

Національне почуття – це похідне від національної самосвідомості почуття стійкої прив'язаності до своєї нації, до її традицій, звичаїв, культури, побуту і національних духовних цінностей.

Національний характер – компонент психічного складу нації, який визначається як система відносин конкретної етнічної спільноти до різних сторін навколишньої дійсності, яка закріпилася і проявилася у стійких стереотипах мислення, емоційного реагування і поведінки загалом. Це властивості темпераменту, емоційних реакцій, ціннісних орієнтацій, моралі, ставлення до праці і т.д. не окремого індивіда, а численної групи (народності чи нації).

Обряд – спільні символічні дії, здійснювані з нагоди найважливіших подій у житті людини, сім'ї, колективу.

Патріотизм (грец. *Πατριώτης співвітчизник*, грец. *Πατρίς* та лат. *Patria* – *Батьківщина*) – громадянське почуття, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, готовність діяти в інтересах Вітчизни та постати на її захист у разі необхідності. Містить ряд важливих морально-етичних, етнічних, культурних, політичних та

історичних аспектів. Включає в себе кілька понять тісно пов'язаних з націоналізмом.

Плем'я – це форма соціальної організації, яка ґрунтується на принципі родинних зв'язків і стосунків. До племені належить значна кількість родів і кланів.

Полімодальне суспільство – це суспільство, до якого належать дві чи більше самостійних етнічних груп.

Почуття національної гідності – це внутрішнє переживання людьми цінності, значущості та самобутності власної нації в співтоваристві різних народів. Складовими почуття національної гідності є гордість справами, помислами і духовним багатством своїх предків, свого народу; повага до позитивних звичаїв і традицій; любов до рідного краю, почуття нерозривності з його ландшафтом і природою; шанування в якості непорушних зразків культури, фольклорних музичних, поетичних, образотворчих, літературних та інших творів; демонстрування поваги до їх авторам і т.д.

Психічний склад – це стійкі риси психіки людей, що склалися на основі тривалої історії розвитку народу, які проявляються у звичках, смаках, звичаях, традиціях, емоційному сприйманні людиною навколишнього середовища та темпераменті.

Психічний склад нації – поєднання національної самосвідомості, почуття і характеру.

Раса – група людей, котра виділяється на основі спорідненості, що знаходить вияв у спільних рисах зовнішнього вигляду.

Система спорідненості – сукупність принципів групування родичів, визначена спеціальними найменуваннями членів родини.

Соціалізація – це інтеграція індивіда в людське суспільство і набуття досвіду, який необхідний йому для виконання соціальних ролей.

Соціальна каузальна атрибуція – це інтерпретація поведінки і результатів діяльності людей за ознакою їх групової належності.

Субетнос (етнографічна група) – частина народу (етносу) зі специфічними рисами культури, яка виникла внаслідок територіального відособлення.

Толерантність (від лат. *Tolerantia* – терпіння) – у загальному розумінні слова, – ослаблення чи відсутність можливості реакції на який-небудь несприятливий чинник внаслідок зниження чутливості до його впливу. На індивідуальному рівні – це здатність сприймати

без агресії думки, які відрізняються від власних, а також – особливості поведінки та способу життя інших. Терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою стабільності та єдності суспільств, особливо тих, які не є гомогенними ні у релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах.

Тотемізм – (тотем – рід) одна з давніх форм релігійних вірувань, за якою існує надприродний зв'язок між людиною і певним видом тварин, рослин або предметами неживої природи.

Традиції – в етнографії: процес позабіологічної передачі від покоління до покоління усталених культурно-побутових особливостей. Це досвід, звичаї, погляди, смаки, цінності, інтереси, переконання, моральні норми, які склалися історично та передаються з покоління в покоління.

Українці – східнослов'янський етнос, основне і корінне населення України. Як етнос сформувався на землях сучасної України та частин суміжних сучасних земель: Польщі, Білорусі, Молдови, Румунії, Угорщини, Словаччини і Росії.

Український кордоцентризм (дослівно – українське вчення про цілісність людини) – концептуалізація тенденції української філософської думки, за якою основою існування і розвитку цілісної людини як єдності духу, душі й тіла є дух, духовне народження та вдосконалення.

Українська культура – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених українським народом протягом його історії. Для української національної культури основоположною базою є народна культура, на основі якої поступово сформувалися професійні наука, література, мистецтво. Своєрідність української культури визначили також впливи географічних умов, особливості історичного шляху, а також взаємодія з іншими етнокультурами. Важливим історичним етапом розвитку культури стало прийняття християнства у X столітті.

Філогенез – психології філогенез розуміється як процес виникнення та історичного розвитку (еволюції) психіки й поведінки.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Життєвий шлях Миколи Шлемкевича (за словами Віталія Пономарьова)

Микола Шлемкевич народився 8 лютого 1894 року у селі Пилявій на Тернопільщині. Він навчався у народній школі та в гімназії у Бучачі, в гімназії у Львові та в університеті у Відні. У 1915 році, під час окупації Галичини російською армією, Шлемкевич був вивезений до Сибіру і повернувся в Україну 1917-го року. Він мешкав у Києві і працював секретарем «Робітничої газети» та співробітником Всеукраїнської академії наук.

Після захоплення Києва більшовиками 1919 року Шлемкевич деякий час учителював у сільських школах на півдні Черкащини, а згодом виїхав до Галичини. 1923 року Шлемкевич продовжив навчання у Віденському університеті, здобув ступінь доктора філософії, а потім ще два роки навчався у Сорбонні.

Повернувшись до Галичини, він редагував часописи «Перемога» і «Наші дні» та газету «Українські вісті», викладав в Українському вільному університеті. Тоді ж Шлемкевич почав публікувати свої філософські та публіцистичні праці, найвідомішими з яких є «Філософія», «Вітер», «Загублена українська людина», «Галичанство», «Верхи життя і творчості», «Душа і пісня», «Українська синтеза чи українська громадянська війна».

М. Шлемкевич був одним з керівників Фронту національної єдності та ідеологом так званого «творчого націоналізму» і критикував ідеологію та діяльність Організації Українських Націоналістів.

Навесні 1940 року він нелегально перейшов із Західної України до Польщі, а після початку німецько-радянської війни повернувся до Львова і працював там в Українському видавництві. Наприкінці Другої світової війни філософ переїхав до Австрії, згодом оселився у Баварії, а 1949 року переїхав до Сполучених Штатів Америки. Там М. Шлемкевич став співзасновником Українського національно-

демократичного союзу, Союзу українських національних демократів і Української національної ради. Він також заснував видавництво «Ключі» та Український публіцистично-науковий інститут у Чикаго, редагував журнал «Листи до приятелів», долучився до видання Енциклопедії українознавства.

Микола Шлемкевич помер 14 лютого 1966 року у місті Пассейку (штат Нью-Джерсі).

*Микола Шлимкевич – філософ української синтези.
За матеріалами сайту
<https://www.radiosvoboda.org/a/956740.html>*

ТЛУМАЧЕННЯ «ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ»

Філософія серця – поняття у філософії, започатковане Дмитром Чижевським. Аналізуючи творчу спадщину Григорія Сковороди, Миколи Гоголя, Пантелеймона Куліша, Памфіла Юркевича як типових представників національної традиції, Д. Чижевський сформулював поняття «філософія серця», яка є «характеристична для української думки».

Серце – в старослов'янській мові вживалося у значенні центр, осередок чогось, наприклад життя. У святому Писанні – осередок духовного життя, розташований у людському серці згідно з уявленнями стародавніх людей, те, що в наш час більше пов'язується з мозком. Поняття використовувалось в староруській православній філософії з часів Київської Русі, філософія серця займає важливе місце у працях перших українських світських філософів, як-от Григорія Сковороди чи Памфіла Юркевича.

Філософія серця у XX – XXI столітті

Одним із найяскравіших розробників філософії серця початку XX століття є Борис Вишеславцев. Його книга «Серце у християнській та індійській містиці» (1929) вважається першою працею з православним розумінням проблеми.

На початку XXI століття «філософія серця» отримує нове життя. Практичне втілення філософії Григорія Сковороди у освітньому процесі широко пропагує Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Специфічне тлумачення «філософії серця» властиве Вінницькій обласній громадській організації «Філософія серця».

Однією із найяскравіших форм прояву філософії серця у XX столітті вважається гуманістична парадигма виховання Василя Сухомлинського. На початку XXI століття проблему філософії серця розробляють Олексій Ковалевський та Олександр Лук'яненко https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%VE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%86%D1%8F - cite note-4. Автори відходять від виключного релігійного розуміння проблеми у бік національного, духовного, антропологічного компонентів.

КРИЛАТІ ВИСЛОВИ ПРО КУЛЬТУРУ

- ❖ Пришестя культури збігається з народженням інтелекту.
Клод Леві-Строс

- ❖ Чим вище культура, тим вище цінується праця.
Вільгельм Рошер

- ❖ Культура – це досконалість в житті.
Діна Дін

- ❖ Культура – великий вчитель того, як треба жити.
Діна Дін

- ❖ Культуру не можна успадкувати, її можна завоювати.
Андре Мальро

- ❖ Культура це прагнення до досконалості за допомогою пізнання того, що найбільше нас турбує, того, про що думають і говорять.
Метью Арнольд

- ❖ Культура народилася з культу.
Микола Бердяєв

- ❖ Культура – це не кількість прочитаних книг, а кількість зрозумілих.
Фазіль

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Оксана Петрівна Цюняк

«ЕТНОПСИХОЛОГІЯ»

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
«ПОЧАТКОВА ОСВІТА. ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»**

Формат видання 60/84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Time New Roman.
Умовн.друк.арк.8,25 Наклад 100 прим.
Зам. № 417.

Видавництво «ЯРИНА». Підприємець Майданчук І. І.
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Вовчинецька, 77, кв. 4
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи
серія ІФ №5122 від 09.06.2016 року.

Друк підприємець – Майданчук І. І.
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Вовчинецька, 77, кв. 4